2-30669

Dunamelléki Református Egyházkerület
Ráday Könyvtára
RGy-RK-00025384

E. Hist. A'. 100.

E. Hist. A. 100.

MONOGRAPHIA.

L 2

E. Hist. A'. 100.

A

BÁNÁTI ÁGOST. HITV. EVANG.

ESPERESSÉG

MONOGRAPHIÁJA.

AZ ESPERESSÉG ÖNÁLLÓSÁGÁNAK

ÖTVENÉVES FORDULÓJA

ALKALMÁBÓL

AZ EGYHÁZMEGYE MEGBIZÁSÁBÓL

JUBILEUMI EMLÉKÜL

IRTA

KERNÚCH K. ADOLF

SÁNDORFALVI ÁGOST. HITV. EV. LELKÉSZ ÉS ESP. FŐJEGYZŐ.

ARCKHÁTY BÉLA hagyatéka a Ráday Könyvtárnak

TEMESVÁROTT,

NYOMATOTT MAGYAR TESTVÉREKNÉL.

—

1886.

2-30669

2-30669

RADAY GYÜJTEMÉNY BUDAPEST

Ő MÉLTÓSÁGA

BÁRÓ AMBRÓZY BÉLA

URNAK,

A BÁNÁTI ÁGOST. HITV. EVANG. ESPERESSÉG

NAGYÉRDEMÜ

FELÜGYELŐJÉNEK

HÓDOLÓ MÉLY TISZTELETE JELÉÜL

AJÁNLJA

A SZERZŐ.

A

Bánáti Ágost. Hitv. Ev. Esperesség

Monographiája.

„Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuncia vetustatis.“

Cic. L. 2. de Or.

„A multnak helyes szemlélete lelkesedést, önmegtagadást, áldozatkészséget és Istenbe való bizodalmat épen oly, sőt nagyobb mértékben képes felkölteni, mint a természet szemlélete.“

Révész Imre.

„Historica communiter vel scribere, vel describere, vel exscribere multo facilius est, quam singularia et magnam partem necdum luci exposita inquirere ac conari.“

Micae Burii,

praeloquium pag. XII.

Előszó.

A bánáti á. h. ev. esperesség 1881-ik évi oct. 5-én Verseczen megtartott közgyülése, jegyzőkönyvének XXVII-ik pontja értelmében, csekélységemet bizta meg, hogy az esperesség önállóságának 1886-ban bekövetkezendő 50 éves fordulója alkalmából, ezen egyházmegye monographiáját irjam meg.

A mily megtisztelő volt, ép oly nehéz feladatot is rótt reám e megbizás, mely még akkor is aggodalommal tölté el keblemet, midőn, hosszabb ingadozás után, csupán az esperességnek irányomban nyilvánitott megtisztelő bizalma és szolgálataimmal való rendelkezhetési joga iránti tekintetből szántam magamat rá a fáradságos és kétes sikerü munkára. — Mert a mint egyfelől nem éreztem magamban gyakorlottságot a történetirati tollforgatásban, ugy másfelől az ut, melyen indulnom kellett, még teljesen járatlan volt, legalább tudtommal, eddigelé senki sem egyengette azt, s igy nélkülöztem oly utikalauzt, ki a szükséges adatok gyüjtésében és a czélirányos feldolgozásban legalább némileg adott volna irányt.

S igy kisérletemnél — a mennyiben a jelen müvet másnak nem nevezhetem — feladatom kettős volt, a források felkeresése és az adatok feldolgozása.

Már a mi az elsőt illeti, az igen nehézkes volt. Az egyes egyházközségek beszolgáltatták ugyan a tőlük esperesileg bekövetelt történeti részletrajzokat és többen azoknak szerkesztésére nagy gondot forditottak, de ezek, természetesen, csak a különös rész alkatrészeit képezék és az általános részre nézve, mely az esperességgel, mint testülettel foglalkozik, forrásokul nem szolgálhattak. — Ilyenekül csak az esperességi levéltárak lehettek. Ámde a bánáti á. h. ev. esperesség legrégibb emlékeinek gyökérszálai a békési, pesti, sőt a nógrádi esperesség levéltáráig nyulnak, hova a távolság és a dolog költséges volta miatt férni ép oly nehéz, mint fáradságos a nagy okmány- és jegyzőkönyv-halmazból szemen-szedve összegyüjteni a tárgyunkat közelebbről érdeklő, de feltétlenül szükséges adatokat.

Nekem csak a bánáti és békési esperességek levéltárához volt alkalmam, az illető főesperes urak előzékeny szivességéből, hozzáférhetnem. — A többire nézve, nevezetesen az esperességünk területéről letünt, régebbi egyházközségek életsorsának felderitése tekintetében, tudakozódásaimmal azon idegen esperességbeli lelkésztársakhoz kellett fordulnom, kikhez kutatásaim fonalán esetleg utasitva lettem. S itt hálával kell megemlékeznem a pitvarosi, nagylaki, fazekasvarsándi, apatelki és bajsai kartárs urak szivességéről, kik érdekes közleményeikkel több hézagot töltöttek be adatgyüjteményemben.

Az előtörténet rajzánál, melyet alább kifejtendő okoknál fogva szintén felöleltem, forrásokul a következő müveket használtam:

Böhm Lénárt: »Délmagyarország, vagy a Bánát külön történetét«, s ennek kapcsában Czoernig, Griselini és Bárány idevágó munkáit;

Zsilinszky Mihály: »Magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásait«;

Kis Áron: »A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzéseit«;

Szeberényi Andor: »Az 1791. pesti evang. á. h. zsinat történetét;

Szeberényi Lajos: »Gyámintézeti évkönyvét«;
Schmidt György: »História«-ját;
Irinyi József: »Az 1790|1-ki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének történelmét«;
Balogh Ferencz: »A magyar protestans egyháztörténelem részleteit«;
Hornyánszky Victor: »Beiträge« cz. művét;
Horváth Mihály: »Magyarok története rövid előadásban«;
Fabó: »Rajzok«;
Stephan Linberger: »Geschichte des Evangeliums«;
Juhos János: »A magyar korona országainak helységnévtárát«;
Beöthy Zsigmond: »A magyarországi protestans egyházra vonatkozó összes országos törvények«-et;
Több »*Schematismust*«.

És végre egy *anonym kéziratot*, melyet a bánáti esp. levéltárban felfedeztem, s melyet én Esperességi Krónikásnak neveztem el.

Feladatom másik részét, t. i. a beszerzett anyag feldolgozását illletőleg, a következőket tartom szükségesnek felemliteni:

Esperességünk elnevezésében előforduló ezen jelzőt »bánáti« nem azért tartottam meg, mintha azt a mai korban helyesnek találnám, memyiben »bánát« vagy »bánság« nevü országrészt a mai m. közjog többé nem ismer; hanem azért, mert esperességünk e jelzője, mint »vox civitate donata«, tényleg ma is használatban van; továbbá, mert a szabatosságot nélkülöző »Délmagyarország« elnevezés által, melyet vidékünknek széltiben adni szoktak, jóllehet e jelzőre több más vidék is tarthatna igényt, a rosz elnevezés jobbal nem volna pótolva; s mert végre esperességünk névváltoztatására nem tarthattam magamat illetékesnek.

A mű czimében, az események tárgyalására nézve, kettős körvonal foglaltatik, az egyik ezen szóban »bánáti«, mely területi, a másik pedig ebben »á. h. ev. esperesség«,

mely a jellemzendő erkölcsi személy megjelölésén kivül, időkorbeli utalást foglal magában.

Ezen kettős körvonal szerint e műben tárgyalandók voltak a Maros, Tisza, Duna és Erdély közén élt vagy élő egyházközségek azon közös és házi eseményei, melyek 1836—1886-ig terjednek, vagyis azon korból valók, melyben ezen egyházközségek csoportja mint külön s önálló »esperesség« szerepel.

S ezen feladatra e műben csakugyan a fősuly lett fektetve. Ugyde az előesemények, melyek e külön esperesség alakulásának előkészitői valának s ezen egyházmegye fájának mintegy hajszálgyökérágait képezik, elhallgathatók nem voltak. S ha ezeknek elbeszéléséhez még a »per apices« érintett őstörténelem is társul s azt megelőzi, ugy a mű ezen részeinek egyéb czéljuk nincsen, mint hogy előkészitő bevezetést képezzenek a főtárgyhoz, mely még akkor is világosan érezhetővé lesz, ha az előzmények, a czélszerünek látszott rendszer kedvéért, nincsenek is »bevezetés«-nek elnevezve.

Ezeknek tiszteletteljes közlése után, a kegyes olvasó szives jóindulatába és a felmerült nehézségek iránti tekintetből, elnéző birálatába ajánlom jelen »kisérletemet«, mely mint irodalmi termék, nem kiván lenni egyéb, mint egy uttörő adatgyüjtemény a bánáti á. h. ev. egyház ujabbkori történetének szakszerübb megirásához és egy gyenge porszem a kegyelet azon oltárához, melynek emelése által a bánáti á. h. ev. esperesség, önállósága 50 éves multjának jubilaris emlékét ünnepli.

Isten kegyelme áldja és Sz. Lelke vezérelje ügyünket!

Sándorfalván, 1885. szept. havában.

A Szerző.

I. Általános rész.

1. Időszak.

A bánáti protestantismus, képviselve csupán egyes kitünöségek és az ezek támasztotta netaláni mozgalmak által, egyházmegyei illetőség nélkül, 1526—1782-ig.

1. §.

A XVI-ik századbeli reformatio terjedésének első nyomai az u. n. bánságban. 1526—1538.

„Wie schön leuchtet der Morgenstern."
D. Philip Nikolai.

A XVI-ik századbeli reformatiónak hazánk vallás- erkölcsi és szellemi egére is csakhamar felderült hajnala az u. n. bánságban csaknem oly vegyes lakosságra hasadt, mint minő az ma is. — Alig van ugyanis széles e hazában rész vagy vidék, melyen a különböző népfajok és törzsek váltakozó hullámzása, idők folytában oly zavarosan kavargott volna végig és mely annyiszor cserélt volna urat, mint ép ez érdekes országrész.

Ha már most azt nézzük, hogy mely népfajok lakták a reformatio hajnalán ez országrészt, akkor a világtörté-

nelem világánál látjuk, hogy itt, ezen időben magyar, német, szláv, oláh, nagyszámu szerb és kevés bolgár népek tanyáztak. — Ha továbbá azt kérdezzük, hogy e népeknek melyike szitott legelsőbben a reformatio eszméihez, ugy, ismerve a szerb, oláh és bolgár népnek ez időbeli mély tudatlanságát, még jelenleg is nyilatkozó minden uj iránti előitéletét, vallásához és szokásaihoz való szivós ragaszkodását; tudva továbbá azt, hogy a reformatio leginkább a r. katholicizmussal helyezte magát elvi ellentétbe: természetesnek fog feltünni, hogy a reformatio elhintett magvaí a bánságban is a r. kath. egyházhoz tartozók, nevezetesen a magyarok, németek és szlávok szivében találtak termékeny talajra és abban csiráztak fel legelébb. És pedig a gyászos emlékü mohácsi vész lezajlása után azonnal.

Perényi Péter, temesi gróf, ki a magyar főurak közül Luther tanát legelső * vette be, a bánságnak is legelső protestansa volt. Bárha nem is áll az, a mit Lampe az 1523-iki 54-ik t. cz. indokaira és czélzataira nézve felhoz, hogy t. i. e t. cz. Perényi Péter és Petrovics Péter ellen is alkottatott, minthogy ezeknek fellépése, illetőleg Perényi Péternek Luther értelmére való áttérése későbbre, t. i. 1526-ra ** esik: ugy mégis állitani lehet, hogy a reformatió eszméi a bánságban elég korán, t. i. már 1526 táján terjedtek el.

Perényi Péter, a hazai reformatiónak ezen elsőrendü oszlopa és a bánságnak legelső lutheranus missionariusa, ki a Mohácsnál elvérzett Perényi Imre nádornak 1501-ben született fia és Székely Klárának férje volt, ugyanis már 1518-ban, mint egyuttal belgrádi parancsnok, lett temesi

* Balogh Ferencz: „M. prot. egyh. tört. részletei.“ 39. l.
** Szabó Károly: „Századok“ I. évfolyam 155. l.

gróffá; s bárha őt e méltóságban már 1519-ben Ujlaki Lőrincz váltotta fel, mindazáltal, a mohácsi vész lezajlása után, mely alatt maga is a balszárnyat vezette és szerencsésen megmenekült, 1526-ban ismét temesi gróffá lett és Sárospatakot elfoglalván, ott udvari papja, Siklósi Mihály által, egész családjával együtt, Luther tanának hódittatott meg és daczára az 1525-ik 4-ik, a lutheránusok megégetését elrendelő t. czikknek, a lutheri reformatiónak a bánságban ugy, mint egyébütt, legbuzgóbb pártfogója és terjesztője lett.

Igaz, hogy ő még ugyanazon 1526-ik évben jelentékenyebb politikaï szerepet játszani kezdvén, a temesi grófi méltóságot letette, de utódában, Török Bálintban a bánságnak ismét prot. főurat; illetőleg kormányzót hagyott.

Török Bálint, temesi gróf politikailag ugyan ingatag hüségü volt, s mint ilyen Ferdinandtól Zápolyához átpártolt és 1541-ben török fogságba esvén, 1550-ben Konstantinápolyban, a »hét torony«-ban, mint fogoly meghalt, de egyházi tekintetben, mig a temesi grófi méltóságot viselte, mint Luther tanának hive, e tan eszméinek buzgó terjesztője volt

Török Bálintnak temesi grófsága után, 1527—1537-ig tiz évi oly időszak következett be, mely alatt a temesi grófságban a r. kath. Czybak Imre ült, kinek Zápolya a n.-váradi püspökséget is oda igérte. — Miután azonban ezen időszakban az egész országban csak négy, utóbb pedig már csak három r. kath. főpap volt, tehát oly helyzet állott be, hogy a róm. kath. papuralomnak a reformatióra nehezedő karja darab időre legalább is elzsibbadt: ugy ez, a bánság további reformatiójára káros hatással nemcsak nem volt, hanem, miként az a következendőkből ki fog derülni, annak még hatalmas lendületet is adott.

RADA GYŰJTEMÉNY BUDAPEST

2. §.

A bánsági reformátiónak haladása a török uralom bekövetkeztéig, 1538—1552.

„Szép reményink hajnal csillagánál
A jövendő tündérkert gyanánt áll.“

Petőfy.

A horvát eredetü, suruklyini *Petrovics Péter*, kit hazai főuraink között legelső kálvinistának tartanak, mint Zápolya Jánosnak közeli rokona, 1538-ban lett temesi gróffá és 1540-ben Zápolya János kis fiának, Zsigmond Jánosnak egyik gyámjává. Életkörülményeiből csak annyi említendő e helyütt, hogy ő a Zápolya pártnak mindvégig hive maradt. Azonban, midőn gyámtársa, a fondorkodó Martinuzzi (Utjesenich vagy Fráter György) Erdélyt Ferdinand kezére játszá, ő maga is kénytelen volt Temesvárt és Lippát 1551. jun. 27-én Ferdinand kezére bocsátani és elbujdosni. Ekkor Munkács vár ura és 1553-ban a Sultán kegyéből »lugos-karansebesi bánná« lett. Midőn Erdély megunta Castaldo, — Ferdinand vezérének kormánylatát és Isabellának, Zsigmond János anyjának visszatérését óhajtotta, Petrovics Péter török segély mellett, Erdélybe rontott, 1556-ban elfoglalta Szász-Sebest, országgyülést tartott, Isabella visszahivatását határozatra emeltette, 1556. oct. 22-ikén Kolozsvárra nagy pompával bevonultatta és a nov. 25-iki nevezetes országgyülésen Isabellával együtt megvetette az erdélyi nemzeti fejedelemség korszakának alapját. Meghalt Kolozsvárott 1557-iki oct. 13-ikán.

Petrovics Péter, kit Oltványi gúnyosan »missionariuskodó várparancsnoknak« nevez, temesi grófsága alatt

(1538—1551), nagyban mozditotta elő a bánsági reformatiónak ügyét. *Lippai Kristóf, Gergely* nevü hitszónokkal, Petrovics pártfogása mellett ugyanis még 1548. előtt hozta be a bánságba Luther tanait és azoknak számos követőket szerzett. Petrovics pártfogása mellett virágzott ez idő tájt Lippán egy lutheranus gymnasium, melyet még a nemsokára bekövetkezett török dúlások sem birtak onnét elriasztani.* — Az ő pártfogása mellett keletkezett Temesvárott is egy jeles prot. tanoda, melynek igazgatójául, 1548-ban a jeles *Szegedy Kis István,* előbb Melanchton, utóbb (1558. óta) Kalvin hive, hivatott meg.

E meghivásra vonatkozólag, Skaricza Máté a többi közt igy ir: »midőn egyszer esetleg Makóra átment, (t. i. Szegedy), ott a Nagyságos Petrovics Péter, temesvári parancsnok követei, megértve az ő hivatottságát, azonnal esengve hivták meg őt azon város iskolája igazgatására, mely akkor legjelesebb volt azon vidéken. A mit ő el is fogadott és ott nemcsak az ifjuságot tanitotta, hanem a népnek is prédikátora lett Lippai Kristóf hű tiszttársával együtt.«**

Temesvári fogadtatására nézve pedig, Balogh Ferencz azt az adatot hozza fel, hogy: »a gróf szivélyesen fogadta őt, többek közt róka-prémes felöltővel ajándékozta meg.«***

1548-ban meghozatott a pozsonyi országgyülésen az anabaptisták és sakramentariusok elleni 11-ik t. cz. — De ez a bánságban természetesen nemcsak a lutheranismus terjedésére nézve mi befolyással sem birt; de még a Kalvinismus és Zvinglianismusnak sem vágta be ez országrészbe vezető utját, mert a bánság ez időben Zsig-

* Böhm Lénárt: „Délmagyarország.“ I. 243. l.
** Kiss Áron: „A XVI. században tartott magyar reformat. zsinatok végzései.“ 19. l.
*** Balogh F. „A m. prot. egyháztörténelem részletei.“ 46. l.

mond János területéhez tartozott, ez pedig a r. kath. egyház iránt idegenséggel viseltetett, de sőt maga is a Kalvinismus felé hajlott.

Most itt még egy oly dologról kell megemlékeznünk, melyről előre is megjegyezzük, hogy: »sub iudice lis est.« És ez az 1549-ben és 1550-ben tartott azon két prot. zsinat, melyekről némelyek állitják, hogy Temesvárott lettek megtartva. E zsinatok különben »tornai vagy toronai két zsinat« neve alatt ismeretesek, melyek mint aféle történelmi Eris-alma, már arra is szolgáltattak alkalmat, hogy megtartásuk helyeiül majd Turt, majd Tornát, majd a zemplíni Toronyát, majd végre az aradmegyei Tornyát vélték bebizonyithatni. — Az eldöntés a hivatottak dolga.

Azért e helyütt csak annyit kell mondanunk e zsinatokról, miszerint némely történészek,* kik e zsinatok megtartási helyéül Temesvárt állitják, szintén találtatnak, s ezek között Markovics Mátyás, szarvasi lutheránus pap, az ő »megemészthetlenül égő csipkebokrában« azt mondja, hogy »Petrovics Péter, mint nagyméltóságu férfi elnökölhetett azon zsinatokban.« — Továbbá:

A Temesvárt vitatók a következő alapokra fektetik nézetüket:

1) Párizpápai »Rudus Redivivuma« zürichi kiadásában Toronát irt, ugyanannak szebeni kiadásában Thornát tett; de midőn e müvét magyarul adta ki, Thornát *maga* Temesvárnak forditotta.

2) A vittenbergai akademia anyakönyvében, Velkuriónak egy magyar tanitványa Toronyai, *vagy* Temesvárinak nevezi magát.

3) D. Ember Pál, e zsinatokról szólván, következőleg buzdul fel: »Vajjon kérlek, hol nyilt akkor a mi refor-

* Böhm Lénárt: „Délmagyarország.“ I. 401. l.

matorainknak nagyobb menhely, mint Petrovics Péter, temesvári parancsnok szárnyai alatt« ?!

4) Végre azon körülménynyel, hogy e zsinatok végzései elvesztek, összekapcsolt azon sejtelem, hogy ez csak a Temesvár elestével bekövetkezett török dulások alatt történhetett.

Különben e két zsinatnak hozzánk el nem jutott végzéseiről Geleji Katona István, Párizpápai és utánuk D. Ember Pál ezeket jegyezték fel:

1) Az elsőbb, t. i. 1549-ben tartott zsinatban XIII. czikket bocsátottak ki a lelkipásztorok tisztéről, életéről, erkölcséről és viseletéről, vagy ruházatáról.

2) A másik, vagyis 1550-ben tartott zsinaton végeztek a püspök tisztéről, melyet az egyházak látogatásában kövessen s XIX jegyzetet tettek fel, a melyeknek sorrende szerint folyjon az egyházlátogatás.

Melyik prot. felekezet zsinatai voltak már ezek, ezen kérdésre jóformán biztosan lehet felelni, hogy a Luther követőké. Mert, habár ez időben a Kalvinismus és Zvingelianismus felé hajlók is kezdtek feltünedezni, mindazáltal még csak lutheranus egyház létezett nálunk, mennyiben a végleges szakadás csak később, vagyis az 1552-iki beregszászi, az 1562-iki tarczali és tordai, az 1566-iki gönczi, az 1567-iki debreczeni és az 1570-iki csengeri zsinatok után következett be.

E nézeten van Zsilinszky Mihály is, legalább a második, t. i. 1550-iki zsinatra nézve.*

* Zsilinszky M. „A m. országgyülések vallásügyi tárgyalásai.“ I. 40. l.

* * *

Sajnos, hogy, midőn a bánság reformatiója ekként delelő pontja felé közelgett, sikereinek egére csakhamar sötét felhő borúlt, mely eddigi vivmányainak örömét elhomályositá. Petrovics Péter ugyanis 1551. junius 27-ikén megszünt temesvári parancsnok lenni s helyét a Castaldo által oda kinevezett Losonczi foglalá el, ki a reformatió iránti ellenszenvét csakhamar az által bizonyitá be, hogy Gergelyt és Szegedyt azonnal elüzte a várból s ez által a hitujitást a bánságban megakadályozá.* A kegyes lelkü Bauhofer e számüzetést gondviselésszerünek mondja, nehogy úgymond, elveszszenek a hit védői is a nemsokára bekövetkezett várostrom alatt.

De sőt ama fekete vész-pont is, melyet a bánság egén már Petrovicsnak látnoki lelke pillantott meg s azért a vár kulcsainak átadása alkalmával utódához ekként szólt: »ki e helyet a törökök ellen 3 évig megvédi, annak kötelezem magamat, hogy lovásza leszek és lovait kefélem«,** csakhamar zivatarteljes felhővé tornyosult és a szép bánságot szomorú romba döntötte.

Losonczinak és Temesvárnak 1552. jul. 30-ikán bekövetkezett hősies elestével a bánság török ejaletté lett.

* Balogh F. „A m. prot. egyháztörténelem részletei. 46. l.

** Böhm L. „Délmagyarország“ I. 208. l.

* * *

3. §.

A bánsági protestansok sorsa a török uralom alatt, 1552—1716.

„Viel des Edlen hat die Zeit vernichtet
Und das Schöne starb den frühen Tod.“

Schiller.

A királya által elhagyatott s ennek következtében török rabigába görbedt bánságban minden polgári és egyházi viszony csakhamar megváltozott és maga után vonta ezen országrész anyagi és szellemi hanyatlásának századokra szóló sajnos következményeit.

Várak és kastélyok, templomok és iskolák, a történelem legérdekesebb emlékei, művészet és tudomány, könyv és levéltárak az uj uradalom alatt ugyszólván semmivé lettek. A keresztyéneknek és zsidóknak tiltva volt a törökökéinél magasabb házakat és templomokat emelni, ezeket, ha roskadtak voltak, a régiek mintájára és se magasabban, se alacsonyabban ezenfelül csak torony nélkül szabad volt épiteni.

Ily körülmények között, a félhold rémuralmától rettegő szerbek és oláhok nagy része Erdély, Moldva és Oláhországba menekült; Ugody Ferencz, csanádi püspök pedig egyházmegyéjét végkép elhagyá s második utóda, Kolosvári Pál a Maroson túlra tette át székhelyét.

A protestansok, bár Temesvár megszünt a hittérités góczpontja lenni, helyükön maradtak és eleintén még szaporodtak is. Erre a következő körülmények folytak be:

1553-ban felállittatott a »lugos-karánsebesi« bánság, mint Erdélyhez tartozó külön rész, melynek első bánjául

a török védur és az Erdélybe visszatért Isabella királynő által, Petrovics Péter lett kinevezve. E buzgó missionarius, ki azelőtt Temesvár protestantismusának lelke volt, s ki Isabellát is a rendekkel együtt arra birta, hogy Erdélyben a r. kath. vallás államuralmát szüntesse meg, a közeli szomszédságnál és Temesvárral való folytonos érintkezésénél fogva, a temesi protestantismus élesztésére nézve, nem szünt meg jótékony befolyással lenni.

Petrovics Péter 1557. oct. 13-ikán megszünt ugyan élni s két évre reá Izabella is követte őt a sírba: de emennek fia és utóda, Zsigmond János fejedelem, Petrovics Péternek egykori gyámfia, ki a kalvinismus gyanujában is állott, nemcsak Erdélyben nem akadályozá a protestantismus fejlődését, hanem a bánsági hiveknek is megengedte Erdélyből való hitbeli ápoltatását.

Továbbá, miután az Ausztriából Magyarországba behozott, utóbb eltávozott, de ismét visszatért jezsuiták előtt Erdély, a »lugos-karánsebesi bánság«, és természetesen a temesvári ejalet is zárva volt, a bánsági protestansok ezen ellenség által megtámadva nem voltak. — Ily körülmények között 1569-ben Erdélyben s a következő évben Temesvárott* az unitarius felekezete is kezdett tért foglalni s annak első Superintendense Kárády Pál, Temesvárra tette át székhelyét, hol legalább is 1579-ig működött, mennyiben ezen év nov. 9-ikén a kolosvári lelkészekhez egy dorgáló levelet irt.**

Szóval, a bánsági protestantismus, emlitett okoknál fogva, ez idő tájt, még a török uralom alatt is háboritlanúl fejlődött; de sőt, mint alább látni fogjuk, még szépen fel is virágzott. Ugy, hogy, midőn Telegdy Miklós;

* Böhm Lénárt: „Délmagyarország“ I. 244. l.

** Balogh F. „A m. prot. egyháztörténelem részletei.“ 116. l.

esztergami prépost 1576-ban a legmélyebb aggodalom kifejezésével tudósitá a római pápát, miként a m. kath. egyházat végveszély fenyegeti, ha nem talál valamely módot annak elháritására; midőn Szántó István és Szentiványi Márton, jezsuiták azt panaszolták, hogy alig volt található e korban, Magyarországon 3 főuri család, mely még protestans nem volt: ugy e kijelentések méltán a bánságra is vonatkozhattak volna.

S ámbár Bátory Kristóf fejedelem 1579-ben Erdélybe behivta a jesuitákat, ugy ez egyelőre a török uralom alatt levő bánság protestantismusára mi befolyással sem volt. De sőt, miután a török a reformatio mozgalmával mitsem törődött, a bánsági lutheranismus ekkor érte el legszebb virágkorát, mennyiben ez időben az egész bánságban, néhány minoritán kivül, kath. pap nem is volt és a temesvári katholikusok 1582. márcz. 8-ikán XIII. Gergely pápához egy levelet intéztek, melyben »Ő Szencségedtől« legalább egy tanitót kértek, »hogy az sok lutherségeknek végek lehetne«.*

Álljon itt ez érdekes levél, melyet 1841-ben Fábry Ignácz, temesvári olvasó kanonok Rómában hiven lemásolt és a csanádi káptalan levéltárába tett, Böhm Lénárt után egész terjedelmében.** A levél igy hangzik:

»Beatissime Pater! post humilem Pedum osculationem Tuae Sanctitatis Salutem et Pacem in Domino Jezu!

Mi keresztenyek, kyk itt Temesvárat lakunk és egy zivvel adunk Hálát az Istennek Te Szencségedért — — — Szencségedtül igen jó néven vettük, hogy Te Szencséged minket meglátogattál a Te Tanitoddal és Apostoloddal, és

* Böhm Lénárt: „Délmagyarország“, I. 244. l.

** Böhm L.: „Délmagyarország.“ I. 245. 246. l.

igen nagy jo kedvel vettük ő tüle ys. De myniben volt minekünk örömünk, az ö vételeben, annival inkab volt münékünk Bánatunkra az ő halála; mert ha az Ur Isten ötet ki nem viszi vala e világból, ő minekünk mint keresztyineknek nagy sok Igéreteket és Fogadásokat tett vala, hogy Te Szencségedtül ki lett volna mind minekünk és mind a segény keresztyénsegnek elő menetére és üdvösségére, hogy egy Scolát vagy egy Tanuságnak helyét csinátattna Te Szencséged költségeddel; mivel hogy a gyermekeink tanulnának, és valami gyökeret verhetnének, hogy a sok lutherségeknek és tévelygéseknek vége lehetne, és kitisztitoja, hogy Istennek segicségeböl olly nevekedne közülök, ki papi Meltoságot vinné és a juhokat taplálná. — Mert ha papok volnának itt, a tartomanyban, netalántán még se áradott volna el annyira a hitetlenség; de mind ott közülünk csak három Pap vagyon az egyik, ki köztünk vagyon; az is Dobronikyt hiják Sr. Dominicusnak, de az is nem tud magyarul predicálni, mind az által még is egynehány gyermeket tanit; mert igen szegény nép vagyon köztünk az idegen Fejedelmek igen megszegényitik, és megnyomoritják, a Földet. — Azért nem lakhatnak az gyermekek mert sem Tanitojok nincs, sem fizethetnek az ő Tanitojoknak, sem Ételek sem Italok sem Ruházatyok nincsen, kivel az Attya vagy Annya ruházhatná. — Azért nem tanulhatnak hanem Szencségedtöl kérvén segicséget, és ezt, a mit kérünk Szencségedtöl hiszük is, hogy megadod mint jó lelki Pásztor az ő Juhainak. — Ezt is tudtára adjuk Szencségednek, hogy jönnek ide mi közünkben, olly hitetök az ő Rendek szerént, kik a szegény községet igen meghaboritjak az ő Rendek szerént, kik a szegény községet igen meghaboritják az ő tévelygő Tudományával. Kiért kérjük Szentségedet, hogy a mi nyel-

vünken is küldjen Szentséged Tanitot, ki állhasson ellenek az ö hamis Tudományoknak. Egyebet nem kérvén Szencségedtől, mi minnyájan hanyat homlok könyörogvén és lábaidhoz esvén imádunk Istent éretted.

Költ ez Levél Temesvárat Böjtmás Havanak 8 napján Anno Domini 1582.

Én Hertzeg István Temesvári Fő Biro irtam egész Keresztyéneknek akaratjokbol és kivánságokbol.

Ego Petrus Hegeg Ungarus peto a sua Beat. ut supra.

Ego Simon Mihály Fia az egész Varosnak nevében irok.

Ego Martinus Filius Gaspar Ungarus nomine meo et totius populi Catholici me subscribo.

Ego Thomas Borcovius nomine Universitatis et meo subscribo superioribus manu propria.

Egho Petrus Balom Ungarus nomine omnium Catholicae fidei Professoribus et meo subscribo.

En Zabo Tamás Magyar egyenlő akaratból irom.

Beatissimo Patri ac Domino Nostro Divina Providentia Papae Gregorio XIII.«

(L. S.) (Temesvár városa pecsétje.)

* * *

E levél élénk fényt derit arra, hogy a török uralom elején a protestantismus szabadon terjesztetett s hogy kivált Luther követői voltak nagy számmal elterjedve Temesvárott, melynek katholicus lakossága lelki gondozás tekintetében igen el vala hanyagolva.

S ime, a bánság protestantismusa mégis csak a török uralom miatt dőlt több százados sirjába. Nem üldözés, de a viselt hadjáratok pusztitásai folytán. — Erdélynek 1595-ben nagyfejedelemséggé — és Bocskay Istvánnak ugyanakkor »lugos-karánsebesi« bánná, — 1605-ben pedig erdélyi nagyfejedelemmé létele előtt ugyan még nem; hanem csakhamar ezután, a töröknek Erdélyhez való védurségi viszonyából eredt s annak fejedelmeivel és Rudolf császár hadvezéreivel a bánság térein vivott, pusztitó és meg-megujuló hadjáratok alatt, melyek folytán a bánságnak majdnem összes lakossága elpusztult.

S azért, hogy elbeszélésünket folytathassuk, a bánság történelmének ezen vérrel irt s lánggal bevilágitott lapjait, a bécsi, nikolsburgi és linczi békekötések időszakát, mely alatt a bánságban protestánsok már nem léteztek, legalább 1658-ban Barcsay Ákossal, a »lugos-karánsebesi bánság« utolsó bánjával, nyomuk teljesen elveszett, itten át kell ugranunk, át a pozsonyi iudicium delegatum és az eperjesi mészárszék gyászos időszakát is, mert ez a bánsági protestantismus történelmének holt időszaka.

A XVII. század alkonyán, midőn Erdély is a m. korona alá visszakerült, a bánság viszonyai nagyban megváltoztak. Torontálmegye elnéptelenült vidékeire III. Csernovics Arzén vezérlete alatt, 37,000 szerb család telepedett le; a jezsuitáknak Magyarországban 1687-ben történt törvényes bevételük után, Rákóczy Ferencz idejében, — Karánsebesen egy térítő ház állittatott fel,* melyre politikából még Bethlen Gábor adott engedélyt; és a XVIII-ik század elején, vagyis 1705-ben Rámi 8,000 taggal sza-

* Böhm Lenárt: „Délmagyarország.“ I. 299. 270. l.

poritotta a bánság török lakosságát. Ily körülmények között, a bánság protestantismusa sirjából fel nem támadhatott.

Azonban a bánságra, legalább politikailag, jobb idők hajnala derült: a törökverő hős Eugen herczég 1716. oct. 13-ikán a törököktől visszafoglalta Temesvárt, III. Károly pedig 1718. júl. 21-én megkötötte az osmanokkal a passzaroviczi békét, melynek folytán megszabadult a bánság a nyomasztó és gyászos emlékü igától, melyet 164 éven át hordozott.

* * *

4. §.

A bánság protestantismusának feléledését gátló körülmények III. Károly és Mária-Theresia alatt, 1716—1780.

Hová levél, te szebb reményimnek
Korán kiégett hajnalcsillaga?!
Keresni foglak! Hasztalan kereslek?
Vagy még meglátjuk egymást valaha?

Petőfi.

Várjuk a világosságot, de ime sötétség vagyon.

Ezsaiás 59, 9.

A Maros-Tisza-Duna és Erdély köze a passzaroviczi béke megkötése után, tehát ismét törvényes ura és királya birtokába jutott.

De nem kebeleztetett be azonnal Magyarországba, melytől oly véresen szakittatott el, hanem Eugen hg. tanácsára, »temesi bánság« nevezet alatt, önállóan és egy-

előre katonailag kormányzandó osztrák provinciává tétetett. A »temesi bánság« nevezet tehát csak ezen időtől fogva helyes elnevezés és csakis 1779-ig, midőn az anyaország testébe ujból beékelve lett.

E tartomány regenerálása, illetőleg annak főparancsnoksága, Eugen hg. ajánlatára, III. Károly által, gr. Mercy Claudius Florimund, lovassági tábornokra bizatott. Ezen, a »temesi bánság« ujjá alakitása körül hervadatlan babérokat szerzett férfiui parancsnoksága alatt azonban a bánságban a protestantismus legalább egyelőre fel nem éledhetett. — Mert Eugen hg. Mercynek mindjárt kezdetben azon utasitást adta, hogy Temesvárott »a várba magába csak katholikus vallásu németeket fogadjon be, mert teljes bizalomra egyedül csak azok érdemesek. Görögök, szerbek és *mások,* csak a külvárosokban *tűressenek.*«*

»Különösen pedig a zsidók volnának a vártól távol tartandók, miután kevésbé hajlandók becsületes kereskedésre, mint inkább uzsoráskodásra és inkább szítnak az osmanokhoz, mint keresztyénekhez.«**

Ennek folytán, az uj kormány védelme alatt, csakhamar telepedtek le a «temesi bánságban» német r. k. gyarmatosok, kivált Temesvárott, hol már 1718. jan. 1-én megalakult a német tanács, melynek nyert utasításában a következők is találtattak:

»Zu főrderst alle und jede Ungläubige, als da seyend, Heydten, Juden, Türkhen, Lutheraner und Calvinisten, ja sofort alle andere Ketzer, was Orths und Nahmens dieselbe seyn mögen, von der Stadt gleich abzuschaffen und auf keine Weys gedulden.«

* Eugen levele Mercyhez ddto 1716. nov. 1., őriztetik a bécsi hadi-levéltárban.
** Böhm L. „Délmagyarország.“ I. 352. 353. l.

És valóban egy Erdélyből jött timárnak, Prey Mihály Jánosnak, ki evangelikus volt, csak azon okból engedtetett meg, hogy a kis palánkában bőrcserzést berendezhessen, mert cserző még nem volt akkor Temesvárott, azonban köteleznie kellett magát, hogy üzletét, a becsár megtéritése mellett átengedi, ha kath. cserző jőne a városba, mi két év mulva csakugyan meg is történt. Egy timár jött Aradról, ki katholikus volt, és Preynek távoznia kellett.*

A Lichtenstein Florian Antal és Braun András jezsuiták által nevelt III. Károly császár még az által is akadályozta a bánsági protestantismus feléledését, hogy már 1717. oct. 7-ikén egy, Temesvárott felállitandó jezsuita collegium alapitását határozta el, melybe a következő év febr. 3-ikán az első perjel, Pez Lőrincz személyében meg is érkezett. Ily intézkedések foganatba vétele mellett, a protestantismus feléledéséről, legalább Temesvárott, annak eddigi focusán, szó sem lehetett.

De rövid időre a bánság egyéb helyein sem.

Mert, jóllehet az uj Cincinnatus azon volt, hogy a török uralom alatt elnéptelenült »temesi bánság« lakosokkal láttassék el és ilyeneket 1717-ben Német-, Magyar-, Olasz- és Spanyolországból s 1728-ban Würtembergből, Hessenből és Nassauból idetelepitett: de ezek mind r. katholikusok voltak. — A netaláni evangelikusokkal igen mostohán bántak, mennyiben ezek, habár nekik az 1723-iki országgyülési határozat polgári és vallási szabadságukat biztositá, papjaiktól megfosztattak és csupán vallási könyveik olvasásával megelégedni kényszerittettek.**

Csak az 1734. oct. 20-ikán kelt «Resolutio Carolina secunda» megjelenése után, midőn a m. á. h. ev. egyház-

* Böhm L. „Délmagyarország.“ II. 445. l.

** Linberger J.: „Geschichte des Evangeliums“. 90. l.

test négy kerületre osztatott, s arra egy év mulva a kerületi felügyelői intézmény behozva lőn, »kezdtek a bánátban szórványosan evangelikus lakosok letelepedni.* E letelepedés aligha nem vált volna immár tömegesebbé, ha 1738-ban ismét itt nem garázdálkodtak volna a törökök egész az 1739-iki belgrádi békéig és ha ezeknek pusztításaival egy nem kevésbé borzalmas csapás, t. i. földrengés és az 1738-ban kiütött bánsági pestis — nem szövetkezik vala, mely utóbbinak végső nyomai csak 1740-iki sept. havában tüntek el.

1740-ben Mária Theresia lépett a trónra. S ő igyekezett a bánságra nézve, mindakét csapással szemben, valamit tenni.

A törökök zabolátlan betörései ellen, mintegy védbástyául felállíttatta 1741-ben a bánáti katonai határőrvidéket, melyet 1764—67-ig teljesen szerveztetett; a tartomány többi vidékét pedig országos kincstári hatóság alá rendelte, melynek »K. K. Landes-Administration« nevet adott.

A pestis okozta pusztításokkal szemben pedig, bár e borzalmas vendég 1762-ben, rövid időn át, ujból fenyegette a »temesi bánságot,« 1766-ban uj gyarmatosításról gondoskodott, melynek foganatba vételénél azonban, hiven a »regnum Marianum«-hoz, ujból az tüzetett ki elvül, «hogy a bánságban csak katholikusokat telepitenek le.«** Ezen intézkedés folytán, Németország majdnem minden részéből, szorgalmas, munkás, de r. katholikus gyarmatosok, leginkább föld- és kézmivesek, nevezetesen frankok, svábok, bambergiek, tiroliak, felső-ausztriaiak, felső- és alsó-rajnaiak, pfalziak, mainziak, luxemburgiak, bádeniek,

* Bányakerületi névtár 1874-ről 12. l.

** Böhm L. „Délmagyarország.“ II. 79. l.

kölniek, hesseniek, nassauiak, breisgauiak, fürstenbergiek, lotheringiak, trieriek, elszászok, schwarzwaldiak, schweiziak, piemontiak, sőt francziák is özönlöttek az elpusztult bánságba.

Nyilvánvaló, hogy itt a r. katholicismus uralma volt megalapitandóban. Kitünik ez ezen kivül még abból is, hogy a csekély látogatottságnak örvendő temesvári 4 osztályu jezsuita gymnasium, még a telepités előtt, vagyis 1763-ban 6 osztályuvá emeltetett; továbbá abból, hogy a telepítvényesek gyermekei a kormány által 6000 r. kath. ingyen káthékkal ajándékoztattak meg és ezenfelül elrendeltetett, hogy minden faluban, hol g. n. egyesültek is laknak, azok gyermekei jövőre a r. kath. iskolákba beboesáttassanak.*

De hát «bú, öröm szomszéd határ» mondja Erdélyi János a «Jó órában.» — Igy volt ez a bánság protestantismusára nézve is ezen időszakban. Az 1773-iki júl. 21-ikén kibocsatott «Dominus ac Redemptor» czimü s a jezsuita rendet eltörlő, hires pápai bulla egyáltalán megváltoztatta a felekezeti viszonyokat. Temesvárott is megbénult ennek folytán a jezsuitismus ereje. — Mária Theresiának fennkölt szellemü fiában, szabadelvü uralkodótársa támadt. Ezen körülményeknek tulajdonítható, hogy az 1774-ik évben eszközölt, határőrvidéki gyarmatositás alkalmával, felragyogott a bánságban az evangyelium uj hajnalodásának legelső biborsugára az által, hogy a németbánáti határőr ezred területén alapitott Debeliácsa községben helv. hitv. ev. magyar lakosok lettek letetepítve.

Erre a politikai viszonyok is nagyban megváltoztak. A «temesi bánság» 1779-ben, gr. Niczky Kristóf vezetése

* Böhm L. „Délmagyarország.“ II. 96. 105. 114. l.

alatt, a határőrvidék kivételével, az anyaországhoz visszakebleztetett; és 1780-ban a trónra, a fenkölt szellemü, szabadelvü és áldott emlékü II. József lépett.

«Bú, öröm szomszéd határ»! . . . . . .

„Defluit saxis agitatus humor,
Concidunt venti fugiuntque nubes
Et minax, Di sic voluere, ponto
Unda recumbit.“

Horatius. Carminum Liber I. Oda XII.

2. Időszak.

A bánáti á. h. evang. egyház, képviselve egyes, ujonnan keletkezett anyaegyházközségek által, idegen egyházmegyei főhatóság alatt, 1782—1835.

a) Az ujonnan keletkezett bánáti á. h. ev. egyházközségek a pest-békési esperesség alatt, 1782—1791-ig.

5. §.

Telepedések.

„El! ti komoly képek! ti sötétség rajzati félre!
Uj nap fényle reánk, annyi veszélyek után.“

Kisfaludy K.

„Das Alte stürzt, es ändert sich die Zeit
Und neues Leben blüht aus den Ruinen.“

Schiller.

A jobb kor hajnala a magyarhoni evangelikusokra nézve, általában II. József császár és királynak 1781. oct. 25-ikén kibocsátott «türelmi parancsa» megjelenésével derült fel, mely ha nem adta is vissza az evangelikusoknak minden vallási jogát, de mindenesetre nevezetesen enyhitette sorsukat.

És, miután II. Józsefnek, (kinek érczszobrára Ferencz császár és király ezt vésette: «Josepho secundo Aug., qui

saluti publicae vixit non diu, sed totus») — ez volt azon egyedüli ujitása, melyet 1790. jan. 28-án, a többiek között el nem törült és vissza nem vont: ugy e «türelmi parancs» nemcsak enyhitője volt az evangelikusok sorsának, hanem előkészitője is a haladás azon eszméinek, melyek a későbbi törvényhozást szabadabb irányu alkotásaiban vezérelték.

A «türelmi parancs» és az 1786-iki jan. 24-ikén kibocsátott azon intézvény megjelenése után, mely megengedte, hogy hol ötven főnél valamivel kevesebben vannak is, lelkészt tarthatnak az evangelikusok, országszerte uj meg uj ev. anyagyülekezetek keletkeztek. Igy a visszakeblezett «temesi bánság» és a határőrvidék területén is.

Mielőtt azonban ezen kaleidoscopikus alakulásokat mutató népköltözést szemügyre vennők, elébb tekintetbe kell vennünk II. József azon intézkedéseit, melyek által ő az 1784—1790-ig eszközölt harmadik nagy telepitést bevezette és foganatositotta.

II. József ugyanis a bánság és a határőrvidék üresen álló telkeire 1784-ben a római német birodalomból, nevezetesen a felső rajnai kerületből, Pfalzból, Zweibrückenből, Hessenből és Frankfurtból szorgalmas földmives gyarmatosokat igyekezett letelepiteni; mi végből Röthlein, frankfurti császári residenshez a hirlapokban közzéteendő oly felhivást intézett, mely szerint a Magyarországba, nevezetesen a bánságba jönni szándékozó bevándorlóknak számos anyagi kedvezmény mellett, *tökéletes vallás- és lelkiismereti szabadság, ugyszintén minden félt illető lelkészszel és tanitóval való ellátás* biztositttatott. (1. pont).

Azonban, daczára e nagy kedvezményeknek, eleinte aránylag igen kevesen vándoroltak be Némethonból a török háborgatásoknak kitett bánságba, nagyobb részük inkább Galicziában óhajtván letelepedni. — Csak, miután a

frankfurti császári residens, ujabb utasitásához képest, kihirdette, hogy Magyarországon a telepités még soha sem eszközöltetett annyi gonddal és kedvezménynyel a németekre nézve, mint ezuttal, kezdtek tömegesebben bevándorolgatni a kiutalványozott bánsági területekre, ugy r. k., mint á. h. ev. lakosok.

A legelső evang. gyarmatosok a Rajna vidékéről jöttek és 1785-ben Kudriczon letelepedtek, honnét 1787-ben Briszt nevü pusztára átköltözködtek, hol a jelenlegi *Lieblinget* alapitották. — Utánuk 1786-ban ujabb 234 evang. német család *Rittbergen* és 78 család *Daruvárott* telepedett le. Végre Würtembergből, Badenből és Svajczból jöttek evang. gyarmatosok, kik a határőrvidéken 1790-ben *Franzfeldet* alapitották és itt 1793-ban anyagyülekezetté alakultak.

Nehány évvel előbb mozdultak meg a felsőországi tótok, kik Lázár Lukács, Kis Izsák és Karácsonyi Bogda földesurak meghivása folytán Torontál megyébe jöttek. Legelsők voltak azok, kik 1782-ben Nógrádból, Hontból, Pest és Békés megyékből jövén, *Uj-Komlóson* telepedtek le, innen 1788-ban Kis-Gayra és 1789-ben *Sztámorára* költözködtek. Ezeket követték azok, kik 1784-ben Nógrádból, Pest, Túrócz, Gömör, Kishont, Liptó és Békés megyékből kivándorolván, *Párdányon* alapitottak egyházat, mely 1788-ban *Ecskára,* s onnét később (t. i. 1803-ban) Antalfalvára tette át végső lakását. — A párdányi egyházzal egyidejüleg keletkezett Orosházáról bevándorolt magyar nyelvü evangelikusokból a Nákófalva-*Szőlősi* egyház. S végre 1785-ben keletkezett, nógrádi, pesti, békési, zólyomi és nyitrai beköltözöttekből, Kis Izsák meghivása folytán, a *tót-aradáczi* egyházközség.

Folytonos bevándorlás és helyváltoztatás jellemzi ezen nehány évét a bánáti evangelikusok külső életének.

De hát azért mégis csak elmondhatjuk Komenszky J. Ámossal, ezen nehány évre is, hogy: «lux in tenebris».

* * *

6. §.

Az első bánáti egyházközségek közélete.

„Jobb akármely dolognak vége annak kezdeténél.“

Pred. 7. 8.

Az imént elősorolt nehány egyházközség, melyeknek nagyobb része sem consolidálva nem volt, sem állandó lakhelylyel nem birt, az 1782—1791-ig terjedő időszakban a pest-békési esperesség fenhatósága alatt állott. Ezen esperességnek ez idő alatti esperesei a következők valának: 1780—1784. Bartholomeidesz János, 1785–1791. Laho János és az 1791-ik év elején Gegus Zachariás; esperességi világi főfelügyelője pedig Pongrácz Boldizsár.

Nevezetesen kiegészitő részét tette ezen kis egyháztest a békési alesperességnek, melynek ezidőbeli alesperese Szimonidesz János, orosházi lelkész volt, ki a bánáti egyházakat 1787-ben canonszerüleg meglátogatta és e látogatásról szóló jelentését Gyurcsek András dékánnak beterjesztette.

A bánáti egyházkör nem képezett azonnal külön dékánságot, hanem 1787-ig a csabai dékánsághoz tartozott. Ekkor azonban külön dékánsággá alakittatott Legelső dekanalis felügyelője Bukovinszky Sándor volt, kit 1787. máj. 23-ikán, Szarvason tartott esperességi gyülésen megválasztott Jakobei Sámuel váltott fel, ezt később Simeghi, torontáli táblabiró, kinek helyébe ismét az 1791.

júl. 31-ikén Écskán megtartott dekanalis gyülésen Zamecz Mihály, t.-aradáczi hites jegyző lett megválasztva.

Bánáti rendes dékánoknak nyoma azonban eleintén nincsen, habár ugy látszik, hogy a dekanalis teendőket Barányi Mátyás, uj-komlósi s legelső bánáti ev. lelkész végezte, mint pl. 1784-ben ő szervezte a párdányi uj egyházat. Hasonló minőségben tünik fel utána Vágner Imre, szintén ujkomlósi lelkész, ki 1786-ban szept. 24-ikén, a párdányi uj lelkészt, Jeszenszky Ferenczet hivatalába iktatta. Bánáti rendes dékánról legelőször az 1791. máj. 4- és 5-ikén Péteriben tartott esp. gyülés jegyzőkönyvében tétetik említés, mely szerint bánáti dekánná eleinte Antal János, szőlősi lelkész; aztán pedig, miután Antal ezen tisztséget előre haladt kora miatt, el nem fogadta, Jeszenszky Ferencz, écskai lelkész lett a gyülés által kinevezve.

E jeles férfiu nevéhez füződik a bánáti egyházkör viszonyainak, tevékenységének és állapotának további rajza; nevezetesen az általa kihirdetett és 1791. júl. 31-én Écskán megtartott legelső dekanális gyülés határozatainak elősorolása, melyet régiségénél és azon körülménynél fogva, hogy e jegyzőkönyv a bánáti egyházak ez időbeli állapotára leghivebb fényt derít, alább egész terjedelmében közlendünk.

Ezt azonban előző körülményekre való visszapillantás által következőleg kell bevezetnünk:

A bánáti egyházkör, mely az ország legdélszakibb részében keletkezett s még csak a consolidálás stadiumában állott, eleinte nem igen járhatott fel az esperesség gyüléseibe, melyek leginkább Pestmegyében, Péteriben, az esperes székhelyén tartattak, vagy ha kivételkép egyebütt is, mint pl. 1786. oct. 10-ikén Tót-Komlóson, vagy 1787. máj. 2. és 3-án Szarvason, vagy végre 1788. apr. 22-ikén

Mező-Berényben, ugy az a bánáti egyházkörre nézve még mindig oly távol volt, hogy alig volt neki lehetséges, magát e gyüléseken képviseltetnie. Mily nagy örömmel telhetett azért el a bánáti egyházkör, midőn 1788-ban Szimonidesz János, alesperes azzal kecsegtette a bánátiakat, hogy az ez évi esp. gyülés ugy a főespereseknek, mint az esp. főfelügyelőnek kivánságához képest, *Szőlősön* fog megtartatni. Ámde ez évben egyrészt a hiveknek a szerencsétlenül kezdődő török háboru kiütése miatt, táborban kellett állniok, másrészt pedig az uj-komlósi hivek Gayba és a párdányiak Ecskába voltak átköltözködendők, mi miatt az esp. gyülésnek Szőlősön való megtarthatása meghiusult. — A következő évben maga a bányakerületi superintendens, Szinovicz Mihály és a kerületi felügyelő, b. Hellenbach György is sürgették, hogy a pest-békési esp. gyülés a távol eső bánátban tartassék meg. De az előző évi okok ezuttal is meghiusíták a terv kivitelét. — Azért 1788. apr. 22-ikén M.-Berényben és 1789. apr. 29-ikén Péteriben lett az esp. gyülés megtartva.

Lesujtók és bénítók voltak ezen elháríthatlan körülmények a bánáti egyházkörre nézve, mely közvetlenül ohajtott már érintkezni saját hitsorsosival és egyházmegyéjével, annyival is inkább, mert erre, az adott politikai viszonyok között, a legnagyobb szüksége volt.

Ily körülmények között örvendetesen lepte meg a bánátiakat Jeszenszky Ferencz, dekán, midőn azokat 1791. júl. 31-én Écskán tartandó dekanalis gyülésre hivta meg. E gyülés régi és érdekes jegyzőkönyve egész terjedelmében következőleg hangzik:

Anno 1791, die 31, quae in sextam post Trinitatis Dominicam incidit, Julii, primus Ecclesiarum Evangelicarum Aug. Confessionis Banaticarum in Ecclesia Etskensi habi-

tus est conventus, in quo, post dictum per Adm. Rev. D. Paulum Kováts Ecclae. Aradaczensis Verbi DEI Ministrum ad concionem super textu Evangelico Sacrum sermonem et post sacrae Domini Coenae, ad quam Hungarica Lingua, Adm. Rev. Dnus, Joannes Antal, Ecclae. Szőlősiensis Verbi Dei Minister reliquos praeparabat, usum, praesentibus, Perli ac Groso Dno Michäele Zamecz, Communitatis Tót-Aradacziensis Jurato Notario, nec non Adm. Rndis Dnis, Francisco Jeszenszky, moderno Ecclesiarum Banaticarum Decano, Etskensis, Joanne Antal, emerito Ecclarum dictarum Decano, Szőlősiensis et Paulo Kováts, Aradacziensis Verbi Dei Mnris, acta, facta et conclusa sunt sequentia:

I., Si quidem in electum per Venerabilem Fraternitatem Ecclarum Banaticarum Decanum, Franciscum Jeszenszky omnes Adm. Rndi Dni Fratres Banatici, Tót-Sztamoraczensis quidem et Lieblingensis per litteras et viva voce, Szőlősiensis denique viva etiam voce consensissent: hinc oblatam sibi Provinciam praefatus Verbi Dei Mnis citra omnem ulteriorem tergiversationem in se acceperat. Dictorum Dnor. Fratrum Litterae, Tót-Sztamoraczensis quidem sub A., Lieblingiensis sub B, Aradaczensis denique sub C., pro omnium notitia in copia adnectuntur.

II., Lectae sunt Perlis ac Grosi Dni, Michaelis Zamecz, communitatis Tot-Aradaczensis Jurati Notarii litterae, ibidem sub littera D., in copia adnexae, quibus perlectis de Inspectore Decanali eligendo consultabatur. Et si quidem ex Dnis Politicis his in Partibus praeter Perillustres ac Grosos Dnos, Petrum videlicet Horvath, I. Cottus Torontaliensis Ordinarium Notarium, Jób de Fancsala, eiusdem I. Cottus assessorem et Michaelem Zamecz, Commu-

nitatis Tót-Aradaczensis Juratum Notarium, nullos alios Confessionis Augustanae in praesenti conventu praesentes Adm. Rndi Fratres, quibus Provincia haec offerri posset, subiectorum quippe in I. Cottu Temesiensi Confessionis nostrae reperibilium ignorari, nossent: hinc in eo conventum est, ut praenominata subiecta tria, per Adm. Rev. Dnum Decanum, Plur. Vrando Dno Conseniori eo fine proponantur, quo medio eius, Spectabilis ac Prlis Dnus contubernialis Inspector super hac re edoctus, uni ex his tribus Provinciam hanc per litteras commendaret. Et ne de nomine tantum esse Inspector, qualis hactenus Perles ac Grosi Dni, Alexander Bukovinszky, Samuel Jakobaei et Simeghi erant: id pro bono agnitum est, ud tertius maxime commendaretur, et quidem ideo.

a) Quod Perlis ac Grosus Dnus Petrus Horvath qua I Cottus Torontaliensis ordinarius Notarius continuo habeat labores, consequenter difficulter semel vel semel tantum pro visitatione Ecclarum nostrarum Banaticarum, et ideo, quod sint modicum a se invicem dissitae, resolvet; Perlis vero ac Grosus Dnus Jób de Fancsala, vix diu in istis partibus permansurus est, uti Perlis ac Grosus Dnus Simeghi, J. Cottus Torontaliensis anno 1787 assessor, post breve tempus ex Banatu abcessit.

b) Quod pro digne ab una Eccla ad aliam transponendis atque excipiendis istis Dominis, etiamsi visitatione Ecclarum nostrarum in se acceptaturi essent, non sumus pares.

c) Quod circa tertium omnes hae difficultates cessent. Hic enim propter labores suos huic officio satisfacere potest. De eius ulteriori his in partibus permansione sumus certi. Viribus nostris adaequatam, ab una ad aliam Eccla promotionem aequi bonique consulet. Litterae, hac

de re ad Plurimum V. D. C. Seniorem per Dominum Decanum scriptae sub litt. E. in copia adnectuntur.

III. Lecta est Adm Rev. D. Emerici Vagner Verbi Dei Mnri Tót-Sztamoraczensis iam sub litt. A., adnexa Epta: qua perlecta, dum omnes coassidentes super absentiam praefati Dni suum significassent dolorem, atque puncta Eptae huius pro et contra, ordine examinassent, ultimatim id pro bono adinventum est, quatenus Adm. Rev. D. Decanus ad Plur. V. I. Conseniorem scriberet, ut praefatus Dnus, si quidem hactenus et defunctus Plurimum Vrandus D. Joh. Laho, moderni in officio Senioratus Praedecessor et quondam Verbi Dei Minister Péteriensis, et Modernus Plurimum V. D. Zacharias Gegusch senior atque V. Dei Mner Albertensis, sine suffragiis Ecclarum nostrarum electi essent, neque praeterea omnia ex officio medio Currentalium communicanda, Verbi Gratia, Eptam Illmi ac Magmi Dni Petri Balog, Gris Inspectoris sub 24 Februarii Districtuali Inspectori missam, acta duor. Conventuum, die 24 nov. 1790 et 10 atque 11 Febr. 1791 Posonii habitorum, atque proiecta Constitutionum Ecclesiasticarum, nobiscum communicasset semper inposterum.

a) Ab Eccliis quoque Nostris Suffragia pro Candidatis quibusque colligat.

b) Omnia communicanda medio solitarum Currentalium nobiscum aeque ac cum Bekésiensibus Ministris communicet. Enim vero nullam huius facti rationem aliam assignare possumus, quam manifestum nostri apud eundem Dominum contemptum, id, quod non est consenioris. Eius enim est et minores, et debiliores se amare, defendere, protegere et aestimare. Quid Decanus dicto Dno Super hoc rescripserit, habetur sub litt. E., Numero II-do.

IV. Lecta est Hum. D. Samuelis Greskovicz, emeriti

Tót-Sztamoraczensis Ludi Mgri et Cantoris ddto 9. Julii, ad Adm. Rev. D. Decanum Epta, in qua querulosa exponit, se per eiatem Ecctam hactenus non esse exsolutum: qua perlecta, si quidem neque querulans, neque ex primoribus eiusdem Ecclae ullus, neque Adm. Rev. D. Tót-Sztamoraczensis, uti in invitatoriis pro Conventu litteris Decanus scripserat, pro conventu comparuissent, consequenter res haec hic loci finiri non posset. Conclusum est, quatenus negotium hoc Decanus eiati V. D. Mro, Adm. Rev. Dno Emerico Vagner finiendum commendaret, et Simul etiam Ecclam serio moneret, ut ne cum exsolutione praefati querulantis ulterius procrastineret. Litterae querulantis sub litt. F., Decani, ad Adm. Rev. D. Tót-Sztamoraczensem Sub G., ad Ecclam Sub H., adnexae habentur.

V. Lecta sunt Hum. D. Joh. Mázor, Ludi Magri et Cantoris Aradaczensis duodecim contra Ecclam suam proposita puncta, quibus in praesentia complurium Aradaczensium perlectis, dum multa ex iis, quae in praedictis punctis continentur, vera esse, adinventum esset, serio iidem Aradaczenses admoniti sunt, quo suae obligationis satisfacerent. Ad quam admonitionem promiserunt ii cum fine, qui in 10 oct. anni currentis 1791 incidit, plenariam praefati Ludi Magri Sui exsolutionem: at simul quoque declararunt semet se eum amplius vel ideo maxime, quod prolem diligenter non instruat, nolle pro Ludi Magro suo habere. Eo ergo omnibus argumentis per longum tempus disponebant, ut eum per tertium adhuc annum, vel ideo etiam, quod amotionem nulla ex parte superioritatis praecesserit admonitio, velint tolerare. Cum tamen nulla ratione eo disponi potuissent, quin immo minati fuissent, se cum eo durius etiam acturos esse: Conclusum est, ut Decanus et ad praefatum Ludi Magrum et ad praefatos

Ecclesianos scriberet quo prior casu eo, si eum ultro quoque habere vellent, maiorem in instruendis prolibus in futurum adhibere velit diligentiam, casu vero eo, si eum nollent habere, mature fortunas suas curare possit. — Posteriores vero iterum iterumque admoniti sunt, ut eum ultro quoque servent, casu vero, si eum totaliter dimitterent, eum mature, ne is propter procrastinationem exsolutionis damna haberet, exsolverent. Puncta dicta sub litt. J., Epla ad Ludi Magrum sub litt K„ ad Ecclam Aradacziensem sub L., missa, in copia adnectuntur.

VI. Retulit Adm. Rev. D. Paulus Kováts, V. D. M. Aradaczensis sibi contractualiter promissam pro sua necessitate frumenti commolitionem a duobus iam annis totaliter denegatam esse: ad quam relationem Primores Ecclae Aradaczensis admoniti sunt, quatenus denegatam frumenti commolitionem praefato V. D. M. restituerent Cum tamen nullatenus eo disponi potuissent, conclusum est, ut eos Decanus per litteras moneret. Si vero neque ad hanc admonitionem promissam commolitionem restituere vellent tum conclusum est, hanc rem per Decanum deferendam esse Plur. V. Conseniori, qui eos vi officii sui per litteras admoneret, ut ne promissa in contractu pro habitu suo V. D. Mro vel Ludi Magro detrahant. Litterae hac de re ad Ecclam Aradacziensem per Decanum scriptae sub litt. L, habentur.

Quoniam praefati Aradaczenses neque ad repetitam Decani admonitionem dictam frumenti commolitionem praetitulato Mro suo, uti ex litteris eius sub litt. M., in copia adnexis patet, restituere voluissent, hinc dispositionis in conventu factae Decanus rem hanc Plur V. Dno Conseniori retulit. Relatio haec habetur sub litt. E., nro 3.

VII. Idem V. D. Mter porro quoque retulit, sibi dum

venisset nonnissi 12 Posonienses metretas tritici pro inseminatione per Ecclam datas fuisse: quod quoniam per primores quoque eiusdem Ecclae asseveraretur, dictus Dominus, dum necessitas secum tulerit, non habebit plures, quam 12 metretas Ecclae suae reddendas.

VIII., Si quidem Decanus vi officii sui scholarum praecipue rationem habere debeat: hinc ut scholae Banaticae eo melius dirigi possint, sequentia in hoc negotio communicanda per Admodum Reverendos Dominos cum Ludi Magris, sunt conclusa:

1. Informatio prolis inchoabitur 1. Septembris, finietur 29. Junii, seu feria Petri et Pauli.

2. Informabuntur proles: a) Historia biblica, b) In cathechesi Lutheri minore, c) Arithmetica, d) Lectione, e) Cantu, f) Precibus, g) Calligraphia, h) Dictis S. Sacrae.

3. Ordo per Ludi Magros observabitur sequens:

a) Singulo mane inchoabunt informationem cum cantilena matutina et precibus, finient cum cantilena tempori accommodata et precibus. Sic post meridiem inchoabunt lectiones cum cantilena et precibus, finient itidem cum vespertina et precibus.

b) Singulo die praeter diem Martis et Jovis post merid'em, atque die Mercurii et Sabathi mane duae historiae biblicae, mane una et post meridiem alia illico post preces explicabuntur prolibus.

c) Die Mercurii ot Sabathi in locum historiae Cathechesis Lutheri explicabitur.

d) Die Martis et Jovis post meridiem in locum historiae, in Arithmetica, excitabuntur.

e) Absoluto cantu precibus historia biblica vel Cathechesi aut arithmetica, informabuntur in lectione et calligraphia.

f) Post lectionem singulo die mane et a meridie unum dictum biblicum memoriae mandabunt.

g) Die Mercurii et Sabathi vacabitur a meridie.

h) Die Dominica post primum pulsum convenient proles in schola ubi in cantu et lectione Evangelii, per Ludi Magrum, ad tertium pulsum excitabuntur, postea in templum cum Ludi Magro intraturae.

4. Quo proles ad studendum magis excitarentur, singula hebdomada V. D. M. bis scholam intrabit ita, ut ne hic eius in scholam introitus certis temporibus fiat, sed mox una, mox alia die, mox mane, mox a meridie.

5. Ludi Mgeri eosqui scholam subinde negligunt iuxta seriem mensium dierumque diligenter connotabunt.

6. Iidem Ludi Mgri proles institutionis capaces frequentantes et non frequentantes scholam iuxta seriem annorum, inchoando a septimo usque duodecimum inclusive conscribent.

7. Et eos, qui scholam subinde negligent, et eos, qui sunt institutionis capaces frequentantes et non frequentantes scholam et seriem absolutarum lectionum ter per annum, pro mense Septembri, Octobri, Novembri et Decembri, sub initium Januarii, pro Januario, Februario et Martio, sub initium Aprilis, pro Aprili, Maio et Junio, sub initium Julii elaboratae per Vener. Fraternitatem pro Decano Institutionis, Decano Ludi Mgri semper submittent.

8. Examina semel in anno, mense Januario vel Februario, praesente Decano instituentur.

IX. Lectus est supplex Nyitriensium slavorum contra suum V. D. Mrum, Franciscum Jeszenszky J. Cottui Torontaliensi porrectus, sub littera N., in copia adnexus libellus. Quo perlecto, dum post peractum examen id eveniret, quod accusato Mro ne id quidem, ad quod vi contractus

obligantur, praestitissent, primum et ante omnia praefati querulantes in faciem conventus adsciti, et ideo, quod citra sufficientem necessitatem, et ideo, quod apud incompetens forum querulati essent, per conventum excepti sunt, tandem conclusum exstitit, ut res haec Pl. Ven. Dno Conseniorri quoque medio Decani eo fine, ut vel hanc miseriam Banaticorum Ministrorum cum efuditoribus suis indignoque convenientibus conditionem videre possit, referatur. Relatio haec sub litt. E) numero IV. habetur.

X. Si quidem praeexistentes in Etska Ecclesiani praeter praestitos in natura labores in fundum Ecclesiasticum

1. a singulo domali fundo per Rf. 1.
2. a singula anima per xr. 3.
3. a singulo inquilinatu per xr. 15.
4. a singulo lecto per xr. 7.
5. a singula anima demum per xr. 3.
6. a singula anima porro per duos arundinis manipulos in adductionem V. D. Ministri in aedificationem parochiae, scholae, in campanam et alias Ecclesiasticas res expendissent, his vero rebus etiam ii, qui praeterito et praesenti anno Etskam advenerunt, utantur: hinc iisdem in faciem conventus adscitis propositum extitit, quatenus et ipsi praenominates necessitates in fundum Ecclesiasticum, pro aliis adhuc rebus comparandis praestarent, id quod etiam in se assumserunt.

XI. Octodecim familiis, ex sexaginta et quinque animabus constantibus, quae Szőlősino Etskam praeterito anno pro habitatione venerunt, id a suo V. D. Mro, ut sibi hungarica lingua cultus peragatur, desiderantibus praefatus V. D. Mr. promisit quod baptismata, introductiones, copulas, communionem atque matutinas vespertinasque diebus Dominicis preces, lingua iisdem vernacula perac-

turus sit, si vero obligarunt semet ad omnes praefato Mro in contractu promissas praestationes, habita quoad slavicam nationem proportione, ferendas.

XII. Observato eo, quod aliqui ex Ludi Mgris subordinationi V. D. Mrorum subesse nolint, conclusum est, quatenus per concernentes V. D. Mros serio admonerentur, ut ne:

1. Citra scitum et indultum V. D. Mri aliquo excurrent.

2. A praescriptis, diebus Dominicis per V. D. Mros materiae sermonum accomodatis hymnis pro suo habitu recedant.

3. Citra indultum V. D. M. funebria carmina perorent. Videantur acta Conventus Mező-Berinkiensis Anno 1788. dto. 22. Aprilis, ad num. 2.

XIII. Tristis docet experientia, quali cum contemptu et damno illorum V. D. Mrorum, ex quorum Eccliis ad alias Banaticas Ecclesiani emigrant, huiusmodi ab una ad aliam hic in Banatu existentem Ecclam transmigratio, si per illum Mrum, ad cuius Ecclam transmigrant citra a priore Mro suo super eo, quod obligationi suae satisfecerint, extradati testimonii productionem, in sinum Ecclae recipiantur, coniuncta sit. Quo igitur malo huic obex poneretur, statutum est, ut ne is V. D. M., ad cuius Ecclam futuris temporibus, aliqui ex Banaticis transmigrarint, tali modi transmigrantis introductionem puerperae, copulam aut funus tamdiu peragat, quamdiu a priori Mro suo super eo, quod obligationi suae satisfecerit, testimoniales non produxerit.

Suo enim commodo et honori cum dispendio tertii nemo serius consulet.

XIV. Cum praeter Lieblingensem Ecclam, cui Camera

omnia necessaria comparabit, immo maiori ex parte actu iam comparavit, omnes reliquae Banaticae Ecclae, partim propter repetitam translocationem. partim propter Turcicam Ao 1788 in Banatum irruptionem, partim propter grassantem anno 1789 morbum, partim propter nimiam trium annorum sterilitatem, in miserrimo extant statu: conclusum est, bonum fore, si nomine quatuor Banaticarum Ecclarum, Szőlősiensis nempe, Aradacziensis, Etskensis et Tót-Sztamoraczensis, duo in Transilvaniam pro expetendo charitativo subsidio exmitterentur. Et ut eo maiorem successum hi duo exmittendi homines haberent, pro bono agnitum est, quatenus res haec Plur. Vrando Conseniori per Decanum eo fine significaretur, quo is supplicem harum quatour Ecclarum libellum aut per Vurbilem Fraternitatem, aut per futuram etiam Sinodum subscribi curaret. Decani hac de re Duo Seniori facta relatio sub litt. E. numero V. adnectitur.

XV. Quoad celebrandos per Banaticas Ecclas in futurum conventus, id conclusum est, ut ii singulo anno sub initium mensis Aprilis ad instar Békésiensium Ecclarum vel ex eo, ut occurrentes per annum in Eccliis his casus Generalis Vrablis Fraternitatis nostrae congregationi communi nomine proponi possint, mox in una, mox in alia Eccla serventur. Et ut habendo talismodi conventui dies ante tempus Vurandis Fratribus Banaticis innotescere possit, Decano impositum exstitit, ut mature tempus et locum huic conventui praefigat atque cum dictis Dominis Fratribus communicet. Ideo etiam isti conventus praescripti sunt, quod omnino conveniens sit, ut ad minimum semel per annum sacra Domini coena simul uti possimus.

XVI. Quoniam ab anno 1787. mense aprili, quo Pl. Vrandus Dnus Consenior tempore visitationis Banaticarum

Ecclarum rationes Ecclesiasticae pecuniae revidit, dictae rationes, licet per Vrabilis Fraternitatis nostrae Superioritatem earumdem revisiones in singula fere Generali congregatione urgentur, non sint revisae, hinc conclusum est, ut Singulus Vrandorum Dominorum Fratrum a dicto termino usque futurum subinitium mensis Aprilis anni venturi 1792. servandum conventum easdem deducat. Aradaczensis vero et Lieblingensis ab ipso initio, quia harum duarum Ecclarum hactenus per nullum sunt revisae rationes, deducendas habebit. Sic postea per conventum revisae Generali Vnrabilis Fraternitatis nostrae Congregationi submittentur.

XVII. Pro sumptibus, quos Decanus in chartam, cursum et iter tempore perficiendorum examinum habiturus est, singula Eccla, a singula in matre Eccla existente anima, unam quartam cruciferi, tempore servandi annu conventus dandam habebit. Decanus vero erogationes suas tempore conventus per extensum producere obligabitur, et quod ultra fiendam Decano bonificationem mensurum est, id in communem Banaticarum Ecclarum usum convertetur.

XVIII. Ecclesiae Etskensi ad vires expensarum pro praesenti Conventu factarum

1.	ab Eccla Aradacziensi	fl. 2 xr. 20.
2.	ab Eccla Szőlősiensi	fl. 2 xr. 20.
3.	ab Eccla T.-Sztamoraczensi	fl. 1 xr. 30.
4.	ab Eccla Lieblingensi	fl. 1 xr. 30.

adiudicati sunt.

Nota. Si quidem interea, dum praesentis Conventus protocollum per Decanum deductum esset, Dnus Perillustris, Michael Zamecz stationem, suam mutaverit: hinc e medio candidatorum pro Decanali Banaticarum Ecclarum

Inspectore in Litteris ad Dnum Conseniorem super eo dandis per Decanum simpliciter omittendus veniat.

Franciscus Jeszenszky de
Nagy-Jeszen, Ecclesiae Etskensis
V. D. M., nec non Ecclarum
Banaticarum Decanus.

* * *

Ha már ezen érdekes jegyzőkönyvet közelebbről szemügyre veszszük, az a következő tényekre derit fényt:

1. Az écskai dekanalis gyülés összehivásának főindoka az volt, hogy a bánáti egyházak egymással közelebbről érintkezni s fontosabb és sürgősebb házi ügyeiket rendezni kivánták. Mellékindoka azonban az volt, hogy Jeszenszky Ferencz, dékán nem elégelvén csupán kineveztetését a dékáni hivatalra, melylyel a péterii esp. gyülés ruházta fel, bánáti tiszttársainak választó szavazata folytán kivánta e hivatalát viselni.

2. Herrmann János, lieblingi és Vágner Imre, tótsztamorai lelkészeken kivül, kik a meghivót későn vették, a bánáti egyházkör valamennyi papja megjelent e gyülés tanácskozásain.

3. Az 1791-dik évig a bánáti nehány egyháznak viszonya az esperességhez igen mostoha, iskolaügye kezdetleges, belbékéje fogyatkozó, külső sorsa hányatott és anyagi helyzete igen-igen szük vala.

Ez utolsó körülményre fényt derit még Jeszenszky Ferencz dékánnak az alespereshez felterjesztett egy jelentése is, mely szerint a bánáti egyházak anyagi helyzete oly szűk vala, hogy ő maga is egy szobával megelégedni kényszerült, az aradáczi paplaknál sok paraszthház feltü-

nőbb vala, a szőlősi egyház feloszlásához közel állott és csak Lieblingnek volt temploma, jobb karban levő iskolái és két harangja.

Azonban a lelkészek önfeláldozó buzgósága, Jeszenszky Ferencz, dekánnak pontos és ügyes vezérlete alatt, megküzdött a kezdet ezen nehézségeivel is daczára a kedvezőtlen külső viszonyoknak, ápolta a hivek szivében a hitet és az egyház iránti szerelmet, buzditá áldozatkészségre és kitartásra és reményt csepegtetett a jobb kor hajnala iránt, melynek előhirnöke s záloga, az 1791-diki 26. t.-cz. a magyarhoni evangelikusok ezen palladiuma, az egyház egén már is felderült.

* * *

7. §.

A békés-bánáti egyházak különválása a pesti esperességtől.

„Kérlek, válj el tőlem; ha balkézre menendesz, én jobbkézre megyek; ha pedig jobbkézre menendesz, én balkézre megyek.“

I. Móz. 13, 9.

Az 1791-diki év nagy változást hozott ugy az egész magyar ev. egyház közviszonyaiba általában, mint a békés-bánáti egyházközségek közigazgatási viszonyaiba különösen.

Az 1790/1-diki 26. t. cz. ugyanis már meg vala alkotva és kihirdetve II. Lipót királynak azon dicső fejedelmi ténye, mely a magyarhoni evangelikusok vallásszabadságát visszaadá és melyre az utókor mindig hálaérzelemmel fog

visszaemlékezni, mint oly kegyelmi tényre, mely az elalélt m. ev. egyházba uj életerőt öntött.

Ilyenül tünteté fel ez alaptörvényt a pest-békési esperes is, midőn 1791. febr. havában azt a bánáti lelkészekkel is közölte, meghagyván egyuttal, hogy »azt kiki egyháza nyelvén, Ef. 4, 2. vagy 4. verséből kiinduló predikáczió után hiveinek leolvassa, minden türedelem elleni kifejezésektől őrizkedve.«

Öröm és hála érzéseivel fogadták a bánáti hivek is ez örömhirt, mely meg volt kettőztetve az által, hogy aug. havában a törökökkel is megköttetett a sistovi béke, minek folytán ittlakásuk biztosabbá lőn.

Az 1790/1-diki 26. t. cz. kihirdetése után összeültek a mindkét evangelikusoknak zsinatai Budán és Pesten. A pesti á. h. ev. zsinat, melyen a pest-békésiek * közül Pongrácz Boldizsár, Szimonidesz János, alesperes, Sztehlo András, alesperes és Jeszenszky János, torontáli követ vettek részt, oct. 8-diki ülésében, következő határozatot hozta: **

»Sztehlo András, petrováczi és Szimonidesz János, orosházi lelkészek a bácsi és békési egyházakat a központtól, Pest-békési esperességtől távollétük miatt, utasításuk nyomán, a nevezett esperességtől elszakittatni akarván, igazságos kérelmüknek akkép adatott hely, hogy a békési egyház az aradiakkal és bánátiakkal külön esperességet alkossanak, a bácsiak pedig a szerémiekkel csa-

* A békés-bánáti zsinati követ költségeinek fedezésére, minden bánáti egyház 2 frtot tartozott fizetni; a superintendens és főfelügyelő zsinati költségeinek fedezésére pedig következőleg: Liebling 5 frt, Aradácz 4 frt, Écska 3 frt, Sztamora 3 frt és Szőlős 2 frt 30 kr.

** Szeberényi Andor: Az 1791. pesti evang. ágost. hitvallásu zsinat történelme. 146. l.

toltassanak össze s ezek végrehajtását a bányai kerület eszközölje.«

E zsinati határozat szerint a békés-bánáti egyházközségek tehát, a már 1786-ban Mező-Berényben tartott partikuláris gyülésen hangoztatott kivánságukhoz képest, külön egyházmegyévé voltak alakitandók s az által pontosabb és könnyebb egyházi közigazgatás előnyében részesitendők.

És ez tényleg be is következett. És pedig még a zsinat tartamának ideje közben, oct. 11-ikén tartott bányakerületi gyülésnek ez ügyre vonatkozó azon határozata folytán, mely megengedte: »ut ecclesiae comitatuum békésiensis, aradiensis, temesiensis et torontaliensis distinctum constituant senioratum, ad praescriptum modernae synodalis constitutionis ordinandum.«

Ezen kerületi határozat folytán, melyben Krassó és Szörény megyék nem emlittetnek s melyből ennek folytán következtethető, hogy e megyékben evang. hivek még nem találtattak, — az uj egyházmegye, melynek »békés-bánáti esperesség« lett a neve, 1791. nov. 3-dikán Tót-Komlóson tartá meg alakuló gyülését, melynek határozatai közül tárgyunkra nézve, következők birnak nagyobb érdekkel:

Esp. főfelügyelőnek Földváry Károly, főesperesnek Szimonidesz János, alesperesnek Gyurcsek András és esp. jegyzőnek Milecz Mihály lettek megválasztva. Tekintettel pedig a bánátiakra, ülnökökül a lelkészi karból Jeszenszky Ferencz és Herrmann János, a világiak közül pedig Horváth Péter és Fancsali Jób Sámuel, torontáli jegyzőtáblabirák, bánáti dékánnak Vagner Imre, dekanális inspectornak Fancsali Jób Sámuel és esperességi orátornak (előadónak) Jeszenszky Ferencz lettek kinevezve.

Meghatároztatott továbbá az uj esperesség hivatalos pecsétje, melyre vonatkozólag ezt lehet olvasni e gyülés

jegyzőkönyvében: »Intra autem ambitum sculpata navis Noach, e qua missa columba rostro teneat frondem oleae.«

Végre a bánáti képviselők, Jeszenszky Ferencz előadójuk által, azon óhajuknak adván kifejezést, miszerint alesperessel birni és kebelükben partikularis gyüléseket tartani óhajtanak, ez lett a közgyülés határozata: »Justa petentibus non est denegatus assensus.«

Tekintve ez utóbbi határozatot, csodálatos, hogy a bánáti egyházkör azonnal nem vált alesperességgé. Pedig nem mindjárt vált azzá, mert a legelső bánáti alesperes 1813-ról emlittetik.

Igy tehát a bánáti egyházkör további történetét a »békés-bánáti esperesség« alatti időszakban, két külön fejezetben, t. i. mint külön dékánságot és mint külön alesperességet fogjuk alább szemügyre venni.

* * *

b) A bánáti á. h. ev. egyházak a békés-bánáti esperesség alatt, 1791—1835.

1. A bánáti egyházkör, mint dekanatus, 1791—1812.

8. §.

Némely egyházközségek megszünése és ujabbak keletkezése.

„Egyik nemzetség elmegyen és a másik eljő: jóllehet a föld mindörökké megmarad.“

Préd. 1, 4.

Ezen 21 esztendőből álló évkör alatt, a bánáti ev. egyházcsoport terjeszkedési története egyfelől sajnos hanyatlást, másfelől pedig örvendetes gyarapodást tüntet fel.

Amannak oka némely egyházközségek tagjainak kedvezőtlen agrarius viszonyaiban és azon körülményben is rejlik, hogy a hivek tetemes része az 1792. apr. 20-diki franczia * hadizenet folytán, a csaták mezejére lett szólitva.

Igy látjuk mindjárt 1791/2-ben, kedvezőtlen jobbágyi viszonyai miatt szétfoszlani a *Nákofalvaszőlősi* magyar egyházközséget, melynek tagjai kis részben Écskára, de legnagyobb részt Uj-Fazekas-Varsándra átköltözködtek s ide magukkal egyházi anyakönyveiket is átvivék. Igy látjuk, hogy 1794-ben *Rittbergről* 19 család megszökött s a daruvári hivek is kitelepittettek. Igy látjuk végre 1803-ban elenyészni a népes *écskai* egyházat is, nemkülönben 1806-ban a Nagylakra átköltözködött *sztámorai* egyházat a bánság területéről letünni.

Azonban ezen, részint elenyészett, részint csak lakóhelyet cserélt egyházközségek nyomában ujabb és részint népesebb gyülekezetek keletkeztek. Igy 1795-ben a t.-aradáczi egyházhoz csatlakozott *n.-becskereki* leánygyülekezet. Igy 1800-ban *Theesen* egy német ev. anyaegyház. Igy 1802-ben és a következő évben Écskáról elköltözött hivekből alakult *antalfalvi* egyház, melynek tagjai számát nemsokára Pest-Nyitra-Veszprém és Békés megyékből származott gyarmatosok tetemesen megnevelték. — Igy látunk 1805-ben *Kis-Semlakon* is letelepedni német e. v. lakosokat; és igy 1806-ban Nógrád-Gömör és Nyitra megyékből ideszakadt tót evang. családok által a legnépesebb bánáti ev. anyagyülekezetet *Lajosfalván* megalakitani.

* A franczia háboru viselésének költségeihez az 1793. oct. 8-dikán Mezőberényben tartott kisgyülés határozata folytán, a bánáti egyházak következő összegekkel tartoztak járulni: Sztámora 4 ft., Écska 4 frt, Aradácz 6 ft., Liebling 20 ft., Rittberg 4 ft., Franzfeld 2 ft.

Ezeken kivül 1809-ben *Hajdusiczán* is 30 nyitrai tót család telepedett le, mit 1811-ben a *sz.-miklósi* gyülekezet megalakulása és a *lukinyi* pusztán, nógrádi beköltözöttekből egy kis leánygyülekezet (a későbbi vukovai egyház) keletkezése követett.

Összevetve e változásokat, a bánáti á. h. ev. lakosok számát az 1791—1812-dik év közti időközben jelentékenyen meggyarapodni és amint az majd a következendőkből ki fog világolni, az egyes gyülekezeteket megerősödni és a népvándorlás kavargó elemeit lassanként leülepedni látjuk.

A helyt maradt és az iménti elősorolás szerint, ujabban keletkezett gyülekezetek köre a békés-bánáti esperességnek egy külön dekanátusát képezé, mely az 1791—1812-ig terjedő időközben, a következő dékánok és dekanalis felügyelők vezetése alatt állott:

Dékánok:

1791—1792. Vágner Imre.
1792—1794. Jeszenszky Ferencz.
1794—1804. Basilidesz János.
1804—1812. Rakovicz János.

Dekanális felügyelők:

1791—1800. Fancsali Jób Sámuel.
1801.— Fodor István.

* * *

9. §.

A bánáti dekanátusi egyházközségek külső és belső állapota.

„A sorssal küzd harczol egész éltében
az ember.
S megnyugvással győz rajta ha türni
tanult.“

Szentmiklóssy A.

A mi a bánáti egyházközségek külső állapotát illeti ez, igen kevés kivétellel, a lehető legkedvezőtlenebb volt. Láttuk már ugyanis, hogy a bánáti egyházak az 1791-iki julius 31-dikén Écskán tartott dekanális gyülésükön, egyebek közt, azt is hozták határozatba, hogy, miután az egyházak anyagi helyzete, részint az 1788-diki törökbeütés, részint pedig az uralkodott járvány és három évi terméketlenség miatt, a legrosszabb volt, Erdélybe két segélygyüjtő küldessék. E határozat folytán, a két könyöradomány gyüjtő követ, Jeszenszky Pál és Baló András személyében, nem Erdélybe, hanem a felső megyékbe, csakugyan ki is lett küldve, kikről Jeszenszky Ferencz dékán sept. 6-iki kelettel, már azt tudta tiszttársainak irni, hogy azok Selmeczen, Hamaliar Márton esperesnél 150 frtnyi gyüjtést letéteményeztek s igy nem minden siker nélkül járnak.

Egy későbbi jelentés szerint pedig, a két kiküldött decz. 19-én, Szlabeczy Sámuel, csehbrezói lelkésznél ismét 60 frtot, két cs. dupplaaranyat és egy darab félsouveraint, Losonczra küldendőt hagyott: minélfogva Écska és Tót-Aradácz egyházközségek értesittettek, hogy a két segélygyüjtő »feleségeit bátran elláthatják.« *

* Esp. krónikás.

Az egész gyüjtés, mely összesen 468 frt 12 krt tett ki s mely utóbb elveszett, Sztámora, Écska és Aradácz felsegélyezésére volt szánva.

Ezen egyházak szorult anyagi helyzetéről a bánáti egyházak képviselőinek, Jeszenszky Ferencz és Kovács Pálnak az 1793-iki apr. 9-ikén, Szarvason tartott esp. gyülésen előterjesztett azon kérelme is tanuskodik, miszerint:

1. A bánáti dekanátus egy ládát és két jegyzőkönyvet óhajtván venni, e czélra az esp. közpénztárból 4 frt utalványoztassék ki;

2. Hogy hanyagul fizetett jövedelmeik biztositása és javitása érdekében, az esperesség valamikép intézkedjék.

Az első kérelemnek a gyülés helyt adott; a másodikra nézve pedig határozatba hozta, hogy ezentul »templomatyáknak« csak oly egyének választandók, kik a községnél már esküdtek valának.

Nem csoda, ha ily szük anyagi viszonyok miatt, melyeknek legfőbb oka a hivek telepitvényes és jobbágyi minőségében rejlett, Jeszenszky Ferencz 1794-ben Bácsmegyébe ment át lelkészül és ha Basilidesz János az 1794. apr. 10-ikén, Csabán tartott esp. gyülésen, arra kért az esperességtől engedelmet, hogy ő is Jeszenszky után mehessen; mi ellen különben az esperességnek nem is volt kifogása, csupán meghivás bevárására utasitotta a kérvényezőt.

És nemcsak az emlitett három egyház anyagi helyzete volt ily kedvezőtlen, hanem Liebling kivételével, a többi gyülekezeteké is. Ennek bizonyságául szolgáljon az 1810. apr. 24-ikén Tót-Komlóson tartott esp. gyülés jegyzőkönyvének 4-ik pontja, mely szerint Theés és Lajosfalva oly gyengék valának, hogy alig birták magukat

fenntartani s ép azért a siketnémák intézetének javára tartozó segélyadományaikkal is hátralékban maradtak. — Még Franzfelden sem állhattak sokkal jobban a dolgok, mert az ottani egyház az 1811-diki aug. 5-én, Csabán tartott esp. gyülés jegyzőkönyvének 7-dik pontja szerint, azon okból, mert templomot szándékozott épiteni, azon csökönyösségbe esett, hogy a lelkész évi fizetéséből 15 frtot erővel le akart vonni, minek végrehajtását azonban az esperesség megakadályozá.

Ily anyagi helyzet mellett, az egyházak beruházása igen kezdetleges volt; a hivek egyik helyről a másikra költözködtek, némely egyházak, mint pl. Szőlősön, Rittbergen Daruvárott és Sztámorán, teljesen megszüntek létezni; a gyülekezetek és hivatalnokaik között perlekedések támadtak és a tanügy nagyon el vala hanyagolva, mely utóbbi körülményre sajnos fényt derit, mint már láttuk, az 1791-iki jul. 31-ikén Écskán tartott dekanális gyülés jkvének azon passusa, mely szerint az iskolai évzáró vizsgálatok már február, de sőt némelykor már január havában lettek megtartva.

Jól esik azonban érinthetni, hogy a gyülekezetek, minden anyagi szegénységük és hányatottságuk mellett, lelkészekkel és tanitókkal el valának látva s ezek között kitünőbb férfiak is találtattak. Igy pl. *Jeszenszky Ferencz*, ki széles tudományáról és kormányzói tapintatáról és *Basilidesz János*, ki mint jó »normalista« volt ismeretes s ép ez oknál fogva, Jeszenszky Ferencz dékán által 1793. sept. 27-ikén, egy iskolai methodika megirására lett levélileg felszólitva. Hogy Basilidesz megfelelt-e ezen felhivásnak s a tervezett methodika megjelent-e, annak hiányzik minden nyoma?

A világiak közül, kik ezen időközben nevezetességre

jutottak, ki kell itt emelnünk a bánáti dekanatus egyik vezérférfiát, a világi elem egyik kimagasló alakját és az egész esperességnek egyik diszét és legtevékenyebb munkását. És ez *Klaniczay János,* temesi másodalispán volt.

Klaniczay Jánost az 1797-ik évi máj. 20-ikán Orosházán tartott esp. gyülés, az ő kitünő tehetségei és az esp. közügyekben való tevékeny és buzgó részvéte miatt, Földváry Károly főfelügyelő mellé, az esperesség segédgondnokául választotta meg s megbizta, hogy a távol eső bánáti egyházak ügyeit ő vezesse. Mint ilyen segédfelügyelő az 1798-diki márcz. 13-ikán Szarvason tartott esp. gyülésen, Földváry Károly főfelügyelővel már együtt elnökölt és ajánlkozott, hogy az esperesség egyházaiban tartandó iskolai vizsgálatokat személyesen fogja meglátogatni és vezetni. — Mire nézve egyuttal határozatilag javasolta kimondatni, hogy:

1. az iskolai tanitók a gyermekekkel oly tárgyakat ne könyvnélkülöztessenek, melyeket azok nem értenek;

2. hogy a tanulók az előadandókat saját szavaikkal fejtsék ki;

3. a számvetésben az élet szükségei tartassanak szem előtt;

4. hogy a tanitók tanitványaikat a helyes- és szépirásban is gyakorolják; és

5. a vallástanban inkább a gyakorlatra, mint az elméletre fektettessék súly.

Klaniczay ezen inditványai is fényt deritenek az esperességi iskolák akkori állapotára. A tanügy fejlesztése volt Klaniczaynak legkedvenczebb eszméje. Azért ugyancsak általa lett már ezen gyülésen egy esp. főiskola felállitásának eszméje megpenditve. És, miután Klaniczay János 1800-ban a békés-bánáti esperességnek főfelügye-

lője lett, ezen eszmének megvalósitása, az 1802-iki május 19-én Szarvason tartott esp. gyülésen, az ő és Boczkó Dániel, szarvasi pap és dékán inditványa folytán, határozatilag ki is lett mondva azzal, hogy ez intézet Mező-Berényben, mint e czélra szolgáló legalkalmasabb helyen fog az esperességi egyházak költségén felállittatni.

Klaniczay János a bánáti egyházak dekanátusi egész ideje alatt az esperességnek főfelügyelője maradt s mint ilyen a bánáti egyházak megszilárditásán odaadólag közreműködött.

Azért a bánáti egyházak ez időbeli, külső és belső állapotának rajzát, az ő emléke iránti kegyelet érzelmeinek kifejezésével bezárhatjuk és áttérhetünk azon viszony vázolására, mely a bánáti dekanatus és az esperesség között fennállott.

* * *

10. §.

A bánáti dekanatus viszonya az esperességhez.

„A lélek kész, de a test erötelen."
Máthé 26, 41.

A pesti esperességtől való különválás óta, közvetlenebb és szorosabb lett a viszony a bánáti egyházkör és illetékes egyházmegyei hatósága között. De csak eleintén birt azon élénkséggel, melyet a megtörtént változás bekövetkeztével remélni lehetett.

A lélek kész vala. S azért a bánáti dekanátus érintkezése is az esperességgel eleinte igen élénk volt. Már az 1791-ki november 3-án, Tót-Komlóson megtartott alakuló

gyülésen is többen vettek részt a bánátiak közül, nevezetesen a lelkészi karból: Jeszenszky Ferencz, Herrmann János és Vágner Imre; a világiak közül pedig: Horváth Péter és Fancsali Jób Sámuel. Az 1792. máj. 9-én Orosházán tartott esp. gyülésen való részvételről pedig azt találjuk feljegyezve, hogy e gyülés tárgyalásain valamennyi bánáti pap jelen volt. E gyülés nevezetesb tárgyai közé tartozik, jelentése azon küldöttségnek (Gyurcsek András és Sexty György), mely az alakuló gyülés által, a volt közös anyagi ügyek rendezése végett, a pesti esperesség péterii gyülésére ki volt küldve s melynek jelentése akként szólt, hogy »nemcsak nyájasan fogadtattak, de határoztatott is, hogy a békés-bánátiak részére, a közpénztárból 150 frt, a jövő évben kifizettetni és az özvegy-árva nyugdijintézet alapitványából 117 frt visszadatni rendeltetett. A bánátiakat közelebbről érdeklőleg pedig, az fordult elő e gyülésen, hogy az Uj-Fazekas-Varsándra távozott Vágner Imre helyébe, bánáti dékánnak, ugyanannak sztámorai lelkészi utóda, Jeszenszky Ferencz lett megválasztva. Az 1793. ápr. 9-ikén Szarvason tartott gyülésre felment Jeszenszky Ferencz, dékán és Kovács Pál, t.-aradáczi lelkész, hol előbbinek »jeremiádjait« a gyülés »vehemens«-eknek mondotta, mire azonban Jeszenszky megtevé észrevételeit. — Még az 1794. ápr. 10-ikén Csabán megtartott gyülésen is, melyen Földváry Károly főfelügyelő jelenté, hogy a 150 frtnyi hányad a pesti esperesség által kifizettetett és melyen a Kiszácsra távozott Jeszenszky Ferencz helyébe, bánáti dékánnak Basilidesz János, écskai lelkész lett megválasztva, a bánátiak közül megjelentek: Basilidesz János, Kovács Pál és Herrmann János.

Ámde már a következő, 1795-ik évben kezdett kitűnni, hogy »a test erőtelen«. Az 1795. május 28-ikán

Szarvason s az 1796. máj. 24-ikén Komlóson tartott gyüléseken a bánáti lelkészek közül már ki sem jelent meg. Az »esp. krónikás« erre nézve igy fakad ki: »Ki nem látja, hogy már lassabban járunk? és miért? . . . . ?«

Hogy mi volt itt az ok, melyet a »krónikás« elhallgatott, s mely miatt a bánáti lelkészek sem az 1797-diki, sem pedig az 1798-diki gyüléseken meg nem jelentek, azt itt egy kissé kifejteni óhajtjuk.

Egyelőre azt bocsátjuk itt elő, hogy az 1796. oct. 31-ikén ujonnan megválasztott bányakerületi superintendens, Hamaliar Márton, maga is szükségesnek látta, a bánáti egyházakat meglátogatni, s e látogatását 1798 folytán tettleg végrehajtani. — E látogatásra nézve a főesperes 1798. aug. 11- és 24-ikén kelt leveleiben meghagyta, hogy a lelkészek Róm. 3, 28. v. Luk. 6, 46. alapján prédikáljanak; a nagyobb egyházak két-két arany, a szegényebbek pedig három forint tiszteletdijat fizetni tartoznak; és a superintendenst sem érkeztekor, sem távoztakor harangszóval ne fogadják. — A főpásztori látogatás megtörtént következő idő- és sorrendben: Temesváron való mulatozása után, szeptember 15-ikén Lieblingen, szept. 16-ikán Sztámorán, szept. 19-ikén Franzfelden, szept. 20-ikán Écskán és szept. 21-ikén T.-Aradáczon. — Onnét a főpásztor Pazovára, Bácsmegyébe távozott.

E látogatás az egyes gyülekezetekre, hihetőleg, jótékony hatással volt. De a helyzetet még sem változtatta meg. Mert ime az esperesség következő közgyüléseibe a bánátiak következőleg jártak fel:

Az 1798. márt. 13-ikán Szarvason tartott gyülésen, melyen Klaniczay már emlitett iskolai inditványát tevé meg, csak Klaniczay, ugyszintén u. a. évi aug. 7-ikén Mezőberényben és az 1799. máj. 7-ikén Csabán, valamint

u. a. év aug. 27-ikén Orosházán tartott gyüléseken csak Klaniczay, mint alfelügyelő jelent meg, de a bánáti lelkészek közül senki sem. — Az 1800-diki máj. 14-ikén Komlóson tartott gyülésen, melyben Klaniczay főfelügyelőnek lett megválasztva, kivüle megjelentek, a bánáti lelkészek közül, Rakovicz János és Herrmann János. Továbbá az 1801. szept. 30-ikán Mezőberényben megtartott gyülésen, melyben Fancsali helyébe, bánáti dekanális felügyelővé, *Fodor István,* rendes szolgabiró lett megválasztva, ismét csak Klaniczay volt jelen. Az 1802. máj. 19-ikén, Szarvason tartott gyülésen, melyben az esp. főtanoda felállittatása lett megszavazva, Klaniczayn kivül csak Galovics Pál, sztámorai lelkész vett részt. Ugyanazon év jul. 22-ikén Berényben és octóber 28-ikán Szarvason megtartott gyüléseken, melyeknek utóbbijában, a bánátiakat érdeklőleg az is határozatba ment, miszerint a superintendens megkérendő, hogy a theési ev. lelkész az oda való 15 ref. léleknek az urvacsorát kiszolgáltathassa, csakis Klaniczay fordult meg.

Nem sokkal különben ment ez azontul sem. Mert az 1803-diki esp. gyüléseken, Klaniczayn kivül, csak Hermann János és Galovics Pál, az 1804-diki jul. 3-ikán Berényben tartott gyülésen, valamint az 1805. jul. 3-ikán Csabán tartott gyülésen csak Herrmann János lelkész, az 1806-iki jul. 3-ikán Komlóson tartott gyülésen pedig a lelkészek közül senki sem jelent meg. Csak világi elem képviselte a bánáti egyházakat ezen gyülésen, nevezetesen Klaniczay és Bohn János, theési és fólyai földesur. Az 1807-diki aug 18-dikán Orosházán tartott gyülésen jelen volt a lelkészek közül Rakovicz János, uj dékán; azontul 1812-ig csak Klaniczayt veszszük észre a tanácskozmányokban; az utóbb nevezett és szeptember 23-ikán Komlóson tar-

tott közgyülésben, Kling András, temesi esküdt társaságában.

A lelkészek részéről nyilvánuló e részvétlenség igazi okaira némi fényt derit Szimonidesz János, főesperesnek Orosházáról 1806. júl. 27-ikén kelt s a bánáti lelkészekhez intézett következő körlevele:

»Miror, quod nullus ex Banaticis ecclesiis pro Conventu comparuerit, licet expressam legem habeamus eotenus, ut pro singulo G. Conventu, unus aut bini ex D. D. Rev. fratribus compareant. Imposterum aeque Dom. Rev. Decano Aradacziensi competet illa facultas, ex ordine unum aut duos ordinandi, ita tamen, ut in proximo G. Conventu ipse Domnus Rev. Decanus initium faciat.

Imo plane hoc audio, Dnos Rev. Fratres, qui in Confiniis militaribus sunt, in eo erroneo suppositos esse, quod solum a iurisdictione militari dependeant et non etiam a superioritate Ecclesiastica. Quoniam iste erroneus modus cogitandi non solum canonibus nostris Ecclesiasticis, sed et legi Regnicolari, signanter Articulo 26 comitionum anni 1791 e diametro oppositus sit, hinc serio moneo tales, ut non tantum iurisdictioni militari, sed et iurisdictioni suae Ecclesiasticae pareant, in tales namque, qui hoc facere neglexerint, certo animadvertetur.«

E főesperesi levélből egyebek közt kitünik, hogy a határőrvidéki egyházak a külső egyházi élet kifejtésében, már ekkor is korlátozva valának. Pedig a határőrvidéki alaptörvény, mely az egyházakat közigazgatásilag gyámság alá helyezte, csak 1807. aug. 7-ikén jelent meg. Lássunk e korlátolt helyzet illustrálásául egy példát.

A bánáti ev. egyházak, az esp. közgyülést mégelőzőleg, 1807-ben, Aradáczon megtartandó egy dekanátusi gyülést terveztek. E particularis gyülésen való résztvehe-

tésre az akkori franzfeldi lelkész, Bányász Sámuel, saját és a többi határőrvidéki egyházak lelkészei nevében, az illetékes ezredparancsnokságtól engedélyt kért. De kérelme a következő választ nyerte:

»An das Stations-Commando zu Debeliácsa, Antalfalva, Franzfeld. Zur Wissenschaft und Verständigung der Herrn Prediger. Glogon am 13. August 1807. Kosztka Obt m. p.

Der Herr Prediger von Franzfeld hat beim Regiments-Commando um die Erlaubniss angehalten auf Veranlassung seines Consistorii in Visitationsangelegenheiten nach Aradácz und zwar auf franzfelder Gemeinde-Umkosten abgehen zu dürfen; welches auf keine Art gestattet wird, weil es des Incliti Consistoriums Sache ist, hierwegen an das Regiments-Commando sich zu verwenden und den Prediger durch selbes abzuverlangen.

Es wird daher dem Compagnie-Commando aufgetragen, darauf zu sehen, dass weder dem franzfelder, noch antalfalvaer und debeliacser H. Prediger auf Gemeinde-Umkosten irgend eine Reise in welcher Angelegenheit es auch immer sein mag, gestattet werde.

Will jedoch der franzfelder Prediger in eigenen Angelegenheiten, für seine Person allein und auf eigene Umkosten nach Aradacz abgehen, so wird ihm hiezu ein Regiments-Commando-Pass erfolgt werden; jedoch muss derselbe vorher solche Anstalten treffen, dass während seiner Abwesenheit in Franzfeld weder der Gottesdienst, noch eintretende Tauf-Krankheits- und Sterbefälle darunter leiden.

Pancsova am 11. Aug. 1807.

Mihanovich m. p.
Oberster.

Ime ez volt egyik oka annak, hogy a bánáti ev. papok határőrvidéki része az esperességi gyülésekre fel nem járhatott. Az 1807. aug. 18-ikán Orosházán tartott esp. gyülés, melyen a bánátiak közül csak Rakovicz János, dékán jelent meg, Bányász Sámuel, franzfeldi lelkésznek irásilag felterjesztett panasza folytán, ez érdemben azt határozta, hogy az ezredparancsnokságot Szontágh Ádám, táblabiró a dologról felvilágositsa és az esperes a bánáti egyházakat meglátogassa.

A határőrvidéki egyházak korlátolt helyzetén kivül, van azonban egy másik ok is, mely a bánátiak viszonyát az esperességhez meglazitotta, hogy ne mondjuk meghidegitette És ez azon hátrahelyezés, melyben a békési esperességi egyházak mellett, részesültek. Az esp. gyülések u. i. ezen 21 évi időközben egyszer sem tartattak valamely bánáti egyházban és az esperességi ügyek csak igen hiányosan közöltettek a bánátiakkal; ugy, hogy Rakovicz János, dékán, ez utóbbi dolog tekintetében, következőleg fakadt ki a bánáti egyházakhoz 1810-ben irt egyik levelében:

»Ergo Banatici Rdi D. Fratres non sunt ita membra Ven. Fraternitatis Békésiensis, quum omnia ea, quae a D. Plur. Ven. Seniore currentantur Fraternitati, ad eos non pertineant!«

A viszonynak javitására, jótékonyan folyt be a Lyci Kristóf, bányakerületi superintendens által 1810. május 10-ikén kiirt s azon évben a békés-bánáti egyházakban megejtett canonszerü látogatás. Legalább e látogatás egyik gyümölcsének látszik lenni az is, hogy a bánáti egyházkör, az esperességnek 1791-iki határozata értelmében, 1813-ban végre, alesperességgé lett.

* * *

2. A bánáti egyházkör, mint alesperesség 1813—1835.

11. §.

Ujabb egyházközségek keletkezése ezen 22 évi időközben.

„Vásznunk dagad, hajónk előre megy.“
Arany.

A bánáti egyházak, az 1813. aug. 17-ikén, Nagylakon tartott esperességi gyülésen, czélszerübb kormányoztathatásuk tekintetéből, Rakovicz János személyében alesperessel és Fodor István személyében esp. alfelügyelővel láttattak el, mi által azon helyzetbe lettek juttatva, hogy a még 1791-ben nyert jogukhoz képest, kebelükben élénkebb egyházi életet ápolhattak. Mielőtt ezen életalaknak nyilvánulási módját szemügyre vennők, szólnunk kell előbb a bánáti egyházkör tágulásáról, mely ezen időközben igen jelentékeny.

Már u. i. 1814-ben vehető észre a bánáti evangelikusok szaporodása *Török-Becsén*, hová különböző vidékekről nehány ev. család jött; nemkülönben 1816-ban *Nagy-Becskereken*, hol T.-Aradáczhoz csatlakozott leánygyülekezet alakult. Nagyobb számmal jöttek ugyanazon évben tót ev. lakosok *T.-Buttyinba* Bács megyéből, kiknek száma 1817-ben Lajosfalváról és Antalfalváról, 1818-ban pedig Kis-Körösről ide letelepültekkel megnevekedvén, Buttyinban 1818-ik év folytán egy középszerü anyagyülekezetet létesitett. Az 1818-ban szétszéledt *theési* anyaegyház, 1820-ban ismét mint leánygyülekezet feltámadt, hogy nemsokára ujból anyaegyházzá váljék. Ugyanazon év folytán a n.-becskereki leánygyülekezet is anyává lett. Ezt követte ugyancsak akkor 20 hesseni ev. német csa-

ládnak *Mramorákon* való letelepülése, kikhez 1821-ben ujabb 6 hesseni és 23 franzfeldi és bácskai család járult és ott, Franzfeldhez csatlakozott, leánygyülekezetet létesitett. — Három év mulva *Temesvárott* keletkezett uj anyaegyház. Ugyanazon évben, Nyitra megyéből *Hajdusiczára* vándorolt be 50 tót ev. család, mely a még 1809-ben odatelepült 30 családdal együtt, mint leányegyház Lajosfalvához csatlakozott. — 1827-ben a mramorakiak váltak anyagyülekezetté; 1828-ban *Kikindán* is kezdenek ev. hivek feltünedezni, kik, mint leánygyülekezet Sz.-Miklóshoz csatlakoztak. Egy évre rá *Hajdusicza* lett anyaegyházzá, melyhez, mint leánygyülekezet, annak raja, a sándorfalvi- és a lukinyi pusztáról 1825-ben *Vukovára* letelepedett tót hivek csatlakoztak. 1830-ban a theési gyenge egyház megszüntette anyai minőségét és Temesvárnak filiájává lett. Két évre arra azonban a *vukovai* és 1834-ben a *kis-semlaki* leánygyülekezetek lettek anyaegyházakká.

Igy tehát e század negyedik tizedének elején a bánát területén már 12 életképes anya- és számos leánygyülekezet létezett, melyek az 1830-ról meglevő lélekszám-kimutatás szerint, 11,216, ez időszak végén pedig, ennél több lelket is számláltak. Elegendő erő arra nézve, hogy nemsokára önálló esperességgé válhattak.

* * *

12. §.

A bánáti alesperesség közigazgatási viszonyai.

„Atyámfiai, nem állitom, hogy én a czélt már elértem volna.“

Fil. 3, 13.

A mi a bánáti alesperességnek a bányai egyházkerületben való helyzetét illeti, ugy bizvást elmondható, hogy, mint a kerületnek legtávolabbra eső része, kellő gondozásban és ápolásban részesült.

Lovich Ádám superintendensnek a bánáti egyházak sorsa kiválólag szivén feküdt, s azért ezen egyházakat 1818-ban canonszerü látogatásban részesité, melyet következő sor- és időrendben ejtett meg: jul. 26-án megfordult Lieblingen, jul. 27-én T.-Buttyinban, jul. 28-án Lajosfalván, jul. 30-án Franzfelden, jul. 31-én Antalfalván, aug. 1-én N.-Becskereken és aug. 2-án Tót-Aradáczon. E látogatás tapasztalataiból a következők emelendők ki:

1. A bánát területén ekkor 9,670 evangelikus lélek élt;

2. az egyházközségekben, kivált a határőrvidéken egyházias szellem és oly tiszta erkölcsök találtattak, hogy Lovich Ádám, superintendens az esperességhez oct. 30-án irt levelében azokról ekkép emlékszik meg:

»In confinio certe militari Banatico slavi nostri et etiam germani praecipuam laudem etiam coram Sua Mtte SSa eam tulerunt, rarissime horum aliquem poenas graviores incurrere.«

3. A bánáti anyaegyházak körei következőleg valának kikerekitve:

a) *Tót-Aradáczhoz* tartoztak: Elemér, Melencze, Uj-Becska, Nagy-Kikinda, Hatzfeld, Marienfeld, Komlós és Sz.-Hubert.

b) *Lieblinghez:* Temesvár, Csákova, Uj-Bécs, Rittberg, Lugos.

c) *Franzfeldhez:* Versecz, Glogon, Oravicza, Pancsova, Kubin és Jabuka.

d) *Antalfalvához:* semmi.

e) *Lajosfalvához:* Hajdusicza.

f) *Buttyinhoz:* Kis-Semlak. És

g) *N.-Becskerekhez:* semmi.

4. A látogató superintendens nyomára jutván annak, hogy az 1791-ben gyüjtött segélypénzből a volt sztámorai egyház részére kijutott $^1/_3$-ad rész,* a dekanális és utóbb az esperességi felügyelőnél elveszett, a következőket rendelte: »Collectae pecuniae pro Ecclesiis Aradacziensi, Ecskensi, nunc Antalfalvensi et Sztámoriensi pars tertia, quae periit, ut revindicetur, V. Senioratui officiosissime ita iniunctum esse peto, ut idem V. Senioratus de eo responsurum se esse existimet.«

Az esperesség maga atyáskodó gonddal karolta fel ezen, 1824-ig elhuzódott, de végre is kedvezőleg megoldott ügyet. Nemkülönben hiven őrködött a bánáti egyházak egyéb jogai és életérdekei felett, a bánáti egyházkört, mint már láttuk, 1813-ban alesperességgé emelte, alesperesekkel és felügyelőkkel ellátta, iskoláira felügyelt, a határőrvidéki egyházak korlátolt helyzetének elháritása érdekében közbenjárt, a bánátiak missiói ügyét pártfogásba vette és 1825-ben a bánáti alesperességet két dekanátusra osztotta fel. Abban azonban még most is félreismerhetlenül hátrahelyezte a bánáti egyházakat, hogy esp. gyüléseit a bánát területén, az első 16 év alatt, egyszer sem tartotta. Csak 1829. máj. 20-dikán lehetett a bánáti egyházkör oly sze-

* Ezen összeg 233 frtot tett ki. L. 1819. máj. 12. nagylaki esp. gy. jkvének II-ik pontját.

rencsés, hogy az esp. gyülést Franzfelden és 1831. máj. 4-ikén Lieblingen, tehát a bánát területén üdvözölhette. Ez utóbbi gyülés a bánátiakra egyebek közt azért lett nevezetes, mert jkve 8-ik pontja alatt azt hozta határozatba, hogy ezentul az esp. gyülések minden harmadik évben, valamely bánáti egyházban tartassanak, mely határozat azonban csak irott malaszt maradt s igy nem volt egyéb, mint Czuczor szerint, »a halovány holdnak fogyatékos fényü karélya.«

Mert ime, a következő évek esp. gyülései, melyeknek jegyzőkönyvei, az 1832. máj. 23-ikán Csabán tartott esp. gy. jkve 1. pontu határozata értelmében, 1833-tól fogva, már magyar* nyelven vannak irva egytől-egyig, a békési egyházakban tartattak.

Ezzel áttérhetünk a bánáti alesperesség közigazgatási viszonyainak házi részére.

A bánáti alesperességet 1813—1835-ig a következő alesperesek kormányozták: 1813—1820-ig Rakovicz János, t.-aradáczi lelkész és 1820—1835-ig Hamaliar Márton, antalfalvai lelkész. Alesperességi felügyelők ezek valának: 1820-ig Fodor István, 1821—1822-ig Pajor Sándor és 1823-ig Kuchtay Lajos. Dékánok pedig, mig a bánáti terület egy dekanátust képezett, ezek: 1813—1816-ig maga az alesperes, Rakovicz János, 1816—1820-ig Hamaliar Márton, 1820—1825-ig Abaffy Dániel, t.-aradáczi lelkész. Erre a bánát két dekanátusra lett felosztva. A felsőben dékánok valának: 1825—1834-ig Vagner Károly buttyini lelkész, ki e minőségben 1828-ig a temesvári lelkész fel-

* Mellesleg emlitjük, hogy a békés-bánáti esp. gyülések jegyzőkönyvei közül, még ezek vannak e korból magyar nyelven irva: az 1822. julius 18-án Orosházán tartott gy. jkvének 11—16. pontjai és az 1831. octóber 11-én Berényben tartott gy. jkve egészen.

ügyelete alatt állott; utána 1835-ben Karner Vilmos, temesvári lelkész. Az alsó körben következők: 1825-től egész 1826-ig Abaffy Dániel, 1826—1832-ig Ambrózy Mátyás, 1832—1833-ig Jankovics János és 1833—1835-ig Bányász Sámuel.

A mi a kormányzó két alesperest illeti, azok kitünő képzettségü, egyházuk javát szerető, odaadólag működő, tapasztalt és erélyes férfiak valának, kik az alesperességet bölcsen és gondosan kormányozzák. Nem mondható ez a felügyelők elsejéről, Fodor Istvánról, ki megválasztatása után, daczára az évenként megujuló esperesi kérelmeknek hét évig szóval sem válaszolt arra, hogy a felügyelői tisztet elfogadja-e vagy sem? ugy, hogy ezen időt bizvást felügyelői interregnumnak lehet elnevezni. Utódai inkább érdeklődtek az egyház ügyei iránt, s kivált a volt sztámorai egyház elveszett vagyona visszaszerzésének ügyében, megyei tisztviselői állásuknál fogva, befolyásosan közremüködtek. A dékánok mindent megtettek, mi az adott viszonyok között, a tanügy emelése tekintetében tehető volt.

Vicinalis gyülést az alesperesség csak hármat tartott, és pedig: 1823. oct. 20-ikán Lieblingen, 1824. oct. 11-ikén Antalfalván és 1835. aug. 5-ikén Buttyinban, melyeknek tárgyaira a következő szakaszokban még visszatérendünk.

Azért bezárjuk e szakaszt még a bánáti alesperesség területi beosztásának közlésével. melyet Hamaliar Márton, alesperes 1826-iki dec. 20-kán kelt s a főespereshez beterjesztett jelentéséből ismerünk. E szerint a területi beosztás 1826-ban a következő volt:

1. *Aradáczhoz* tartozott: Elemér 39, T.-Becse 30, Kumanda 13, Melencze 10, Basahid 2 és N.-Kikinda hozzátartozóival, 166 lélekkel.

2. *N.-Becskerekhez:* Lukácsfalva és Écska 161, Zsigmondfalva 4, Lázárföld 1 és Ittebe 3 lélekkel.

3. *Antalfalvához:* Debeliácsa 22 és Uzdin 7 lélekkel.

4. *Lajosfalvához:* Istvánfalva 384 és Sándorfalva 229 lélekkel.

5. *Franzfeldhez:* Pancsova 93, Mramorak 320, Glogon 4, Jabuka 6, Homolicz 6, Sztarcsova 2, Neudorf 10, Kubin 8 és Fehértemplom 12 lélekkel.

6. *Buttyinhoz*: K.-Semlak 254, Klopodia 218, Versecz 25, Oravicza 21, Szkulia 10, Sztámora 2, Gája 1, Königsgnad 8, Moravicza 7, Perkoszova 4, Móriczfeld 3, Dezsánfalva 5 és Guttricz 3 lélekkel.

7. *Lieblinghez:* Csákova 12, Fólia 4 és Lugos 30 lélekkel.

8. *Theéshez:* Lukina 80 és Lukarecz 60 lélekkel.

9. *Temesvárhoz:* Gaat 6 lélekkel.

10. *A határőrvidéki szórványhoz:* Izbistye 10, Bozovitz 4, Katharina és Elisabethfeld 190, Topolovecz 11, Pettrik 5, Szlatina 3, Karánsebes 94 és Ohaba 12 lélekkel

* * *

13. §.

A határőrvidéki egyházközségek korlátolt helyzete.

„Árva gólya áll magában
Egy teleknek a lábjában,
Felrepülne, messze szállna,
Messze, messze
Tengerekre,
Csakhogy el van metszve szárnya.“

Arany J.

Már a bánáti egyházak dekanátusi korszakának rajzánál emlitettük, hogy a határőrvidéki katonai kormány

az ott működő lelkészektől nemcsak azt fogadta meg, hogy azok a községektől az esperességi gyülések alkalmával utiköltséget nyerjenek, hanem azt is, hogy oda az egyházi hatóság reklamálása nélkül egyáltalában feljárhassanak; és csakis azt engedte meg, hogy magánügyben, saját költségükön, katonaparancsnoksági utijegy mellett, de az egyháztagok lelki hátránya nélkül utazást tehetnek.

E korlátolt helyzet a folyó korszakba is átcsapott. És csak csodálni lehet az akkori határőrvidéki lelkészek buzgóságát, midőn látjuk, hogy e kedvezőtlen helyzet daczára, a távoli esp. gyülésekre (természetesen, saját költségükön) feljártak és azok tárgyalásain tevékeny részt vettek.

Igy látjuk mindjárt az 1813. aug. 17-ikén, Nagylakon tartott gyülésen, a jelen voltak között, Rakovicz alesperesen kivül, Hamaliar Márton lajosfalvi és Bányász Sámuel, franzfeldi lelkészt. Fájdalmasan is panaszkodnak a határőrvidéki lelkészek e gyülésen arról, hogy a katonai kormány tőlük a gyülésekre való feljárhatást megtagadta; nemkülönben 1814-ben arról, hogy a katholikus papok tulkapásaival is nagyon kell küzdeniök. Az esp. gyülés a katonai parancsnokságtól e bajok megszüntetését kérelmezte. Ámde a helyzet mégsem javult, de sőt rosszabbá lett. Mert miként azt az 1815. aug. 15-ikén Szarvason tartott esp. gyülés jkve 6-ik pontjából láthatjuk, a katonai kormány a határőrvidéki lelkészek panaszait költötteknek és alaptalanoknak nyilvánitá ki; minélfogva a határőrvidéki lelkészek az esp. gyülés által arra figyelmeztettek, hogy netaláni hasonló panaszaik előadásánál óvatosabbak és ildomosabbak legyenek; minek ellenében azonban a határőrvidéki lelkészek részéről kijelentetett, hogy panaszaik

valóságon alapulnak és teljesen jogosultak. A dolgok ilyen ellentmondó állása mellett, az 1816. oct. 17-ikén B.-Csabán tartott esp. gyülés oda utasitotta a bánáti alesperest, hogy a határőrvidéki lelkészek panaszait a superintendensnek, ki e bajok orvoslását szorgalmazni szándékozik, kimeritő jelentésben terjeszsze fel.

Hogy mi eredménye lett ezen intézkedéseknek, az alább fog kiderülni.

Előbb azonban azt kell érintenünk, hogy a bánáti lelkészek ezután ritkábban kezdtek a gyülésekbe feljárni s a kik olykor-olykor fel is mentek, azok a »provinciából« valók voltak. Az 1819. máj. 12-ikén Nagylakon tartott esp. gyülés ennek folytán, a bánáti lelkészek ezen magatartásának rosszalása mellett, azt határozta, hogy azon lelkészek, legyenek azok akár békésiek, akár pedig bánátiak, kik ezután az esp. gyüléseken meg nem fognak jelenni, pénzbeli büntetéssel sujtassanak. Ily kemény határozat daczára sem jelent meg a bánáti lelkészek közül senki sem, az 1820. május 20-ikán Szarvason tartott esp. közgyülésen. Csak Abaffy Dániel dékán terjesztette be irásban dekanális jelentését, melynek kapcsában azt is kijelenté, hogy az esp. gyüléseknek majdnem minden évben ismétlődő azon határozata, miszerint a bánáti lelkészek a gyülésekbe feljárni köteleztetnek és a netán hiányzók pénzbeli birsággal sujtandók, nem méltányos, egyrészt azért nem, mert a gyakori árvizek miatt, a bánátiak a felutazásban akadályozva vannak, másrészt pedig azért nem, mert a határőrvidéki lelkészektől a katonai hatóság által, az előfogatok meg szoktak tagadtatni és a határőrvidéki egyházközségek, a katonai hatóság tudta és beleegyezése nélkül, 4 forintnál több utiköltséget adni nem mernek. — Minélfogva szükséges volna, hogy az egyházi ható-

ság ez ügyben a katonai hadparancsnoksághoz felfolyamodnék.

És csakugyan, az esp. gyülés a superintendenst az iránt megkérni határozta, hogy a katonai hatósághoz felirjon; a bánáti lelkészek pedig utasittattak, hogy ha mindnyájan fel nem is járhatnak, ugy magukat az esperességi gyülések tárgyalásain, maguk kebeléből választott nehány követ által képviseltessék.

A felirat Lovich Ádám, superintendens által megtétetett. De a kedvező eredmény mégis elmaradt. Mert az 1821. junius 27- és 28-ikán, Tisza-Földváron tartott esp. gyülés jkvének 8-ik pontjából Hamaliar Márton, alesperes azon jelentéséről értesülünk, hogy a katonai hatóság ugy az előfogatok kiszolgáltatását, mint a szükséges utiköltségek kifizetését megtagadta. S miután az 1822. jun. 19- és 20-ikán Orosházán tartott esp. gyülés ezenfelül még arról is értesülni kénytelenittetett, hogy a határőrvidéki egyházak ügyében, a katonai parancsnokság részéről, eddigelé mi válasz sem érkezett: az esp. közgyülés ezen ügynek az egyetemes gyülés általi sürgettetését hozta határozatba. Az 1822-diki jul. 18-ikán, Orosházán tartott esp. gyülés pedig a kerületi gyülésre felmenendő követeit azon utasitással látta el, hogy oda törekedjenek hatni, miszerint a határőrvidéki lelkészek előfogatait és utiköltségeit engedélyezendő katonahatósági végzés kieszközlése érdekében, a kerületi-, esetleg az egyetemes gyülés, a budai katonai főparancsnokságnál vetné magát közbe.

Hogy mi volt ezen intézkedésnek közelebbi eredménye, annak az esp. jegyzőkönyvekben nyoma vész. A főhadparancsnokság hihetőleg vagy ismét nem válaszolt, vagy ha igen, ugy tagadólag hozott végzést, mert miként azt később látni fogjuk, a határőrvidéki egyházak korlátolt

helyzetének a napirendről levett s mintegy elszenderedett e kérdése, a bánáti esperesség önállóságának idejében ujból felmerült.

Annyi azonban bizonyos, hogy a határőrvidéki egyházak korlátolt helyzete s ügyüknek megoldatlansága, szintén mint egyik ok járult ahoz, hogy ezután a bánáti egyházkörben a békési egyházaktól való különválási s önálló esperesség alakithatása iránti törekvések indultak meg.

* * *

14. §.

Különválási törekvések.

„Mely ritkán érik meg a legigazb remény!“

Kisfaludy K.

Ha a békési egyházaknak azon intézkedése, hogy az esp gyüléseket a bánáti egyházak valamelyikének kebelében eddigelé soha sem tartották, a bánátiak irányában méltányosnak nem mondható is és ha a bánáti egyházközségek ennek folytán a hátrahelyezés bizonyos nemében részesültek: ugy mégis a viszony, mely a bánáti és békési egyházak között fennállott, testvéries volt.

Ugyde egyrészt a határőrvidéki egyházközségek korlátolt helyzete, melynek eloszlatása tekintetében az esperesség buzgón ugyan, de eredménytelenül fáradott; másrészt a nagy távolság, mely a közlekedési eszközök tökéletlensége mellett, a bánáti lelkészeket az esperesség központjától elválasztotta; végre azon körülmény, hogy a bánát területén e század harmadik tizedének elején már

nyolcz életképes egyházközség állott fenn és a temesvári, kilenczedik a megalakulás stadiumában volt: a bánáti egyházak kebelében csakhamar különválási törekvéseket hozott létre.

Az eziránti mozgalmak megindulására kezdvező alkalmat nyujtott a lieblingi templomnak 1823. oct. 19-ikén megtartott felszentelési ünnepélye, melyet a bánáti lelkészek, kivált az anyaegyházzá alakulni ohajtó temesvári hivek vezérkezdeményezése folytán, arra is használtak fel, hogy itt a felszentelési ünnepélyt követő napon, particularis gyülést tartottak.

E gyülésnek két emlitésre méltó tárgya volt. Az egyik, hogy a gyülés a bánáti alesperesség felügyelőjéül Kuchtay Lajos, temesvári esküdtet megválasztá és határozatba hozá, hogy őt, ilyenül megerősittetni, az esp. közgyülésnek ajánlani fogja. A másik tárgy pedig az volt, hogy a kilencz egyházzá lenni készülő bánáti egyházkör, külön s önálló esperességgé való alakittatását s annak szorgalmazását határozatba hozta; mi végből az itt felvett jegyzőkönyvi határozatait, tárgyalás végett, a rendes esp. közgyülésnek benyujtotta.

A legközelebbi esp. rendes közgyülés 1824-iki aug. 11- és 14-ik napjain Nagylakon lett megtartva. E gyülésen, melyre a bánátiak részéről Hamaliar Márton alesperes, Abaffy Dániel lelkész és Barányi Teofil, lovrini jegyző jelentek meg, a bánáti beadvány ugyan felolvastatott, de a nélkül, hogy a közgyülés arra irott határozatot hozott volna; egyébként a bánáti képviselők szóval oda utasittattak, hogy a bánáti egyházkör különválási ügyét a rendes forumon kezdjék meg. Ez azt jelentette, hogy különválási szándékuk iránti kérvényüket a kerületnél adják be.

Ismét partikuláris gyülést kellett tehát a bánáti egyházaknak tartaniok. S összegyültek ily ülésre ismét egy fényes ünnepély alkalmával és pedig 1824. oct. 10-ikén, az antalfalvi templom alapkövének letétele alkalmával. A bánáti egyházkörnek valamennyi lelkésze jelen volt ez ünnepély alkalmával, névszerint: Herrmann János lieblingi, Hamaliar Márton, antalfalvi, Vagner Károly, buttyini, Abaffy Dániel, t.-aradáczi, Bányász Sámuel, franzfeldi, Obetko Mihály, n.-becskereki, Dobrik Károly, lajosfalvi és Jesztrebinyi István, theési lelkészek.

Az alapkő letételi ünnepélyt követő napon összeült ezen lelkészek kara és a különválás ügyében a Superintendentiához intézett következő folyamodványt szerkesztette és sajátkezüleg aláirta:

Inclyta ac Venerabilis Superintendentia Montana!

Inperscrutabiles et inpervestigales at semper sapientissimae providentiae Divinae viae esse videntur, ut res Ecclesiastica nostra Evangelica ortis pedetentim circum quaque Ecclesiis, harumque contuberniis sive fraternitatibus augeatur et propagetur: tantoque magis effloreſcere notabilioraque incrementa capere iudicatur, quanto plures Ecclesias et fraternitates (intelligimus non sibi ipsas insufficientes et intempestivo, luceque Evangelica destituto quodam zelo multiplicatas) numerat. Ac, ut ne procul petitis exemplis isthoc probare videamur: nonne ad augmenta et florem Ecclesiae Evangelicae pertinere censendum, quod a triginta circiter, et quod excurrit annis, fines Incl. ac Ven. Superintendentiae nostrae montanae, usque Contubernium Pestiense porrigentes sub faustissimis imprimis Aug. C. ac Sapientissimi Josephi II-di fraternitati-

bus Batsiensi et Békés-Banatica aucti et usque ad Islam prolati oculis cernuntur?

Progressum tali rerum nostrarum adoranda Providentia Dei Ter O. M., rectarum huncque in statum, quo eas cernimus adductarum sua sponte consequitur natura et necessitas novi Senioratus Banatici, cuius existentiam hac humillima representatione Alto Judicio scrutionique In. ac Ven. superintendentiae montanae substernimus. — Non profecto novationis pruritu a doctoribus Xnis abhorente perciti, sed unice Ecclesiarum nostrarum in Banatu sitarum necessitatibus omni propiori eoque efficatiori auxilio, patulis Patrum et Moderatorum Auribus, consilio et ope denudatis, ad extremum ferre adducti hanc planam et publicam ad Incl. ac Ven. Superintendentiae consistorium inivimus viam. Magnae erat molis Romanam condere gentem.

At nos nihil molimur. Potius diu satisque in annos magis ingravescentem, Consilii fractis et languentibus Ecclesiarum nostrarum rebus subcurrendi inopiam, cum pertinaci Christiana patientia silentioque truci ferentes (utinam commodum) Vota nonnisi et desideria maiorum nostrorum repetimus, qui iam anno 1791 d. 9. Iulii literis aerumnarum et fere singultim tristibus testibus declaraverant: »Instantiam porrigere ad Synodum et seporationem ibi implorare (deberemus).

Et cur separationem? Causae sunt plurimae. Unde venit hoc, quod Ecclesia Komlosiensis, Párdániensis, Szőlősiensis, Sztámoriensis quoque disipatae sint? Quod procul absimus a fraternitate Pest-Békésiensi, ita quidem, ut nullus nostrum ad Consessum Anniversarium venire potuerat — certe si nobis mittuntur Currentales, ex quibus nullum emolumentum capiamus, deberemus et reliquis

iuribus et praerogativis, uti reliqua membra fraternitatis uti. Deberemus petere, imo cathegorice declarare, nos iis iuribus, quibus Békésienses utuntur, uti velle, et ut alternatim particulares Congregationes semel in Cottu Békésiensi, alia vice in Banatu serventur. — Nonne concludere possumus, quod nos contemnant etc.

Loquntur in his corda Virorum summo doloris lati sensu percitorum omni iam obtrectatione et opprobrio maiorum; tantumque tales ad aequalem miseriae contestationem accire possunt, quam illae poetae sentiunt:

„Si vis me fiere, dolendum est,
Primum ipsi tibi: tunc tua me infortunia laedent.“

Intimus ex aegritudinis nostrae sensu perceptus dolor repetere hos ab annis resonantes gemitus iubet, medelamque sibi apud Consultissimos rerum caducarum Reparatores efflagitare.

Nam idem malum nos et quidem temporibus nobis longe faustioribus premit. O dicite Curatores et Iudices iustissimi? Num desideria nostra malo ei medelam impetrandi semper adhuc pia audire debeant?

Natura senioratus Gremialis, qui Banatici nomen organisationem, existentiamque Politico-Ecctam ab Incl. et V. Superintendentia cum filiali spe et fiducia exspectat, ab annis 30 et quod excurrit, Dei Om. potentis fovente Spiritu succrevit ac fere adolevit, talis est, ut, qui olim quatuor vel 5 Ecclas sinu suo lactabat, inpraesens 8, ut publice notum est, complectatur educetque, atque iam emancipationis tempus adpropinquare videat.

Utut vero natura Senioratus utinam futuri adolescens, faciem si non virilem, certe iuvenilem induit; tamen ut infans nutricis cantu demulcendus, vel tanquam privignus, uti scilicet olim, ita et nunc tractatur. Nam

I-mo quamvis 8 numeramus Ectas, non omnes tamen consolidatae et ut dicunt fixae appellari possunt, metuendumque est, ut disipentur ideo, quia nullus adest, qui velut rector equo, frena dissolutis et in dies mutatis iniicere aut spe fractos, solatioque destitutos potenter erigere possit.

II-do. Distantia dierum trium ab In. ac Ven. Seniooratu hucusque nostro Békésiensi ab omni rerum natura abhoret, ut, qui brevi via pervenire ad finem potest, ter longiorem calcare obligetur: idque facit, ut paucissimae Ecclesiarum nostrarum expensas itineris tam longi et saepe maxime ardui ferre valeant, nosque beneficii Conventuum inopes maneamus, tum hac de causa, tum alia, nempe difficultatis currentales litteras et expediendi ad tantas distantias et percipiendi, terminumque Conventuum et alia summae consequentiae determinata cognoscendi. — Sunt inter nos nonnulli, qui factum esse testantur, ut Currentales non post mensem tantum, imo post medium annum perceperint. Ad conventus autem cum manifesto periculo vitae ire debuerint.

III-o Procul absit a nobis, ut charitatis candorisque studiosissimos Fratres nostros in Xto Békésienses iniqui et arrogantis in nos animi arguamus. Verum facit non nihil ad charitatem et harmoniam apud homines propinquitas quoque et vicinia locorum. — Puri spiritus nonnisi spatio et tempore carere possunt. — Quid igitur mirum, si ex hoc incommodo minus optata nunquam cointelligentia et peregrinitas quaedam animarum enascatur?

IV. Constituto formali senioratu in Banato non tantum vacillantes Ecctae roborrabantur, sed etiam multis his in oris in elementis suis et iam in cunis iacentibus ob-

stetricia veluti manus et nutricia porrigetur, fietque, ut expectatione plures Ecctae Evangelicae in gremio nostro existant, inter quas, expresse nominanda est Eccta Temesvariensis, dequa acta conventus Lieblingensis de dato 20. oct. anno 1823 ita habent: *vide acta et lege.* Huc pertinet Mramorakiensis, Klopotiensis, Karansebesiensis, Kikindiensis atque Sz.-Miklosiensis, levitis iam actu provisae.

V. Possibilitas finantialis erigendi senioratum adest, nam quinque ecclesias solidas numeramus, quae ordinariis conventibus in loco celebrandis pares sunt. — Fiscus ex ratis hucusque solvi solitis, ex restituta fisci békés-banatici parte, ex liberalibus oblatis plurium dominorum (quale actu quidam in 100 fl., fratres vero a proportione Ecclarum in 10, 20, 30 appromiserunt) conflabitur.

Praeter haec plura adhuc motiva petiti nostri depromeremus, nisi cunctaremur odia illorum in nos acuere, qui etiam si inviti separetionis petitae necessitatem acceleraverant.

Meminimus superius licet in melius mutata facie Ecclarum nostrarum, nos tamen primaevo malo, primaevis aerumniis laborare. Erravimus? quaesumus? Nam longe acutiori exagitamur malo. Maiores nostri in actis suis conventus Komlosiensis de anno 1791 Nro. 4 memoriae tradiderunt. Neque silentio praetereundum declarasse, Ecctas Banaticas interprete Francisco Jeszenszky, Rev. viro eos secutis temporibus, velle interdum in sinu suo conventus celebrare. Iusta petentibus non est denegatus assensus. Nos idem tentanter occasioneque solenniter inaugurati Lieblingiensis templi, ad vota maxime Temesvariensium, in Ecctam coalescere cupientium, conventum particularum celebravimus, in quo Vir. Perill. Lu-

dovicus Kuchtay pro viceinspectore seniorali proiectatus, senioratuique qua talis proponendus declaratus est. Acta huius conventus immediate ad Plur. Ven. D. Seniorem promota, in conventu Nagylakiensi die 11.—14. aug. 1824 celebrato praelecta quidem sunt, at protocollariter nil ex iis, sive assumptum, sive determinatum est; sed informati sumus, ut idem, quod petimus, sua via in competenti foro ipsi quaeramus.

Quid ecce fecimus. Totos nos aquitati, indicio, altae rerum nostrarum notitiae imbutos praecordiisque paternis insinuantes altis gratiis devoti et cum venerationis profundis simae subditaeque sincerrimo sensu emorientes

humillime clientes, fratres
banatici
Inclitae ac Ven. Superintendentiae
Joannes Herrmann, Lieblingensis,
Martinus Hamaliar, Antalfalvensis,
Carolus Vagner, Buttyiniensis,
Dániel Abaffy, Aradacziensis,
Samuel Bányász, Franzfeldensis,
Mich. Obetko, Becskerekiensis,
Car. Dobrik, Ludovicofalvensis,
Stef. Jesztrebinyi, Thesiensis V. D. M.

Extradatum tempore congregatorum pro solenniter ponendis templi Antalfalvensis fundamentis Fratrum.

Antalfalvae d. 11. Oct. 1824.

* * *

Az 1825. máj. 4-ikén Szarvason tartott esp. gyülés tárgyalván a bánátiaknak az esperességhez leszállitott ezen elválási kérelmét, arra ugyanazon gyülés jkvének XXII-ik pontja alatt a következő határozatot hozta:

»XXII. Ultro refert Idem de intentione Ecctarum Banaticarum ad separationem sui a senioratu Békésiensi.

Intentionem hanc propter nimium dissitas a Békésiensibus Ecctiis, et eo ipso perdifficilem communicationem non iniustam censeri:

1. Si modo indultum a Ven. Districtu obtinuerint.
2. Si pro limite Senioratus Békésiensis Márusius positus fuerit, ita ut Sz.-Miklós et Szemlak quoque ad eum spectandae Ecctae manerent, qua Békésiensibus vicissimae.
3. Si Banaticae Ecctae ad ratas pro Gymnasio M.-Bereniensi ex obligamine quotannis conferre solitas, ultro pariter conferendas obligatae per Ven. Districtum fuerint.«

Azonban a bánáti egyházaknak az esperesség által is méltányolt eme különválási törekvése egyelőre csak pium desiderium maradt. Mert előtérbe lépett ez időtájt, a bánáti missiónak és az esp. főiskola Szarvasra való áthelyezésének fontos ügye. Még 12 évi vajudás kellett hozzá, hogy a bánátiak fenti hő óhaja és alapos reménye teljesüljön. »Mely ritkán érik meg a legigazb remény.«

* * *

15. §.

A bánáti á. h. ev. egyházközségek különválása a békési esperességtől, 1836-ban.

„Accidit in puncto, quod non speratur in anno.“
„Ha megérik a gyümöles, lehull fájáról.“
Petőfi.

Mielőtt a bánáti egyházközségeknek külön s önálló esperességgé való alakulásáról szólnánk, elbeszélésünk fonalán egy kissé vissza kell térnünk és röviden összegeznünk azon lépéseket, melyek a különválás érdekében eddigelé meg lettek téve.

Mint már láthattuk, e lépések között a legelső volt az 1824. oct. 11-én kelt s a bányakerülethez intézett folyamodvány, melyben az antalfalvi templom alapkövének letétele alkalmával összegyült lelkészek, azon indokolással, hogy a békésbánáti esperesség központjától való távolságuk miatt, az esp. gyülésekre feljárniok nehéz és költséges dolog; hogy ugyanazon oknál fogva a körlevelek közlése és továbbitása igen késedelmes és mert a bánság területén már 8 életképes egyházközség létezik: a bánáti egyházkörnek külön espereséggé való alakittatását kérelmezék.

E folyamodvány az 1825. február 16-án Besztercze-bányán tartott kerületi gyülésen tárgyaltatván, u. a. gyülés jkvének 17-ik pontja szerint, véleményezés végett, a békésbánáti esperességhez leszállittatott, mely azt 1825. máj. 4-én Szarvason tartott gyülésen, u. a. gy. jkvének 22-ik pontja szerint, igazságosnak és a kerület által a következő fel-

tételek mellett megengedhetőnek találta: a Maros legyen az alakitandó uj esperességnek határvonala, N.-Szt.-Miklós és Szemlak a békési esperességnél maradjanak és a bánáti egyházak a szarvasi (esp.) főgymnasium fentartási költségeihez azontul is adózni tartozzanak. Miután a békés-bánáti esperességnek ezen véleményes határozata Machula Gábor, esperes által máj. 18-ikán a bányakerülethez felterjesztetett, ez által pedig az 1825. aug. 2- és 3-ikán Beszterczebányán tartott kerületi gyülésen, érdemleges tárgyalás czéljából, ujból felvétetett: ez utóbbi gyülés jkvének 37-ik pontja szerint, oda lett eldöntve, hogy a bánátiaknak az esperesség által is igazságosnak itélt eme kérelme, az esperesség felfogása szerint, teljesittessék és a kerület e határozatának foganatositása a superintendens által eszközöltessék.

Igy tehát a bánáti egyházak különválhatására a jogi feltételek már 1825-ben megvoltak.

Azonban a különválás bekövetkezése jóideig késett s az egész ügy, 1834-ig mintegy elaludni látszott.

Hogy mi okból? arra Szeberinyi János, superintendens a bánáti egyházakhoz 1836. jan. 21-ikén intézett főpásztori levelében következőleg felel: »Cur illius determinationis transmissio ex parte V. Senioratus Békés-Banatici adhaeserit, cur in conventibus Superintendentiae Montenae Generalibus ab eo tempore annis 1826. d. 1. et sequ. Sept. 1828. d. 22. et sequ. Martii Pesthini habitis, curdein in Conventibus 1828. d. 26. 27. Neosolii, 1829. d. 28 et sequ. Aug., 1830. d. 31. Aug. et sequ., 1834. d. 27 et sequ. Maji, omnibus his Pesthini celebratis, tacentibus de hoc negotio, eorum Protocollis neglecta illae determinationis expeditio per neminem amplius adursa sit? nec scio, nec in id indagare fortasse prodest.«

Elég az hozzá, hogy ezen ismeretlen okokból, 9 évig alvó ügy, ujból csak 1834-ben lett ismét felrázva. És akkor is elég sajátságosan. Aug. 12-iki kelettel és Herrmann János, lieblingi és Hamaliar Márton, antalfalvi lelkészek aláirásával ellátott folyamodvány érkezett ugyanis az akkori b. kerületi superintendenshez, melyben a határozatba ment különválasztás ujból kérelmeztetett. E folyamodvány az 1834. aug. 29-én Pesten tartott ker. gyülés által véleményezés végett, a békés-bánáti esperességhez leszállittatott, mely azt 1835. jun. 12-én Orosházán tartott közgyülésében tárgyalás alá vette.

E gyülés kifogásolta ugyan Herrmann János kezealáirásának hitelességét és az ott jelenlevő bánáti követek is bevallották ugyan, hogy ilynemü folyamodvány felterjesztéséről mit sem tudnak: mégis, miután ez igazságos, rég eldöntött és senki által nem ellenezett ügyet a gyülés befejezéshez juttatni óhajtotta és miután a jelenlevő bánáti követek is azt hathatósan szorgalmazták, a gyülés azt készségesen magáévá tette és a kerületnek ajánlólag felterjesztetni határozta.

Miután erre az esperességnek eme határozata Simon Sámuel, esperes által jun. 28-ikán felterjesztetett; miután Hamaliar Márton, antalfalvi lelkész a határozat végrehajtását a superintendensnél több izben szorgalmazta; miután egy Buttyinban járt esp. küldöttség aug. 5-ikéről kelt jegyzőkönyvében a különválasztást szintén óhajtandónak jelezte; miután végre Karner Vilmos, temesvári lelkész oct. 12-ről kelt a superintendenshez intézett feliratában, a Buttyinban összegyült bánáti lelkészek nevében a bánáti önálló esperesség megalakitását sürgetőleg kérelmezte: Szeberinyi János, superintendens, rendelkezvén egyszersmind b. Prónay Albert esp. felügyelő beleegyezésével, 1836. jan. 21-én

kelt s a bánátiakhoz intézett főpásztori levelében, a különválasztást végre kihirdette.

A bánáti egyházakat külön és önálló esperességnek kinyilatkoztató e superintendensi levélnek * ama szavai, melyek e dolognak kihirdetésére vonatkoznak, következőleg hangzanak:

»In nomine Domini separationem hanc pronuncio, ac ut praestitis praestandis quo citius omnibus, quibus usque finem proxime elapsi anni 1835. communis V. Senioratus Békés-Banatici aerario tenemini, libertate item Ecclesiis Szemlakiensi et Nagy-Sz.-Miklosiensi, si ob vicinitatem, cum eaque nexam commoditatem cum priore corpore porro permanere velint, in salvo relicta officiis denique vestris erga scholam senioralem, nunc Szarvasiensem, tamquam vobis quoque necessariam, uti hucdum permansuris peculiaribus commodis et oneribus, praesentibus litteris Vobis Ecclesiis Banaticis earumque Pastoribus, V. D. Ministris, pro ea, qua polleo auctoritate, facultatem confero ac tribuo.«

Alig szükség említeni, hogy e főpásztori szavak a bánáti egyházkörben a legnagyobb örömöt keltették s a külön és önálló »bánáti esperességnek« megalakulását és szervezkedését csakhamar maguk után vonták.

Mikép fogadták azonban a különválasztás hirét a békési egyházak? Ez kitünik az 1836-iki máj. 4-ikén Nagylakon tartott esp. gyülés jkvének 19-ik pontjából, mely szórul-szóra a következőleg hangzik:

»Olvastatott Főt. Szeberinyi János, superintendens ur levele, mely által az eddig félszázad óta egyesülve volt Békés-Bánátusii Esperességet egymástól elválasztva lenni

* Az egész levél nagy terjedelménél fogva, nem volt közölhető.

jelenti. Ezen fontos tárgynak előfordultával meg nem állhatták az egybengyült Esperesség tagjai, hogy ki ne jelentsék szivbeli fájdalmukat s jóllehet az elvállás ellen kifogásuk nincsen, mégis, hogy az forma szerint megtörténjen és a viszonyok kellőképen elhatároztassanak, a visitatiora eljövendő superintendens ur, mint választott Biró előtt minden terhek és favórok eránt számolni szükséges, az eddig tett Bánáti készületekről csak privát tudománya lévén az Esperességnek.«

A mi ezután történt, az már a következő időszakba vág. Mellékesen még csak az jegyeztetik meg, hogy e nagylaki gyülés a legutolsó »békés-bánáti« esp. gyülés volt s azon Ambrózy Mátyás és Abaffy Dániel által a bánátiak is képviselve valának.

* * *

c) A békés-bánáti á. h. ev. esperesség főesperesei és világi főfelügyelői azon idő alatt, mig a bánáti egyházak is hozzája tartoztak.

1. Főesperesek:

1791—1822. Szimonidesz János, orosházi lelkész.
1822—1830. Machula Gábor, szarvasi lelkész.
1830—1838. Simon Sámuel, szarvasi, azelőtt temesvári lelkész.

2. Főfelügyelők:

1791—1800. Földváry Károly,
1800—1814. Klaniczay János, temesi alispán,
1814—1818. Horváth József, csongrádi szolgabiró,
1818—1820. Csepcsányi Tamás, ügyvéd,
1820—1826. Báró Podmanyiczky János,
1826—1838. Báró Prónay Albert.

3. Időszak.

A bánáti á. h. evang. egyház, képviselve önálló esperesség által, saját egyházmegyei hatósági körrel, 1836—1886.

a) A bánáti á. h. ev. esperesség mint testület.

1. A kezdet évei, 1836—1849.

16. §.

A bánáti á. h. ev. esperessség megalakulása 1836-ban.

„Inaestimabile bonum est suum esse."
Sen. Ep. 76.

Dr. Szeberinyi János, superintendens érintett főpásztori levelének vétele után, összegyültek a bánáti 12 egyháznak képviselői 1836-iki márczius 9-ikén Lieblingen a legelső »bánáti esperességi« gyülésre, melyen a megalakulásra szükséges előintézkedések megteendők voltak. — Felolvastatván mindenekelőtt a főpásztori levél, a bánáti egyházak külön s önálló esperességnek nyilatkoztatták ki magukat, határozván egyuttal, hogy legközelebb tisztválasztó gyülésre fognak egybeseregleni, melyre magukkal

hozandók lesznek a főesperesre, esp. felügyelőre, alesperesre, esp. jegyzőre, esp. pénztárnokra s a felső- és alsóköri dékánokra beadandó szavazatok.

E tisztválasztó gyülés április 27-ikén ugyancsak a lieblingi egyház kebelében tartatott meg, melyen az uj esperesség tisztikara következő eredménynyel választatott meg:

Esp. felügyelőül: sedényi báró Ambrózy Lajos; főesperesül: Ambrózy Mátyás, n.-becskereki lelkész; alesperesül: Bányász Sámuel, franzfeldi lelkész; esp. jegyzőül: Abaffy Dániel, aradáczi lelkész; esperességi pénztárosul: Karner Vilmos, temesvári lelkész; felsőköri dékánul: Karner Vilmos és alsóköri dékánul: Kramár Péter, lajosfalvi lelkész.

Az igy megalakult esperességet aztán canonszerü látogatásban részesité az akkori superintendens, dr. Szeberinyi János, ki ezen áldásdús és emlékezetes főpásztori látogatását junius havában a következő sorrendben s időben ejtette meg:

Junius 2-ikán megfordult T.-Aradáczon, junius 3-ikán N.-Becskereken, junius 4-ikén Antalfalván, junius 5-ikén Franzfelden, junius 7-ikén Mramorákon, junius 8-ikán Lajosfalván, junius 9-ikén Hajdusiczán, junius 10-ikén T.-Buttyinban, junius 11-ikén K.-Semlakon, junius 12-ikén Lieblingen, junius 13-ikán Vukován és junius 16-án Temesvárott.

* * *

17. §.

Az uj esperesség népmozgalmi gyarapodása 1836—1849-ig.

„És kijő belőlök hálaadás és örömnek szava, és megsokasítom őket és meg nem kevesednek, megöregbítem őket, meg sem kisebbednek.“

Jerem. 30, 19.

Midőn a bánáti á. h. ev. esperesség megalakult, 12, kevés kivétellel, életerős egyházközségből állott, melyekhez több leánygyülekezet tartozott és az esperesség ezekkel együtt mintegy 15.000 ev. lelket számlált. Azonban ugy az összes lelkek, valamint az egyes gyülekezetek létszáma, részint ujabb telepitések, részint pedig folytonos be- és átvándorlások folytán, csakhamar tetemesen gyarapodni kezdett, ugy, hogy 1838-ban az egész esperesség 15.239 lelket számlált, 1843-ban már 16.967-et és 1849-ben közel 19.000-et.

A lélekszám e gyarapodását előidézett népmozgalom 1849-ig a következő hullámokat vetette:

Mindjárt 1836-ban Bohn János, theési ev. földesur a községében nagymérvü halálozás folytán megürült 45 házhelyre, Gömör és Pozsony megyékből tótnyelvü ev. lakókat telepitett, kik gyenge anyagi erejüknél fogva, a megszünt theési anyaegyházat többé ugyan fel nem támaszthaták, de gyülekezetüket Vukovának számbavehető filiájává tevék; 1838-ban pedig már Lugoson is kezdtek ev. hivek feltünedezni, ámbár ez nem volt oly jelentékeny, mint 1839-ben az esperesség egyéb részeiben érzett gyarapodás. — Igy Hajdusiczán és Birdán a Lieblingről jött bevándorlók tetemesen megnevelték. Ugyancsak 1839-ben feltünt az esperesség egén egy muló meteor is, t. i. a

brestyiczi anyaegyház, mely Hajdusiczáról odaköltözött tótokból alakult meg, de ezeknek másfél év utáni visszatérése folytán, létezni megszünt. Maradandóbb és nagyobb jelentőséggel birt ennél az 1840-ben keletkezett *nagy-kikindai* és a következő évben hajdusiczai, de kivált nyitramegyei ide vándorlottakból alakult *sándorfalvi* anyagyülekezetek, melyeken kivül ugyanezen időben, Pancsován is kezdtek már ev. hivek feltünedezni.

V. Ferdinand király 1845-ben ujabb telepitéseket eszközölt. Ha az ez évben keletkezett *ebendorfi* ev. anyagyülekezet nem is volt e telepités folyománya, ugy bizonyos, hogy Liebling ezen telepités alkalmával, több német ev. családdal gyarapodott, Buziáson magyarok, németek és tótok telepittettek le, Oraviczán csehek, Resiczán pedig tótok, kik között nevezett helyeken több evangelikus is volt, mi onnét lesz bizonyossá, mert az 1845-ik számlálás szerint a bánáti evangelikusok száma már 17.649-re rugott.

Ellenben magánbeköltözések eredménye volt az, hogy 1848-ban Lugoson már számosabban és 1849-ben Verseczen is szórványosan kezdtek evang. hivek magukról életjelt adni.

Erre bekövetkeztek az 1848—1849-iki országos események, melyek a lélekszám apasztására nem csekély befolyással birtak.

* *
*

18. §.

Belintézkedések 1836—1849-ig.

„Mindenek ékesen és jó rendben legyenek köztetek.“

1. Kor. 14, 40.

A kezdő gazda feladatával biró uj esperesség házrendező buzgalmát mindjárt kezdetben oly alkotások czélja felé találjuk munkásnak, mely egy prot. egyházi testületnek nemcsak méltó disze, de felvirágzásának hatalmas életere is.

S azért az uj esperesség e legelső ténykedése, annak szellemi és erkölcsi egéről hozzánk fényes csillagként átragyog, a mely tündöklő fényével nemcsak gyönyörködtet és leköt, de ébreszt és buzdit is egyaránt.

Értjük itt legelső sorban egyfelől az 1836-ban tervbe vett és 1847-ben Temesvárott megnyitott esp. algymnasium felállitását, másfelől pedig az esp. nyugdijintézet, valamint a bánáti missiói intézmény eszméjének megvalósitása érdekében már ekkor kifejtett törekvést, melyeknek összefüggő rajzát alább külön szakaszban adandjuk, hogy annál inkább kitünjék, miként gördülnek lassanként félre a komoly akarat és buzgó áldozatkészség elől a legnehezebb kezdetnek is akadályai, mely igazságot a költő oly szépen fejez ki ama szavaival: »És tudod az erő micsoda? Akarat, mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat.« (Arany.)

Azért e helyütt az uj esperességnek csupán többi belintézkedéseinek vázolására szoritkozunk. S ezek ép oly hazafiasak, mint egyháziasak voltak.

Az esperesség hazafias szellemének illustrálásául elég legyen felhozni, hogy 1836—1840-ig latinul és magyarul

irt gyülési jegyzőkönyveit 1841-től kezdve kizárólag magyarul vezette, mely gyakorlatot csupán az 1849-iki esp. gyülés jegyzőkönyvének alkalmazkodásból elfogadott németsége zavarja meg, de emeli azon körülmény, hogy 1845-ben még a határőrvidéki egyházközségeknek is meg lett hagyva, hogy anyakönyveiket magyar nyelven vezessék (20. p.); hogy továbbá az 1842-iki remetei esp. gyülésen, a panslavismus netaláni gyanusitásai ellen a leghatározottabban tiltakozott s maga számára hazafias jellegének elismerését követelte (jk. 25. p.).

Lássuk már most, miképen nyilvánult az uj esperesség egyházias szelleme?

Az egyházi administratio czélszerüsitése tekintetéből szükség volt mindenekelőtt, lehetőleg helyes területi beosztásra, melyet az 1837-iki temesvári esperesi közgyülés jkvének 6-ik p. értelmében, következő határozatával ekként állapitott meg:

»Hogy a széles kiterjedésü Bánátban szigetenként elszórt Evangelika hivek és fiókegyházak tudhassák, melyik anyaegyház lelkipásztorához a lelkiekben ellátási szükség előforduló eseteiben folyamodniok kell: Esperes ur affiliáltatásokat ajánlott. E javaslat helyes voltának elesmértetése mellett, a kérdéses elvből, mely szerint ezen affiliatiónak történnie kellene, melyik t. i. e kettő közül: legnagyobb közelség s szomszédság vagy a hivek bizodalma pálmát nyerjen? hosszu vita keletkezvén, a gyülés az előbbinek oly értelemben tulajdonitotta az elsőséget, a mennyiben az anyaszentegyházi legközelebbi lelkész fedhetetlen charaktere az utóbbit szükségtelenül kétségbe hozni nem engedi, vagy a helység nem épen kedvező helyzete az anya Ekklesiához ellenkezőt nem kiván. S ezen igazságos határok közé szoritott elsőrendü elvnél fogva tartozandnak:

a) *Nagy-Becskerekhez:* Écska és Lukácsfalva;
b) *T.-Aradáczhoz:* Elemér, T.-Becse és N.-Kikinda;
c) *Antalfalvához:* Debeliácsa;
d) *Franzfeldhez:* Pancsova és Ujfalu;
e) *Mramorákhoz:* Kubin és Fehéregyház;
f) *Lajosfalvához:* Uzdin és Számos;
g) *Istvánfalvához:* Sándorf;
h) *Buttyinhoz:* Versecz;
i) *K.-Semlakhoz:* Füzes, Königsgnad;
k) *Lieblinghez:* Csákova;
l) *Vukovához:* Dragsina, Buziás, Keveres;
m) *Temesvárhoz:* Medves, Gyarmata, Theés, Ebendorf, Lugos, Karánsebes és Ferdinandsberg.« *

Erre, az egyházi biráskodási intézmény (consistorium) behozatala képezte az esperesség házrendezési főgondját. A consistorium behozatalát az 1841. május 12-ikén K.-Semlakon tartott esp. közgyülés hozta határozatba, melyben egyuttal az is ki volt fejezve, hogy mindenek előtt kivánatos, miszerint más esperességbeli consistoriumok hatásköre tanulmányoztassék s e végből a pesti esp. consistoriumának alapszabályai megszereztessenek (jk. 32. p.). Ezek megszereztetvén az 1843-iki esp. gyülés által véleményezés végett, a kebelbeli egyházakkal közöltetni rendeltettek, (jk. 14. p.) Azonban, mint ez már a következő 1844-iki esp. gyülés jkvének 13-ik pontjából kitünik, a consistorium behozatalának eszméje halva született gyermek maradt, mennyiben a consistorium fogalma még teljesen körvonalozva nem levén, az egyházak véleményei hiányosan folytak be; minél fogva ezen ügy egyelőre függőben hagyatott.

* Csodálatos, hogy ezen beosztástól mily nagyon eltér a Kollár János által 1838-ban kiadott „Schematismus"-nak közlése! Szerző.

Hasonló sorsra jutott az 1845-iki esp. gyülésen tett azon inditvány is, miszerint az esp. administratio czélszerübbitése tekintetéből, az esperesség felső részére is választassék alesperes. Igaz, hogy ezen inditvány azon okból, mert az esperesség alsó részében lakott mind a fő-, mind az alesperes, nem látszott egészen meg nem okoltnak: de, miután az esperesség felső része is birt saját dékánnál, ki itt az alesperest teljesen pótolhatta; és miután az csak esetleges volt, hogy mind a fő-, mind pedig az alesperes az egyházmegye ugyanazon felében laknak, ezen inditvány elejtendőnek nyilvánittatott.

Sikeresebbek voltak ezeknél az esperességnek egyéb törekvései és intézkedései. Ilyen volt az ünnepi egyöntetüség tekintetéből készitett s a kerületnek 1845-ben bemutatott s emennek méltánylásában is részesitett, »ünneplajstrom«, melynek kapcsában inditványoztatott, hogy a vasárnap szorosabb megünneplése érdekében tétessék kellő intézkedés. És ilyen volt az 1846-ban életbe léptetett »lelkészi értekezletek« megalakitására czélzó törekvés. Ezen értekezleteken a lelkészek, kivált temesiek, fontos feladatuk mély átérzése mellett, oly szép tevékenységet fejtettek ki, hogy az 1846-iki esp. közgyülésen nyilvános méltatásban is részesittettek (jk. 18. p.).

Kár, hogy az uj esperesség e fejlődési munkásságának utjába akadályok is emelkedtek, melyek között szemügyre veendő mindenek előtt, a határőrvidéki egyházak korlátolt helyzete.

* * *

19. §.

A határőrvidéki egyházak korlátolt helyzete miatt folytatott küzdelmek.

„Gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo.“

Ovidius, de Ponto.

Az esperesség belfejlődésének imént kimutatott jelenségeire zavarólag hatott azon kényszerhelyzet, hogy a határőrvidéki egyházak érdekében, az esperességnek egyházjogi harczot vivnia kellett, jóllehet e küzdelem némi kedvező eredménynyel is járt.

A határőrvidéki körlelkész ugyanis még 1837-ben panaszolta, hogy az ottani ev. iskolák felett, r. k. iskolafelügyelők alkalmaztatnak és hogy a katonai hatóság, azon okból, mert a bánáti esperesség megalakitásáról értesitve nem lett, az esperességi illetékeket és a gyülésekre szóló utazási költségeket utalványozni vonakodik.

E panasz a kerületnél előterjesztetvén, az 1838. szept. 5-én Pesten tartott ker. gyülés által, a főhadi kormány a bánáti esperesség megalakultáról, azon kérelem kapcsában, értesittetni határoztatott, hogy az, a panaszlott bajokon segiteni méltóztatnék. Válasz sokáig nem érkezett. Azért az 1841. és 1842-ki esp. gyülés a temesvári főhadi kormányhoz intézendő feliratnak megujitását hozta határozatba. Igy történt aztán, hogy a temesvári katonai főparancsnokság 1843. márt. 25-én 2657. sz. a. kelt átiratában arról értesité az esperességet, miszerint a bécsi főhaditanács 1843. márt. 14-én 13216. sz. a. kelt rendeletével, a határőrvidéki egyházaknak hátralékos és jövőben támadandó illetékeik utalványozását megengedte; de elvárja, hogy a temesvári főhadparancsnokság a szükségletről évenként

értesittetni fog. Igy aztán, miután erre, a kerületnek, minden lélek után, 1 krral való, s az esperesség által még 1841-ben elfogadott segélyezésére vonatkozólag is, a főhaditanács engedélyező rendelete 1845-ben leérkezett volna, e határőrvidéki pénzügyi kérdés megszünt.

De nőtt annak helyébe a határőrvidéki bajok egy másik gombája. Az áttérést szabályozó 1843/4-iki 3. t. cz. hatálya ugyanis a katonai parancsnokság által a határőrvidékre nézve el nem ismertetett. Miről Kramár Péter alesperes az 1846. esp. gyülésen, azon bizonyiték előadása mellett panaszkodott, hogy ezt neki a németbánáti ezredparancsnokság 1846. jan. 5-én kelt rendeletével tudomására hozta, megtiltván a »proselytacsinálást«, jóllehet Ő Felsége resolutiója e t. cz. hatályát még a határőrvidéki ó hitüekre is kiterjesztette. Az esperesség Ő Felsége 1846. febr. 21-én 12955. sz. a. kelt e resolutiójának következményeit türelemmel bevárandóknak, szükség esetében pedig, a nádor utján való felfolyamodás általi orvoslás szorgalmazását hozta határozatba. Ez utóbbi eset bekövetkezvén, Székács József a nádornál közbenjárt, kinek kegyes igérete azonban nem érlelhette meg azonnal a várt gyümölcsöt.

Örvendetes volt e közben a németbánáti ezredparancsnokság 1846. dec. 4-én kelt azon rendelete, mely szerint meghagyatott a »Christenlehre« szigoru megtartása. Annál lehangolóbb volt ugyanannak 1847. márt. 13-ikán kelt azon rendelete, hogy miután a határőrvidéki iskolák katonai hatóság alatt állanak, e tekintetben az egyházi hatóságnak bárminemü beavatkozása nem türhető.

Legalább a pénzügyi kérdésben volt az esperesség küzdelme sikerrel koronázva!

* * *

20. §.

A Temesvárott megnyitott esperességi realgymnasium.

„Mig fiatal korom napjait számlálom,
Eltünik életem, mint egy rövid álom.“

Bacsányi.

A bánáti á. h. ev. esperesség, azon indoknál fogva, hogy a tudományos pályára készülő fiait, felekezete szellemében nevelhesse s mert az esperességtől még a legközelebbi ev. főtanoda is igen távolra esett: mindjárt megalakulása évében, az 1836. apr. 27-ikén Lieblingen tartott esp. gyülésen egy esp. realgymnasiumnak Temesvárott leendő felállitását hozta határozatba.

E végből ugyanazon gyülésen a kebelbeli egyházakat, azoknak lelkészeit és tanitóit megadóztatta és a reájok kivetett ezen évi »iskolai adó« mértékét, anyagi erejük tekintetbe vételével, következő három osztály szerint szabta ki:

Az első osztályba soroztattak: Liebling, T.-Aradácz, Antalfalva, Franzfeld és Lajosfalva, melyeknek mindegyike 8—8 frtnyi évi »iskolai adó« fizetésére köteleztettek: lelkészeik ez összeg felére és tanitóik annak negyedére.

A második osztályba helyeztettek: Temesvár, N.-Becskerek, K.-Semlak, T.-Buttyin és Mramorák 3 frtnyi évi adóval, lelkészeik és tanitóik pedig ez összeg felével illetőleg negyedével.

Végre a harmadik osztályba tétettek: Istvánfalva és Vukova évi 2—2 frttal, lelkészeik és tanitóik pedig annak fele, illetőleg negyedrészével.

Kivettetvén ekként az iskolai adó, önkéntes igéretü adományozások is tétettek a fentebbi czélra. Nevezetesen: Medveczky János igért 100 frtot, Keyser Mihály 100 frtot,

Kunz Bernát, lieblingi biró 100 frtot, Feldinger Godofréd János, temesvári gondnok az iskola épitése kezdetén 50 frtot és annak befejeztével ismét 50 frtot, Hendel János, temesvári algondnok 100 frtot, végre az antalfalvi egyház 5 hold termésének jövedelmét.

Mind ez azonban vajhmi kevés volt a kitüzött nagy czél elérésére! Azért az 1838-iki máj. 17-én Temesvárott megtartott esp. gyülésen, mely egyebek közt, azon okból, mert az esperesség saját tanodájának létrehozásán fáradozik, azt is kimondotta, hogy eddigi hátralékait a szarvasi gymnasiumra megfizetni kész, de a további hozzájárulástól eláll és hogy a hiányzó alap részvények utján állittassék elő, egy bizottság lett kiküldve, melynek feladatává tétetett az imént érintett eszme tanulmányozása és a kiviteli módozatok iránti javaslattétel.

E bizottság tagjai valának: Feldinger Godofréd, Korb Károly és Falb Teofil.

A fentebbi határozat folytán több évi jogkövetelés, apprehensio és alkudozás támadt a békési és bánáti esperességek között, mely dolog végre is azon, kölcsönös megállapodásból folyó testvéries megoldást nyerte, hogy a bánáti esperesség, mely saját intézetének felállitása által érzékenyen igénybe van véve, szép eszméjét megvalósitani törekedjék, de a szarvasi főtanodát is adakozásilag támogatni buzgólkodjék.

De menjünk tovább.

A következő, vagyis 1839-ik évben szóba hozatván a kiküldött iskolai bizottság munkálata, azon okból, mert a n.-becskereki egyház is készült 10000 frtnyi költséggel, hasonló irányu »nemzeti iskolát« felállitani, annak tárgyalása a n.-becskereki őszi kisgyülésre, melyen b. Ambrózy Lajos, esp. felügyelő a n.-becskereki egyházat, az esp.

tanoda előnyére, compromissumra óhajtotta volna birni, lőn elhalasztva. E compromissum létesitése azonban nem sikerült, mert a nagybecskereki egyház saját tanodája felállitásának eszméjéhez szivósan ragaszkodott.

Igy tehát az 1841-iki máj. 21-ikén K.-Semlakon tartott esp. közgyülés egy ujabb bizottságot nevezett ki s annak feladatává tette az esp. realgymnasiumra tett, vagy még teendő hagyományokat összeirni és nyilván tartani.

Miután azonban az iskolai bizottság sem 1842-ben, sem 1843-ban össze nem ült; miután továbbá e közben a becskerekiek szenvedélyes hangu kifakadásokkal kinyilatkoztatták, hogy tanodájukat fel nem adják és az esp. iskolai adót is megtagadják: az esp. tanoda eszméjének kiviteli ügye, pénzhiány miatt, annyival is inkább boldogabb időkre lőn elhalasztva, mert az esp. pénztáros úgy 1844-ben, mint 1845-ben panaszolni volt kénytelen, hogy Kunz Bernáttól, Keyser Mihálytól és Hendel Jánostól az önként felajánlott összegeket szép szerivel bevételezni nem birja; mire nézve az esp. pénztáros mindkét izben utasitva lőn, hogy a panaszlott összegeket, szükség esetén, az esp. ügyész segélyével is igyekezzék beszedni.

Végre, daczára annak, hogy a n.-becskereki egyházat 1846-ban az esp. ratafizetéstől fel kellett menteni; daczára annak, hogy elegendő alap hiányában, az épitkezés szándékától egyelőre el kellett állani: egyrészt b. Ambrózy Lajos esp. felügyelő ujabb 100 frtnyi adománya, másrészt a kiküldött iskolai bizottság czélszerü javaslatai, végre a temesvári egyház azon ajánlata folytán, miszerint az esp. intézet számára saját kétemeletes házát megnyitni kész, a realgymnasium ügye ujból előtérbe lépett s annak megnyitása 1847-ben végre lehetővé vált.

Az 1847. május 27-ikén N.-Becskereken tartott esp. közgyülés, érintett körülmények tekintetbe vételével ugyanis határozatilag kimondotta, hogy az esp. realgymnasium két első osztálya ugyanezen év őszén a temesvári egyház épületében megnyitandó. — Tanárt is választott azonnal a jeles képzettségü theologus és nevelő, Baris Sándor * személyében, ki e hivatalába Karner Vilmos, főesperes által u. a. év oct. 1-jén ünnepélyesen beiktattatott. Az iskola kormányzó bizottságába pedig a következők lőnek beválasztva: Medveczky János, Karner Vilmos, Kramár Péter és Tichy Károly. Erre a tanoda két első osztálya tettleg megnyittatván, az 1847/8-iki tanév folytán 25, köztük 15 evang. tanulót részesitett realgymnasialis oktatásban.

A következő 1848-ik évben második tanárra lett szükség s ilyet az esperesség a jun. 15-én Remetén tartott közgyülése alkalmával Veisz János ** hitjelölt és nevelő személyében választott. Az iskola kormányzását az előbbi férfiakra bizta, hozzájuk Jeszenszky Ferenczet és Küttel Károlyt választván még be a kormányzó bizottságba. Ugyan e gyülésen Mesko Dénes esp. ügyész azt jelenté, hogy Kayser Mihálytól az intézet javára felajánlott összeget behajtotta, a többi hátralékosok ellenében pedig folyamatban van az eljárás.

A nehéz, de végre is sikert igérő kezdettől lelkesitett b. Ambrózy Lajos, esp. felügyelő nagylelkü bőkezüsége ez uttal is 3 aranyat érő pénzdarabot és 6 darab császári aranyat ajándékozott az intézet magasztos czéljaira.

A nemes áldozatkészség e jeles példája, a felmerült akadályoknak lassankénti félregördülése, a temesvári egy-

* Utóbb Lieblingen lett lelkészszé.
** Később N.-Kőrösön lett tanárrá.

ház nagylelkü ajánlata, a bőkezü adományozók tekintélyes alapitványai és a megadóztatott egyházközségek eleven kötélyérzete az esperesség ez ifju tanintézetének szép jövőt igértek.

Ámde a sors könyvében más vala megirva. Kitört az 1848/9-iki országos zivatar, melyben a bánáti esperesség e szépen éledező veteményes kertje is elpusztult. Temesvárnak 1849. jul. 31-én történt bombáztatása folytán ugyanis, mely időnek borzalmait maga Karner Vilmos főesperes is pinczelakásba szorultan élte át, annyira romba dőlt a temesvári egyház amaz épülete, melyben a realgymnasium elhelyezve volt, hogy azt az egyháznak el kellett adnia.

Az ország nyugalmának helyre álltával, tétetett ugyan még az 1849-iki sept. 20-ikán Lieblingen tartott esp. gyülésen, az életében megzavart intézet jövőjére nézve többféle inditvány. Az egyik oda irányult, hogy az iskola egyelőre zárva maradjon Temesvárott; a másik oda, hogy a n.-becskereki »nemzeti iskolával« egyesittessék; végre a harmadik oda, hogy hagyassék meg esperességi intézetnek, de helyeztessék át Lieblingre. A közakarat az első inditványhoz járult.

S Karner Vilmos, főesperes 1850. jul. 19-én kelt körlevelében reménykedve irta ugyan még: »Si modo citissima fieret in singula Ecclesia et Summa sufficiens intra breve tempus conflueret, posset gymnasium nostrum I-ma Octobris aperiri.«

De hiu volt reménye. A bekövetkezett országos kivételes állapot holt ideje nem volt alkalmas arra, hogy az elpusztult veteményes kertet ujból felvirágoztassa.

»Alig virult, már is elhult levele.«

* * *

2. Folytatólagos események.

21. §.

A kivételes állapot alatti események, 1850—1860.

„Mind, mit szerettem, lenn a sirba' van,
Azért árvának nem mondom magam."
Jámbor Pál.

Az 1848- és 1849-iki szabadságharcz pusztitó tüzének lelohadta után, tiz évi időszak következett, mely ugy az országot, mint a magyarhoni protestans egyházat kivételes állapotba helyezte s nevezetesen ez utóbbiban a belfejlődést megakasztotta, vagy legalább is azt megbénitani alkalmatos volt.

Az ország alkotmánya ugyanis még 1849. márczius 4-én törültetett el s nov. 16-án megjelent egy császári patens, mely Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó megyék, továbbá Szerémmegye rumai és illoki kerületeinek összefoglalt területeit az ország testéből, melynek ölén ezek a mult század fájdalmas emlékeivel, alig 70 évig pihenhettek, ismét kiszakitotta és »szerb vajdaság és temesi bánság« nevezet alatt külön közigazgatási kerületté, illetőleg külön koronatartománynyá tette.

Az egyházra nézve pedig megjelent 1850. febr. 10-én a hirhedt Haynau-féle rendelet, mely a felügyelői hivatalokat megszüntette, a superintendenseket letette s helyükbe superintendensi administratorokat helyezett.

Igy a bányai kerületben, az áldott emlékü dr. Szeberinyi János helyébe Chalupka János, breznóbányai lelkészt és zólyomi alesperest, kit azonban a julius 24-ikén megjelent rendelet értelmében már aug. 19-én Komáromy József, miskolczi pap és esperes váltott fel. — A

Haynau-féle rendelet betiltotta továbbá rendszeres egyházi gyülések tartását és ezek helyett csakis oly magánjellegü s véleményező tanácskozmányokat engedett meg, melyekhez az illető cs. k. kerületi katonai parancsnokság engedélyére volt szükség s azokra minden egyes esetben kormánybiztos lett kiküldve.

A megkötözött és lélegzetvételétől megfosztott emberhez hasonlitó egyház szabadság és tiszta lég után áhitozott. S azért a bányai kerület az emlitett rendelet korlátai között, már 1850. nov. 13-án Pesten magántanácskozmányt tartott, melyben egy kérvénynek Ő Felsége elé terjesztése lett elhatározva, oly értelemben, miszerint az 1848. oct. 3-án kihirdetett ostromállapot alatt is engedtetnék meg a protestánsoknak rendszeres gyülések tartása.

A következő, vagyis 1851-ik évben pedig a helytartó tanácsnak nov. 3-án 17.237. sz. a. kelt rendeletével nov. 13- és 14-ikére engedélyezett selmeczi kerületi magántanácskozmányból Albrecht fghez s Magyarország akkori főkormányzójához a Haynau-féle rendelet némely pontjainak enyhitése iránt, szintén egy felfolyamodás eszközöltetett.

A válasz sokáig késett. Csak, miután 1854. apr. 9-én Magyarországra, a »szerb vajdaságra és temesi bánságra« nézve az osztromállapot megszüntettetett, jelent meg jul. 11-én az *Albrecht*-féle rendelet, mely a Haynau-félét hatályon kivül helyezte, a kerületi esperességi és helyi gyülések tartását országfejedelmi biztos jelenlétében, a presbyt. gyüléseket pedig e nélkül is megengedte, a felügyelői hivatalokat azonban helyre nem állitotta, de a kihallgattatást még azon év folytán kilátásba helyezte. E kihallgattatás csakugyan be is következett. A kormány bizalmi férfiakat hivott fel Bécsbe, kik a szervezési ügyben a cultus minis-

teriummal tanácskoztak. Ezen tanácskozások eredménye volt a Thun Leo cultusminister által 1856-ban feltétlen véleményadás végett kibocsátott »Entwurf.« Az »Entwurf« több intézkedéseit helyeselték a superintendentiák, másokat elvetettek, de végre is valamennyi oda nyilatkozott, hogy ez ügyben véglegesen csak a zsinat intézkedhetik.

Ezen időszak, melyben, miként azt az iménti tájékoztató bevezetésben láthattuk, a superintendentiák, hogy ne mondjuk, az egyházegyetem vivta a kivételes állapottal tusáit és a külső fejlődésre nem nyilt kedvező alkalom, az esperességekre, kivált a bánátira nézve a néma vesztegtés időszaka volt.

Tartott ugyan esperességünk is magántanácskozmányokat, mint pl. 1851. jun. 10. és 11-ikén Temesvárott, oct. 9-én pedig N.-Becskereken és 1852. oct. 13-án Temesvárott: de ezek a határozatba hozott és 1853-ik év folytán végrehajtott esperesi egyházlátogatás tényén kivül, nevezetesebb mozzanatokat létre nem hoztak. Csak az Albrecht-féle rendelet megjelenése után, 1854. jun. 14-ikén Temesvárott megtartott esp. gyülés mutat némi örvendetesebb életmozgalmat, az esp. nyugdijintézeti ügynek megpenditése által, minek folytán ezen intézet már 1858-ban felállitható volt.

Annál kinosabb tudomást szerezni az 1856-iki esp. gyülés egy oly jelenetéről, mely a kivételes állapotnak amugy is keserü korszakában, a belső egyetértés hiányára látszik vallani. Ezen fájdalmasan érdekes jelenetre a tiz év óta kétszer elmaradt és sürgetés folytán ezen alkalomra kitüzött esperesválasztás abnormis lefolyása adott alkalmat, mely a határőrvidéki lelkészeknek a kerületi gyülésre sérelemkép felterjesztett felebbezése értelmében, következőleg folyt le:

»Az esperes a helyesen gondolkozók nagy bosszúságára« az esp. gyülést kihirdető körlevelében, a tanácskozás alá kerülendő hat kijelölt tárgy elősorolása után, az esperesválasztási ügyet »felületesen«, »laconice», »mint egy potom dolgot« csak ezen szóval: »Restauration« érintette, a nélkül, hogy a szavazatok belszerkezetére, külalakjára és rendeltetési helyére nézve legkisebb utasitást is adott volna. Ezek következtében az egyházak nagyobb része a szavazatokat rendesen kiállitva, de kisebb része a helyszinén rögtönzötten gyártva, adta a gyülésen át.

Midőn pedig a szinre került ügyek letárgyalása után, a szavazatok eredményének kihirdetésére került a sor és az esperes, szokás szerint, a hites pecsétnek a ház asztalára való letétele után, félre állott volna: »egy hatalmaskodó lelkész a félreállott espereshez lépett és panegyricus beszéddel, önkénykedőleg, esperesi hivatalának további folytatására szólitotta fel.« És jóllehet az akkori alesperes a közvéleményt praeoccupáló eme dicsbeszéd daczára is, a szavazatokat összeszedte és a hiányosan kiállitott szavazatok egyházainak képviselőit fogyatkozásaikra figyelmeztette és e miatt a zavar nőttön-nőtt volna: a volt esperes mégis az asztalhoz lépett és a hites pecsétet magához ragadva, azt mondotta: »nun so übernehme ich das Siegel noch auf ein Jahr und kraft meines Amtes löse den Convent auf«, mely rendkivüli jeleneten az ott ült csász. kir. biztos sem titkolhatta el nagy csodálkozását.

A dolgot kiegyenlité végre az 1858-iki tisztujitás.

Még kinosabb hatással van a szemlelőre, mint az imént elbeszélt jelenet, egy szakadási mozgalom, mely az 1857-iki év eseményei közül szemeink elé tárul, s mely a bánáti esperességet közel a romlás őrvényéhez juttatta.

E mozgalomról, mely a fentebbi jelenettel benső és szoros összefüggésben látszik lenni, az 1857-iki kerületi gyülés jkvének 39-ik pontjában ugyanis szórul-szóra azt olvashatjuk: »A bánáti provincialis gyülekezeteknek a confinialis gyülekezetektől elválhatása s külön esperesség alakithatása iránti folyamodványa az illető bánáti esperesség által még nem tárgyaltatván, ellátás végett ahoz utasittatik.«

Tehát a provincialis, gyengébb egyházak külön akartak válni a határőrvidéki, erősebb egyházaktól s külön esperességet alakitani! Szerencse, hogy az egyházak jobb szelleme megmentette az esperességet ezen, következményeiben beláthatlan ballépéstől. Az 1858-iki kerületi gyülés jkvének 18-ik pontjában a dolgok fordultáról u. i. azt olvashatjuk: »A bánáti esperesség részéről jelentetik, miszerint a mult oct. közgyülés jegyzőkönyvi 39-dik pontja alatt érintett kérdés a provincialis és confinialis gyülekezetek időközbeni kibékülése nyomán megszünt«, mi természetesen örvendetes tudomásul vétetett.

A szakadás veszedelmes katasztrófájának eme szerencsés elhárulása után, a csirájában elfojtott anyagi és erkölcsi gyengülés félelmét, csakhamar még a külső erősbödés reménye is váltotta fel.

1858. dec. 23-ikán ugyanis egy uj telepitési törvény adatott ki, mely a Magyar-, a Horvát- és Tótország, Szerb vajdaság és temesi bánság és Erdélyben létesitendő mezőgazdászat fejlesztésének érdekében volt hozva. E törvény 13-ik §-a következőleg szólt:

»Minden bevándorló gyarmatos, ki Ausztriában elismert valamely keresztyén hitfelekezethez tartozik, az azon hitfelekezetet megillető szabad vallásgyakorlatban részesül.«

Azonban a különös viszonyok közt élő koronatartományba telepesek egyáltalában nem jöttek. De sőt az ez által reménylett fogyatkozás érte az esperességet, menynyiben az 1859-iki szerencsétlen olasz háboruban kiváltképen sok bánátifi, tehát az esperesség számos tagja is hullott el.

Ennek mellesleges érintése után, folytassuk a kivételes állapot alatti események további rajzát a bánáti esperességre nézve, t. i. rajzát azon egyházijogi állapotnak, mely a magyarhoni protestantismus életére nehezedő kivételes állapotnak bár zárkövét képezni látszik, de lényegében azt maradandóvá tenni készülőben volt és kivált a bánáti esperesség életerét még sokáig zsibbasztotta.

Ezen állapot megteremtője az 1859. szept. 1-jén kelt cs. k. vallási nyiltparancs és a reá vonatkozó, szept. 2-án kelt s az egyház szervezésére nézve kiadott ministeri rendelet volt, melyeknek hatálya a »temesi bánság« és a »határőrvidékre« is kiterjesztve lett és a határőrvidékre nézve az 1859. évi dec. 16-án kelt udvari decretummal, az összes magyarhoni protestans egyházra nézve pedig az 1860. jan. 10-én megjelent cultusministeri rendelettel betetőztetett.

A magyarhoni prot. egyháznak egy, autonomiától eltántorodott része szivesen fogadta az érintett nyilt parancsot, a hivebb rész azonban határozottan visszautasitotta azt.

A bánáti, szárnyaszegett esperesség egyházközségei, a városi, kivált a lugosi, egyházak kivételével, elismerésre méltó ellentállás után végre maguk is belegörbedtek a polit. helyzet szülte kényszerüségbe s egy rövid időre a patens által rendszeresitett uj-verbászi superintendentia hatósági körébe kerültek.

E superintendentia administratorául az akkori bánáti á. h. ev. főesperes, Karner Vilmos temesvári lelkész volt kiszemelve. De ennek rövid időn bekövetkezett elhalálozása folytán, az ujverbászi patentalis superintendentia hivatala, Tessényi János, torzsai lelkészre lőn ruházva, ki eleinte hiába irogatta hivatalos leveleit a bánáti főesperes-hez, mert egyiktől sem nyert választ; végre azonban az 1860. apr. 12-ikén N.-Becskereken megválasztott bánáti főesperest, Ambrózy Mátyást, miután neki e választás tudomására hozva lett, 1860. apr. 20-án 132. sz. a. kelt iratával, a főesperesi hivatalban megerősitette.

E közben az egész országban, mind az egyházon belül, mind azon kivül hatalmas agitatio indult meg a patens érvénye ellen. S miután az olasz háboru veszteségei a kormány hatalmát megtörték és zavarait még inkább nevelték; miután továbbá a protestans kerületek hazafias összetartással és meg nem rettent buzgósággal a nyilt parancs visszavételét és az 1848-ik év előtti törvényes állapotba való visszahelyezést kérelmezték: a királyi Felség kegye vissza is vette azt 1860. máj. 15-én, azon megjegyzéssel, hogy azon egyházközségeknek, melyek patensszerüleg már rendezkedtek, a patens meghagyassék, azon egyházak azonban, melyek ekként még nem rendezkedtek, régi jogaikba visszahelyeztessenek.

A coordinált egyházak ennek folytán egy kis töredék kivételével azonnal az autonom egyház kebelébe visszasiettek. Ezek között voltak azon bánáti egyházak is, melyek a patenst bevették volt.

Ezzel ugy általában a magyarhoni evang. egyházban, mint különösen a bánáti á. h. ev. esperességben annyival is inkább uj fejlődési aera következhetett volna be, mert az 1860. oct. 20-iki császári diploma az ország alkotmá-

nyának helyreállitását igérte és a deczemb. 27-iki legmagasabb elhatározás értelmében a »temesi bánság« az anyaország testébe visszakebleztetett.

Azonban, fájdalom, ezen külső körülmények a bánáti á. h. evang. esperességre nézve csak félig termették meg üditő gyümölcseiket. Mert a magyarországi megyékben levő egyházra nézve visszavett patens a határőrvidéken még mindig hatályban hagyatott, mely okból a bánáti esperesség, habár rendezkedő fejlődésében más egyházmegyékkel ezután folyton lépést tartott, a patens elleni küzdelemre, miként azt a következő szakaszban látni fogjuk, még 12 éven át kárhoztatva volt.

* * *

22. §.

A határőrvidéki egyházak autonom jogaiért vivott küzdelmek, 1860—1872.

„Ne add magad egy világért,
S többet érsz, mint egy világ.“
Vajda János.

»Eddig az egyházért szenvedni és meghalni volt a hű fiak hivatása, ezentul az egyházért élni és tenni lett a legelső kötelesség«, mondja Balogh Ferencz a m. prot. egyház történelmi részleteiben. És a m. prot. egyházban a patens felfüggesztésével csakugyan egész uj aera kezdődött, melynek főjellemvonása a belfejlődés és rendezkedés körüli buzgólkodás.

Örvendetes tény, hogy a bánáti á. h. ev. esperesség, melyben ezen időszak alatt uj egyházközségek is kelet-

keztek, mint 1860-ban T.-Becsén, 1861-ben Ferdinandsbergen, 1865-ben Steierdorfon, 1869-ben Verseczen és 1872-ben Resiczán, belfejlődés és rendezkedés tekintetében, más egyházmegyékkel folyton lépést tartott. Nevezetesen: 1862-ben behozta a tanitói értekezleteket, 1865-ben szervezte az utazólelkészséget, 1866-ban felállitotta az esper. gyámintézetet, végleg megállapitott alapszabályokkal ellátta papi és tanitói nyugdijintézetét, minden dekanátusból egy-egy tanitónak, mint köre képviselőjének, az esp. gyülésen szavazatot engedélyezett és 1870-ben behozott egy czélszerü és méltányos alapra fektetett esp. adókulcsot.

Azonban a bánáti esperesség gondja és munkássága más fontos ügy által is igénybe vala véve, t. i. a határőrvidéki egyházközségek korlátolt helyzete által, melynek elháritása czéljából tett küzdelmes lépések piros fonalként szövődnek ez időszak eseményei közé.

A patens ugyanis a határőrvidéken még 1860 után is teljes érvényben hagyatott és az egyházak administrativ viszonyai a katonai hatóság rendeletei által szabályoztattak. Nevezetesen: vagyonukkal szabadon nem rendelkezhettek, állami segélyezésből (a g. n. egyesültekkel együtt) ki voltak zárva, autonom iskolafelügyeletük tiszteletben nem tartatott, vegyes házasságok eseteiben reversalisok kiállitására valának kényszeritve, tanitóik a katonai hatóságok által irályi gyakorlatokra szorittattak, az egyházak katonahatósági engedély nélküli segélynyujtástól eltiltattak; választott papjaikat vagy tanitóikat csak ezredparancsnoksági megerősités mellett alkalmazhatták és több hasonló megszoritások által illettettek.

Azon hátrány, miszerint a határőrvidéki szegény ev. egyházközségek államkincstári segélyezésben nem részesülhettek, már 1861-ben megszünt ugyan, mennyiben az

ez évi mácz. 21-én kelt legfelsőbb leirat (Abtheilung 10, Nr. 970) a g. n. egyesült és az á. h. ev. szegény egyházközségeknek is megengedte, hogy szükség esetén kincstári segélyezés iránt folyamodhatnak. De a többi a réginél maradt.

Ugyde 1862. jun. és jul. havában a bánáti esperesség dr. Székács József, superintendens által canonszerü látogatásban lett részesitve, melyet a nevezett főpásztor következő idő- és sorrendben ejtett meg: jun. 11- és 12-én megfordult N.-Kikindán, jun. 12- és 13-án T.-Becsén, jun. 13- és 14-én T.-Aradáczon, jun. 14- és 15-én N.-Becskereken, jun. 16- és 17-én Antalfalván, junius 17-, 18- és 19-én Pancsován, jun. 19- és 20-án Mramorákon, jun. 20- és 21-én Franzfelden, jun. 21- és 22-én Lajosfalván, jun. 22- és 23-án Sándorfalván, jun. 23- és 24-én Hajdusiczán, jun. 25- és 26-án Verseczen, jun. 26- és 27-én T.-Buttyinban, jun. 27- és 28-án Kis- és N.-Semlakon, jun. 28- és 29-én Birdán, jun. 29- és 30-án Lieblingen, jul. 1- és 2-án Vukován, jul. 2- és 3-án Ebendorfon, jul. 3- és 4-én Ferdinandsbergen, jul. 4- és 5-én Lugoson és jul. 6- és 7-én Temesvárott. Ezen főpásztori látogatás, mely alatt Nagy-Kikinda, T.-Becse, Sándorfalva, Vukova és Lugosnak némely ügyei jutottak kifogás alá, általában az esperességre, de különösen a határőrvidéki egyházakra nézve gyakorolt igen jótékony és áldásos hatást.

Nevezetesen ébresztette ez utóbbiaknak autonom öntudatát és vele a határőrvidéki egyházak korlátolt helyzetének elháritása érdekében sikraszállásra ösztönözte az egész esperességet.

A tett lépések között legelső volt a határőrvidéki dékáni intézmény elismertetésének sürgetése. — Frint János alesperes ugyanis az esperesség által 1862-ben azzal lett

megbizva, hogy mint a kerületi gyülésre kiküldött követ itten a határőrvidéki egyházi iskolafelügyelet tiszteletben nem tartása miatt panaszt emeljen és orvoslást sürgessen. Ez megtörtént. De a kerület az esperességet oda utasitotta, hogy önjoga védelmére illető helyen előbb maga tegye meg a kellő lépéseket. S ime, miután az alperes az ezredparancsnokságot megkereste, hogy a vizsgák megtartási idejéről értesittessék, 1863. dec. 7-én kelt oly értelmü válasz érkezett emlitett helyről, miszerint az ezredparancsnokság részéről a dekanális felügyelet elé mi akadályok sem fognak gördittetni. — Erre a határőrvidéki dékáni hivatal állandósittatott, de az illető körlelkész az esperesség által, alkalmazkodásból, »iskolai felügyelő« névvel lett felruházva. Ez által az esperesség iskolafelügyeleti joga el volt ugyan ismertetve a határőrvidéken, de, hogy az azután sem részesült a kellő tiszteletben, kitünik onnan, hogy a határőrvidéki „iskolai felügyelő« még az 1872-iki esp. gyülésen is panaszolni volt kénytelen, miszerint a vizsgák megtartási idejéről nem szokott értesittetni s neki a németbánáti őrezredparancsnokság válasza értelmében csak az van nagylelküen megengedve, hogy a vallástanitás felett őrködhetik.

Ezen üres sikert követte egy teljesebb, jóllehet nem valami nagy fontossággal biró vivmány. Nevezetesen a határőrvidéki tanitóktól követelt irálygyakorlatok kötelezőségének megszüntetése, melynek érdekében a határőrvidéki tanitók conferentiája az 1864-iki esp. gyülésen maga tette a kezdeményező lépést, azon óhajának kifejezese által, miszerint az ezredbeli tanfelügyelők által követelt irálygyakorlatok alól mentetnének fel, azon oknál fogva, mert ilyes gyakorlatokat ők conferentiáikon amugy is végeznek. — Az 1865-iki temesvári esp. gyülés azon határozatára,

hogy a főesperes az ezredparancsnokságot ez iránt megkeresse, már az 1866-iki esp. gyülésen azon jelentés tétethetett, hogy az ezredparancsnokság az indokok tekintetbe vétele mellett, a határőrvidéki tanitókat emlitett irálygyakorlatok további beterjesztgetése alól felmentette.

Nem ily könnyen ment a határőrvidéken a vegyes házasságok eseteiben kicsikart reversalisok és a patens hatálya elleni küzdelem. — Mielőtt ezen küzdelem rajzába bocsátkoznánk, mindenek előtt érintenünk kell itt egy kinos hatásu közbeeső tényt, mely a határőrvidékiek autonom helyzetének kivivása érdekében megindult törekvések zavartalan folyása elé akadályt gördített ugyan egy rövid időre, de a határőrvidéki lelkészek hazafias magatartása és autonomicus lelkületén törést szenvedett.

Értjük itt Véber András, uj-pazovai lelkésznek 1864. aug. 17-én kelt s Ő Felségéhez intézett emlékiratát, melyben az a magyar ev. egyházzal való összeköttetés iránt táplált s emlékiratában nyiltan bevallott ellenszenvből, a határőrvidéki egyházakból külön, s a bécsi superintendentia alá helyezendő esperességnek alakitását hozta javaslatba. Ez emlékirat Ő Felségének signaturájában való részesülés után, véleményezés végett a majdan külön-külön kihallgatandó lelkészekhez (tehát nem az egyházakhoz) leszállittatott, mi által ezek a katonai hatóságok által oly lejtőhöz voltak juttatva, melyen a fájdalmas következményeket okozandó elcsuszamlás lehetősége kizárva nem volt.

Ámde szerencsére ép a válság pillanatában nemtőként megjelent a veszély szinhelyén az esperesség akkori felügyelője, ifj. b. Ambrózy Lajos, az ő 1864. nov. 6-án kelt s az alespereshez intézett leiratával, melyben a haza és egyháza iránt táplált meleg szeretettől ihletett szavakkal lelkesen és óva inti ugy az alesperest, mint a többi

határőrvidéki esperességbeli lelkészeket a végzetes elszakadástól. — És a határőrvidékieket részint e lelkes szózat, részint pedig saját jó szellemük megóvta a veszedelmes ballépéstől. — Az esperesség hivei maradtak.

Ezzel most már áttérhetünk a határőrvidékiek érdekében kifejtett nehezebb küzdelmek rajzára.

És pedig tekintsük legelébb azon lépéseket, melyek az esperesség részéről, azon egyházi jog tiprása ellen megtétettek, miszerint a határőrvidéken vegyes házassági ügyekben, a hatóságok támogatása mellett, reversalisok lettek kicsikarva. — Már 1863-ban panaszolta u. i. Schneeberger János, pancsovai lelkész, hogy vegyes házasságok eseteiben, daczára az 179$^{0}/_{1}$-iki 26. t cz. 15. §-ának, ott, hol a férj á. h. ev. vallású, a születendő gyermekeknek a róm. k. egyház számára való biztositása érdekében, a r. k. papság által reversalisok csikartatnak ki, s hogy ő, miután egy előfordult eset alkalmából, a törvény világos szavaihoz ragaszkodott, a csanádi r. k. püspök intézkedése folytán, a cs. k. tartományi főhadparancsnokság részéről kemény megdorgáltatásban részesittetett. — Az esperesség természetesen csak helyeselhette a pancsovai lelkész törvényszerü eljárását és azon határozatot hozta, mikép a főhadparancsnokság egyházunk jogáról felvilágositandó (1863. esp. jk. 21. p.). Az esperes a rárótt kötelességének erre eleget tett. De a cs. k. temesvári főhadparancsnokság átiratában azt válaszolta, miszerint a pancsovai lelkész eljárása rosszaltatik, az esperesség óvástétele el nem fogadtatik és a reversalisok kiállitása jogosnak nyilvánittatik. — Ily válaszra az 1864-iki, t.-buttyini esp. gyülés (l. 16. p.) egyebet nem határozhatott, mint hogy ez ügy, mint gravamen a kerülethez felterjesztendő. A kerület pedig a sérelmi panaszt magáévá tevén (1864. k. jk. 51. p.), azt az

egyetemes gyülés elé vitte, mely ez ügyben a helytartótanácshoz intézendő feliratnak és előforduló esetekben a részleteknek az egyet. elnökséghez való felterjesztését hozta határozatba (1864. egyet. jk. 36. p.). S a helytartótanács? Következő évi 11.134/665. sz. a. végzésül azon választ adta, mikép a főhadparancsnokság ez ügyben megkérdeztetett; de annak válasza értelmében ily esetek elő nem fordultak s azért a helytartótanács óhajtandónak véli, hogy előforduló esetekben a panaszlók panaszaikkal hozzáforduljanak. Ily válaszra az egyet. gyülés a dolognak megvizsgálását és azt hozta ismét határozatba, hogy az előforduló esetek az egyet. felügyelőséghez felterjesztessenek (1865. egyet. jk. 37. p.). — Az esperesség részéről azonban a panaszolt ügy részleteinek felterjesztése elmulasztatott; minek folytán az esperesség a kerület által oda lett utasitva, hogy panaszait okadatolva küldje be (1866. ker. jk. 46. p.). — Miután az esperesség e felhivásnak ezuttal eleget tett, 1868-ban a főhadparancsnokságnak a ministerium utján leérkezett s a superintendens által közlött oly értelmü válaszát vette, mely a reversalisokat követelő egy felsőbb rendeletnek létezését maga is elismeri, s melyre az lett az esperességi határozat, miszerint a kerület lépéseket tegyen ezen sérelemnek a honvédelmi ministerium utján elérendő akkénti orvoslására, hogy a beismert rendelet végrehajtásának gyakorlata a határőrvidéken végkép megszüntettessék (1868. esp. jk. 16. p.). — A kerület ugy ezen, valamint a következő évben is, ez ügynek az egyet. gy. általi erélyes sürgettetését hozta határozatba (1868. ker. gy. jk. 12. p. és 1869. ker. jk. 13. p.).

Mi foganatba vétetvén, a m. k. közoktatási és vallásügyi minister arról értesitette a bánáti esperességet, hogy ezen, az 1868-iki LIII. t. cz. 12. §-a értelme szerint, jog-

erővel különben sem biró s utókövetkezést maga után nem vonó törvénytelen eljárás megszüntetése iránt a m. k. honvédelmi ministeriumot meg fogja keresni és az eredményt annak idején tudatandja. Mindennek daczára, az esperesség fenntartotta mult évi határozatát (1869. esp. jk. 16. p.). — Végre, post tot discrimina rerum, az 1869-iki X. 5923/1869. sz. a. kelt főhadparancsnoksági körlevél ugy a magyar, mint a horvát határőrvidéken megszüntette a reversalisok jogerejét (1869. ker. jk. 11. p.). — S azzal aztán véget ért e hatéves huza-vona ügy.

A küzdelem korszaka azonban ezzel még be nem záródott. A határőrvidéki patentalis állapot miatt még 1872-ig sikon kellett állani.

Az 1867-iki febr. 17-ikén kelt kir. leirat tudvalevőleg az 1861. nov. 5-ike óta tartott provisoriumnak az országban véget vetett. E leiratot mintegy természetszerüleg követte a máj. 15-iki legfelsőbb elhatározás, mely az 1859-iki szept. patenst és az arra vonatkozó ministeri rendeletet teljesen hatályon kivül helyezte s ez által a m. prot. egyház autonomiáját restitualta. — Ámde a bánáti á. h. ev. esperesség már az 1867-iki ker. gyülésen a patensnek a határőrvidéken fenntartott érvénye miatt panaszolni volt kénytelen. Minek folytán a kerület e sérelemnek az egyet. gy. által sürgetendő s a ministerium utján eszközlendő orvosoltatását hozta határozatba (1867. ker. jk. 5. p.).

Az egyet. gyülés megtette a szükséges intézkedéseket, de a ministeriumhoz intézett kérvénye eredménytelen maradt. Ennek következtében a kerület ezen ügyet a cultusministeriumnál erélyesen sürgette (1868. ker. jk. 12. p.), mire emez báró Prónay Gábor egyet. felügyelőhöz 1869. jan. 14-ikén 22933—868. sz. a. kelt oly értelmü leiratot intézett, miszerint egyházmegyénk értesittetik, hogy, miután

Ő cs. és kir. Ap. Felsége 1867. máj. 15-ikén kelt legfelsőbb elhatározásával az 1859-iki szept. 1-jén kiadott valláspatens hatályon kivül tételét Magyarország egész területére rendelte el, magától értetődik, hogy a kérdéses patens a Magyarországhoz tartozó határőrvidék területén is megszüntettetett, (1869. esp. jk. 16. p.). De, minthogy a határőrvidéki terület nagyobbrészt a horvát-, szlavon- és dalmátországok területéhez tartozik, a patens hatályának a határőrvidéken való megszüntetése iránti lépések a horvát-szlavon-dalmát hatóság elé tartoznak (1869. k. jk. 13. p.).

Az esperesség e cultusministeri leiratot természetesen kedves tudomásul vette. De, minthogy a patens a határőrvidéken ennek daczára, tényleg mégis csak életben volt, azért e részbeli mult évi határozatát fenntartotta és kerületi követeit utasitotta, hogy ezen ügynek végleges elintézését erélyesen sürgessék (1869. esp. jk. 16. p.); mire a kerület egyetemes gyülési követeit azon utasitással látta el, hogy a cultusminister megkeresendő, miszerint e törvénykivüli állapot megszüntetése érdekében a horvát-szlavon-dalmát kormánynyal érintkezésbe lépjen (1869. ker. jk. 13. p.).

A következő évben némi haladás volt észlelhető. A kerület ugyanis b. Bedekovics Kálmán, horvát ministernek febr. 1-ről 3780—869. sz. a. kelt leiratából arról értesült, hogy az 1859-iki valláspatensnek a horvát-, szlavon- és dalmát területen való megszüntetése és ennek még az 1870. év folytán eszközlendő kihirdetése kilátásba helyeztetik. Minthogy azonban a patens a Magyarországhoz szorosabban tartozó határőrvidéken megszüntetve nem lett s ez a fenti leiratban kilátásba sem volt helyezve, azért a kerület, egyet. gyülési követeinek e részbeni utasitásait megujitotta (1870. ker. jk. 11. p.).

A táplált reményt azonban csakhamar elhomályositotta a vallás- és közoktatási m. k. ministeriumnak febr. 27-ikén közlött 23704—869. sz. a. leirata, mely szerint az 1860. máj. 15-iki s a patenst hatályon kivül helyező legfelsőbb elhatározásnak a katonai határőrvidéken is eszközlendő kihirdetését czélzó kérelme az egyetemnek »jelenleg mint nem időszerü mellőztetik.« Az egyetemes gyülés ezen lehütés daczára is azt hozta határozatba, hogy a cultuszministerium ujabban és azon hozzáadással megkeresendő, hogy ez a határőrvidéken nemcsak a patens megszüntetését, hanem az 1868. évi 53-dik törvényczikknek kihirdetését is eszközölni méltóztassék (1870. egyet. jk. 4. p.).

A következő 1871-ik év minden eredmény nélkül mult el. Azonban, valamint gyakran megesik, hogy a késedelmeskedő siker kivivásához mellékkörülmények játszanak közre és »accidit in puncto, quod non speratur in anno«: ugy történt ez itt is A m. határőrvidék u. i. 1872. jun. 9-iki kir. leirat folytán polgárositva lőn. E politikai fordulatnak egyik örvendetes gyümölcse a határőrvidéki patentalis állapotnak megszüntetése is volt, mi által az egyházi autonomia a határőrvidékre is kiterjesztetett.

»Tantae molis erat romanam condere gentem.«!

* * *

23. §.

Administrativ rendezkedés évei 1873—1885.

„A cselekvésnek kora tünt nekünk fel!
Tenni a jelszó, szeretett barátim,
A tavasz megjő mezeinkre s minket
Alva találjon?“

Garay.

„Ha jó a czél, mit feltüzél magadnak,
Akadnak akkor biztos eszközök.

Gregus Ágost.

Ezen időszakban, leszámitva a határőrvidéki iskolák felekezeties jellege s tanitóinak az egyházi hatóság tudta és beleegyezése melletti alkalmaztatása érdekében tett, de kedvező eredmény nélkül maradt lépéseket, szünetelnek az egyházjogi küzdelmek.

Külső terjeszkedés és számbeli gyarapodás sem főjellemvonása a következő éveknek, jóllehet 1874-ben Steierdorf-Aninán keletkezett egy uj anyagyülekezet, s legujabban Elisenhain fáradozik rendes egyházzá való szervezkedésén. De sőt ha tekintetbe veszszük, hogy az 1875-ben anyásitott marienfeldi gyülekezet a következő év tavaszán a Duna árjai által teljesen elpusztittatott és 1877-ben a pancsovai egyháznak mintegy 100 tagja, belviszályok következtében a helv. hitv. ev. egyháznak lett hivévé: ugy ez időszak külső tekintetben inkább fájdalmas, mint örvendetes eseményeknek volt szülőanyja.

Azonban a mi az ezáltal okozott fájdalmas érzést némileg enyhiti, az azon belső fejlődés, mely ezen időszakban az esperesség administrativ ügyeinek rendezése körül eléretett s mely az esperesség élete ezen szakának főjellemvonása.

Eltekintve itt a szórvány gondozása czéljából tett erőkifejtéstől, a gyámintézeti ügynek rendszeresebb ápolásától és az esp. nyugdijintézeti ügynek buzgó és eredményes felkarolásától, mennyiben e dolgok alantabb külön szakaszokban, tüzetesebben tárgyaltatnak, csak a következő tények elősorolására szoritkozunk.

Mindjárt 1873-ban behozattak a papi értekezletek, melyek ez után a felső és alsó papikör szerint, csaknem minden évben megtartattak, önmivelődésre jó alkalmat nyujtottak, az egyház napi kérdéseit barátságos módon megvitatták és esetleg az esp. gyülésekre határozati javaslatokat készitettek.

Ugyanazon évben megállapittatott és kinyomattatott az esp. gyülések tárgyalási »ügyrende«, mely azóta a tárgyalási rend zsinómértékeül szolgál.

A következő években, egész 1875-ig, egy országos vasárnapi törvény alkotásának sürgetése tekintetében, az által történnek az esperesség részéről is hozzájáruló lépések, hogy egy ily törvényt czélzó »emlékiratot« dolgoztatott ki, mely azonban kedvezőtlen időviszonyok miatt tárgyalásra nem került s a napirendről egyelőre levétetni határoztatott.

1875-ben az esperességi adókulcs a lélekszám arányára fektettetik és minden egyes lélekre $1^1/_2$ krnyi évi járulék szabatván ki, ezen adókulcs kötelező ereje öt évre terjesztetik ki.

1878-ban az egyes egyházközségek ingatlanainak betáblázása körül tapasztalt hiányok pótlása iránt hozatott kötelező határozat, melynek successiv foganatositása által minden, egyházközségnek tulajdonjoga ingatlanaihoz biztositttatott. Az egyházközségek anyagi javát czélozta 1880-ban hozott azon határozat is, mely az egyházi épületek

biztositásának kötelezőségét mondotta ki, s mely, habár az esperességnek e részbeni illetékessége ellen két egyházközség részéről kifogás emeltetett, az esperesség kormányának tapintatos és erélyes fellépése folytán, mindenütt és oly módon vitetett keresztül, hogy a tömeges biztositást elvállalt »Foncièr« biztositó társulat a biztositási összegből 10%-ot az esp. nyugdijintézet javára visszafizet.

Továbbá, részint az egyes egyházközségekben található különböző közigazgatási gyakorlat, részint a kerületi utasitások hézagos volta arra inditák az esperességet, hogy e hiány pótlása czéljából, 1880-ban egy esperességi szabályzat-gyüjtemény alkotását hozta határozatba s ezt azóta a felmerülő szükséghez képest, gyülési határozatok alkalmával successive szerkeszti is és a már hozott szabályzatoknak összegyüjtéséhez s bizonyos szempontok szerinti rendezéséhez is hozzálátott.

E fontos intézkedésekhez méltóan társul az uj hiványkönyv szerkesztése, mely 1881-ben mondatott ki és 1884-ben befejezéshez jutott; az adókulcsnak 1881-ben eszközölt megujitása; az anyaegyházak körének gyakorlati kikerekitése, mely minden érdeknek tekintetbe vétele mellett, 1883-ban lett végleg megállapitva és 1884-ben külön kinyomatva; végre az esperesség monographiájának megiratása, mely az egyházmegyének 50 éves fennállása emlékünnepének alkalmából eszközöltetett.

Bénitólag hatott e közben az esperesség ezen üdvös munkásságára egyfelől a helv. hitv. evang. egyháznak testvérietlen magaviselete és jogtalankodó fellépése a pancsovai tömeges kitérés alkalmával, mely az esperességet több évi önvédelmi küzdelemre kényszeritette; másfelől pedig a tót-aradáczi lelkésznek, Abaffy Lipótnak panslavisticus garázdálkodása, mely az esperességet, reputatiójának meg-

óvása kedvéért, ellenküzdelemre hivta ki, s melynél csak az esperesség hazafisága volt nagyobb, midőn nevezett ellen a consistorialis eljárást meginditotta.

S midőn ez odiosus bajokhoz még a tért foglaló nazarenismusnak senyves kórja is társult, mely 1870. óta kiváltképen a határőrvidéki népesebb egyházak testébe ette magát, nevezetesen a franzfeldi, antalfalvi, mramoráki, lajosfalvi, pancsovai és legutóbb a sándorfalvi egyházba, mely vidékre Temesvárról és Fehértemplomból származott át: szintén gondviselésszerünek mondható az esperesség azon szerencséje, hogy kormányzóiban oly vezérférfiakkal birt, kiknek hitbuzgósága, hazafisága, bölcsesége és erélye ép oly nagy volt, mint határozott és szent azon czélja, hogy az esperesség belügyeinek rendezése a hivekre nézve üdvösen és aldásosan oldassék meg.

Nem is késett az esperesség az 1883-iki esp. gyülés alkalmával, midőn b. Ambrózy Lajos felügyelő 15, Kramár Béla, fő- és Bujkovszky Gusztáv alesperes 10 évi, tettekben gazdag hivatali multjukra visszatekinthettek, hálás elismerésének az által is adni kifejezést, hogy a hitbuzgó, hazafias és önfeláldozó hivatali multjuk s érdemeik emlékét a gyülés jegyzőkönyvében megörökité * és a két esperest, irántok táplált őszinte szeretete jeléül egy-egy ezüst emlékserleggel meglepé.**

Végül megemlitjük még, hogy 1885-ben befejezéshez jutott az esperességbeli egyházközségek ingatlanainak és tőkéinek nyilvántartási jegyzőkönyve.

Kramár Béla főespereznek 25 éves lelkészi jubileuma 1885. szept. 17-én ujból arra szolgáltatott az esperresség-

* L. 1883-iki esp. jk. 1. pontját.

** Bővebbet l. az „Evangelikus Egyház és Iskola“ 1883-iki évfolyam 28-ik számának 226-ik lapján.

nek alkalmat, hogy rendezőjét, elismerése jeléül lelkes ovatióban részesithette.

Istennek áldása, a további munkálkodáson!

* * *

24. §.

A bánáti á. h. ev. esperességi anyaegyházak körének legujabb kikerekitése.

„Valamint megparancsolta vala az Úr Mózesnek, ugy cselekedének az Izrael fiai: és elosztak a földet.“

Józsue 14, 5.

Az 1882-iki szept. 21-én Temesvárott megtartott esp. gyülés jkvének XXIV-ik és az 1883-ik évi szept. 27-én ugyanott megtartott esp. gyülés jkvének XVIII-ik p. alatti határozat értelmében az esperességbeli anyaegyházak köre következőleg lett kikerekitve:

A) **A Temesmegye területén** találtató anyaegyházakhoz tartozandnak, még pedig:

1. *Temesvárhoz:* A központi, vingai, uj-aradi, rékasi és lippai járások községei.

2. *Vukovához:* A buziási járás községei és Theés a rékasi járásból.

3. *Lieblinghez:* A csákovai járás községei (Vojtek kivételével).

4. *Birdához:* A dettai járás a római sánczoktól nyugotra, délre T.-Buttyinig, innen nyugotra egyenes vonalban

Topolya felé a járás határáig a következő községekkel: Szkulia, Berekucza, Zárda-Sz.-György, Kam.-Sz.-György, Omor, Brestye, Denta, Detta, Opaticza és Vojtek a csákovári járásból.

5. *Temes-Buttyinhoz:* A dettai járás a római sánczoktól nyugotra egyenes vonalban Topolyáig, innen délre Versecz határáig, innen Vattinától keletre Kis-Zsámig a következő községekkel: a dettai járásból Perkoszova és N.-Semlak, a verseczi járásból K.-Gáj, Dézsánfalva, T.-Sztámora, Vattina, Moravicza és K.-Zsám.

6. *Kis-Semlakhoz*: A dettai járás a római sánczoktól keletre, és pedig a járás északi határától délre Versecz határáig, innen keletre Laczunásig a következő községekkel: a dettai járásból Móriczfeld, Gattaja, Sósdia, Gertenyes; a verseczi járásból pedig Ferendia, Klopódia, N.-Zsám, Germán és Laczunás.

7. *Verseczhez:* A verseczi (Ferendia, Klopódia, N.-Zsám, Germán és Laczunás kivételével), fehértemplomi és moldovai (Krassó-Sz.-megyéből) járások községei.

8. *Mramorákhoz:* A kubini járás községei és Dolova a pancsovai járásból.

B) **A Krassó-Szörénymegye területén:**

9. *Ferdinandsberghez:* A karánsebesi, teregovai és orsovai (Orsova kivételével) járások községei, valamint Lunkány a facséti és Istvánhegy a temesi járásokból.

10. *Lugoshoz:* a lugosi, temesi, facseti, begai és marosi járások községei (Lunkány és Istvánhegy kivételével).

11. *Resiczához:* A resiczai, bogsáni és krassovai járások községei.

12. *Steierlakhoz:* Az oraviczai, jámi és bozoviczi járások községei.

C) **A Torontálmegye területén** fekvő anyaegyházakhoz, még pedig:

13. *N.-Kikindához:* A n.-kikindai, török-kanizsai, nagyszent-miklósi, perjámosi, zsombolyai és cseneji járások községei.

14. *Török-Becséhez:* A török-becsei járás községei és Ó-Becse a Tiszán túl.

15. *Tót-Aradáczhoz:* A n.-becskereki járásnak a Bega csatorna és Bega folyó által határolt délnyugati része következő községekkel: Torda, Ittvarnok, Szőllős, Roggendorf, Jankahid, N.-Sz.-Mihály, Szerb- és Német-Elemér, Lukácsfalva, Elisenheim és Titel.

16. *N.-Becskerekhez:* A n.-becskereki járás a Béga csatorna és Béga folyótól keletre eső részének következő községei: Nagy- és Kis-Torák, Sz.-György, Katalinfalva, Klek, Lázárfeld, Ernestháza, Zsigmondfalva, Bótos, Écska, Orlovát; továbbá a párdányi járásnak községei.

17. *Hajdusiczához:* A módosi és bánlaki járás községei, továbbá Dobricza és Margiticza az alibunári és Jarkovácz az antalfalvi járásból.

18. *Sándorfalvához:* Az alibunári járás községei Dobricza, Margiticza és Számos kivételével.

19. *Anlalfalvához:* Az antalfalvi járás nyugoti része a Tiszáig a következő községekkel: Uzdin, Tomasovácz, Debeliácsa, Idvor, Farkasdin, Szakula, Baranda, Oppova, Königsdorf, Albrechtsdorf, Leopoldova, Rudolfsgnad, Perlasz és Czrepaja a pancsovai járásból.

20. *Lajosfalvához:* Az antalfalvi járás keleti része és Számos községe az alibunári járásból.

21. *Franzfeldhez:* A pancsovai járás a Temes folyó és az ujfalusi országut közt fekvő következő községekkel: Ujfalu, Szefkerin, Glogon és Jabuka.

22. *Pancsovához:* A pancsovai járás a Temestől nyugotra a Dunáig, következő községekkel: Vojlovicz-zárda, Sztarcsova, Homolicz, Ivanova, Bresztovácz, Hertelendyfalva, Ovcsa, Borcsa és Giselaheim. Végül Orsova az orsovai járásból.

* * *

25. §.

A bánáti á. h. ev. esperesség tisztviselőinek, gyüléseinek, lélekszámának és törvényszékének időszaki átnézeti táblája.

„Tempora mutantur et nos mutamur in illis.“

(Az ide tartozó táblázatokat lásd a mű végéhez csatolva.)

b) A bánáti á. h. ev. esperesség intézetei.

26. §.

A bánáti missio.

„Az aratásra való gabona bizony hogy sok, de az arató kevés.

Kérjétek azért a gabona aratásának Urát, hogy bocsássa ki az aratókat, az ő gabonájának aratására.“

Mát. 9, 37, 38.

A bánság területén, mely több, mint 500 □ mértföldet, jelesül 25932·14 □ kilométert foglal magában, az egymástól nagy távolságra eső, kevés anyaegyház körén kivül, rég időtől kezdve számos evangelikus élt, a ki elhagyatva

s lelki gondozás nélkül maradva, rendesen a r. kath. papság proselytáskodásának esett áldozatul.

E bajon csak missiói intézmény felállitása által lehetett segiteni, melynek eszméje nem ujabb keltü, hanem mélyen belenyulik még azon időszakba, midőn a bánáti ev. egyházak a békés-bánáti esperesség hatósága alá tartoztak. — S Hamaliar Márton, antalfalvi lelkész és bánáti alesperes azon férfiú, kit e részben a kezdeményezés érdempálmája megillet. Ő ugyanis már az 1826-iki apr. 26-án B.-Csabán tartott esperességi gyülésen, alesperesi előadásában azt is jelenté, hogy a bánság területén, nevezetesen Lugoson, Karánsebesen, Alibeghen, Katharinán, Elisabethfelden és Moravicza helységében szórványosan s ellátatlanul sok evangelikus él, kiknek lelki gondozása czéljából az esperességnek egy missionariust kellene tartania. Ez eszmét az esperesség azonnal melegen felkarolta, megszavazván a tartandó esp. káplánnak 150 frtot és ez ügyet a kerület pártfogásába is ajánlván. Az inditványozó alesperest pedig oda utasitotta, hogy a bánság területén szórványosan élő evangelikusokról szám és lakhely szerinti kimutatást készitsen, melyben az is kimutatandó volna, hogy a szórványos helyek mily távolságra esnek a legközelebbi anyaegyházaktól, s mely tervezet előbb a bánáti alesperesség által lesz véleményezésileg tárgyalandó. Hamaliar, alesperes ily tervezetet ugyan még az 1828-ki nagylaki esp. gyülésen sem mutatott be; de javasolta, hogy az alkalmazandó esp. káplánnak legczélszerübb volna Karánsebesen felütnie lakását. Ennek ellenében a gyülésen jelen volt Ambrózy Mátyás, dékán azt javasolta, hogy mig a bánáti alesperesség elkészithetné az érintett tervezetet, addig a szórványos hiveket Groszmann Mátyás, mramoráki lelkész lássa el. Ez inditvány el is fogadtatott azon hozzá-

adással, hogy a mramoráki lelkész ezen fáradságáért, uti-költségek czimén, az esp. pénztárból évenként 100 frtot fog kapni.

Igy tehát a bánáti ev. missionak müködése az 1828-ik évvel kezdődik.

Groszmann Mátyás missionariusi buzgósága az 1829-iki máj. 20-ikán Franzfelden tartott esp. gyülésen az alesperes által dicsérőleg kiemeltetett. Maga Groszman pedig azt jelenté az esperességnek, hogy a szórványos hivek igen elhanyagolt állapotban vannak, nevezetesen vallási könyvek nélkül teljesen szükölködnek. S azért azt inditványozá, hogy az esperesség a bánáti katonai főhadparancsnokságnál kérvényezzen az iránt, hogy ez, a m. kir. Helytartótanácstól eszközölne ki nehány száz példányt azon bibliákból, melyeket a berlini bibliai társulat ezelőtt nehány évvel, a szegények között való ingyen elosztás czéljából, a pozsonyi ev. egyháznak ajándékozott, de azokat a felsőbb hatóság eltiltotta és elkobozta. Azon esetben, ha siker koronázná e kérvényezést, a netán nyerendett bibliák a határőrvidéki szórványos szegényebb hivek között volnának elosztandók. Ez inditványt a gyülés magáévá tevén, egyuttal a franzfeldi lelkészt arra kötelezte, hogy a mramoráki lelkésznek hosszabb missioi utazása alatt, annak egyházát, mint legközelebbi szomszéd gondozza.

A katonai főhadparancsnoksághoz benyujtott kérvényre még 1830-ban sem adatott válasz. Azért az 1830-iki máj. 12-ikén Orosházán tartott esp. gyülés Szimon Sámuel, temesvári lelkészt azzal bizta meg, hogy ez ügyet ajánlólag sürgetni iparkodjék. Azonban kedvező eredménye ezen lépésnek sem lett.

E közben Groszmann Mátyás a diaspora körül hiven és buzgón forgolódott egész 1830. évi oct. haváig, mely

időben lelkészi hivataláról lemondva, a magánéletbe vonult vissza.

Groszmannak missionariusi utóda a határőrvidéki szórványban Ambrózy Mátyás, n.-becskereki lelkész, 1835-től fogva pedig Polz Fülöp, mramoráki lelkész lett, kik fáradozásaikért a szókásos 100 váltó forintnyi tiszteletdijban az esperesség részéről szintén részesitve lettek.

Az 1836-ik év azon változást idézte elő a diasporában, hogy ez, az azon évi máj. 4-ikén Nagylakon tartott esp. gyülés 11. sz. a. határozata értelmében, két körre lett osztva, t. i. a mramoráki- és a temesvárira, melyeket ezután a mramoráki és a temesvári lelkészek gondozni tartoztak.

Dr. Szeberinyi János, superintendens és a bányakerületi gyülés azonban a bánáti diasporában élő hivek lelkiszükségeinek teljesebb ellátásáról gondoskodván, 1838-ban a határőrvidéki katonai főhadparancsnoksághoz egy katonai káplán alkalmazása iránt folyamodtak, kinek állomáshelyéül Sz.-Helenát javasolták, azon hozzáadással, hogy addig is, mig a főhadikormány ez ügybeli elhatározása leérkeznék, a határőrvidéki szórványos ev. hiveket az ebendorfi lelkészhelyettes és a mramoráki lelkész fogják ellátni, oly kötelezettséggel, hogy azokat husvét és pünkösd ünnepein mindenkor meglátogatni tartoznak. A főhadi kormány azt találván, hogy a kerületnek ez utóbbi intézkedése által a szórványyról eléggé van gondoskodva, a sz.-helenai káplán eszméjét elejtette, de az ebendorfi és mramoráki lelkészek missiói utiköltségeinek fedezését elvállalta. Igy tehát a bánáti szórvány ezentuli gondozóivá Frint János ebendorfi lelkészhelyettes és Polz Fülöp, mramoráki lelkész lettek, kiknek utiköltség-nyugtái a katonai parancsnokság által tényleg ki is fizettettek. *

* Lásd 1841. esp. gy. jkvének 11. p. és 1842. esp. gy. jkvének 8-ik pontját.

Frint János, temesvárköri missionarius 1840-ben rendes lelkészül N.-Kikindára távozván, utóda Karner Vilmos, temesvári lelkész lett, kinek az esperesség 1844-ben meghagyta, hogy szórványi körében igyekezzék anyaegyházakat szervezni. És fáradhatlan buzgólkodásának sikerült is 1845-ben az ebendorfi gyülekezetet anyaegyházzá alakitani, melyben rendes lelkészül Fuchsz András lett alkalmazva s gondjaira egyuttal az oláhbánáti őrezredbeli szórvány lelki ellátása is bizatott.

Ennek folytán Karner Vilmos további gondozása alatt csak a temes-krassói szórvány maradt, mely miután Karner 1847-ben esperessé lőn megválasztva, Kernuch Dániel és 1849 után Ambrózy Ede, vukovai lelkészek gondja alá került. Ez utóbbiaknak a diaspora körüli fáradozása az esperesség részéről némileg szintén jutalmazva lett.*

A bánáti missio intézményének rendszeresebbé való tételére 1859-ben tétetett meg a legelső lépés. És pedig az esperességnek a kerületi gyülésen tett azon inditványa által, miszerint teremtetnék elő egy alap, melynek kamataiból a bánáti szórvány számára egy rendes utazólelkész tartathatnék fenn. Igaz ugyan, hogy e lépés egyelőre eredménytelen maradt, mert a kerület egy esp. káplán alkalmazása által vélt és óhajtott a szükségen segithetni. Azonban e fontos ügy csakhamar gyökeresebb megoldásra érett meg.

Dr. Székács József, bányakerületi superintendens ugyanis 1862-iki canonszerü látogatása alkalmával arról győződött meg, hogy kivánatos volna Orsován, Steierdorfon, Verseczen mindmegannyi őrszemekül szolgálandó egyházakat állitani fel s lelkészeket oly ellátással, hogy egy részét az évnek utazással töltsék s a Pancsova, Versecz,

* Lásd az 1853-ik évi kerületi névtár 11-ik lapját.

Oravicza, Karansebes és Orsova közti nagy területet maguk közt feloszszák, az evang. egyháznak a Bánságban nagy jövője lévén. *

Miután továbbá ennek folytán a kerület maga is azt inditványozá, hogy a bánáti szórvány lelki gondozása érdekében valamit tenni kell; és miután arra a bánáti esperes esperességének azon határozatát jelentette be, hogy a bánáti esperesség, az utazó lelkészség felállitása elé gördült akadályok elháritási kérdésének tanulmányozására és egy tervezetnek előterjesztését maga a kerület is határozatba hozta. **

A bánáti bizottság munkálata, mely az utazó lelkészség felállitását szükségesnek és sürgősnek találta és melyben Abaffy Lipót, t.-aradáczi lelkész szorgalma folytán, a bánáti szórvány szintén térképezve volt, a kerület által, elbirálás és rendezés végett, 1863-ban Sztehlo András, losonczi lelkésznek kiadatni rendeltetett. ***

Végre, miután Sztehlo András már a következő évi ker. gyülésen azt jelentheté, hogy a G. A. egylet a bánáti utazó lelkész fenntartására évenkénti 600 frtnyi segélyt szavazott meg; miután továbbá a bánáti esperesség is igérte, hogy e fontos czélra évi 200 frtot forditani kész; miután e mellett még a gyámintézet segélye is kilátásba helyeztetett: a bánáti diaspora részére az utazó lelkészségnek felállitása és ott egy papnak alkalmazása és beiktatása a kerület által 1864-ben elrendeltetett. †

A G. A. egylet 1865-ben beváltván nemeslelkü igéretét s a bánáti esperesség megujitván a magáét, immár

* 1862-iki k. gy. jkve: „püspöki jelentés.“
** 1862-iki k. gy. jkvének 39. p.
*** 1863-iki k. gy. jkvének 22. p.
† 1864-iki k. gy. jkvének 15. p.

lehetővé vált, hogy a bánáti szórványban egy utazó lelkész alkalmaztassék.

Ezen rendszeresitett missiói állomáson legelső utazó lelkészül, az esperesség ajánlatára, *Bodiczky Kálmán*, volt temesvári segédlelkész, lett a superintendens által alkalmazva, ki ez állomását, Verseczen vett állandó lakással, 1865. jul. 15-ikén foglalta el és az intézkedő superintendens által a következő ideiglenes utasitással lett ellátva:

»*Ideiglenes utasitás a bánsági utazó pap számára.*

1. Lakása ott legyen, hol az neki valamely a szórványban létező egyház által ingyen felajánltatnék, ha ilyen nem volna, fogadjon szállást Verseczen.

2. Mint a bánsági esperességhez tartozó lelkész, az esperest első és közvetlen előljárójának tekintse, tőle kérjen tanácsot, neki engedelmeskedjék s a felsőbb egyházi előljárókkal hivatalos ügyekben általa érintkezzék.

3. Rendes fizetése — azonkivül, a mit a bánsági esperesség és hivei netalán adandnak — a kerület részéről egyelőre 600 o. ért. forint leend, mely neki évnegyedenként előre az esperesi hivatal utján fog megküldetni.

4. Stólák gyanánt keresztelésért, avatásért vehet 50 krt; esketésért hirdetéssel együtt 2 frtot; temetésért 1 frtot, halotti beszédért 2 frtot; anyakönyvi kivonatokért 1 frtot o. é.

5. Minden évben tartson egyszer szórványi egyházi közgyülést alkalmas helyeken, melyre a szórványokban létező egyházak képviselői leendnek meghivandók.

6. Igyekezzék a szórványokban egyházi érzületet, buzgóságot s áldozatkészséget ébreszteni és szórványi pénztárt létrehozni, melyből idővel a szükségletek leendnek

fedezendők. Ily pénztár kezelésére választasson a közgyülés által pénztárnokot.

7. Választasson e czélra minden nagyobb, azaz legalább 50 lélekből álló gyülekezetben presbytereket.

8. Nemkülönben egy lelkes egyént, ki mint felügyelő vele együtt az esperességi gyüléseken mindenkor megjelenni s ott a közügyekről jelentést tenni tartoznék.

9. Kerületét, mely a bánsági esperesség által leend meghatározandó, hat kisebb kerületre oszsza fel s kötelességének tartsa minden hóban egy ily kerületet beutazni, ugy hogy évenként minden helyen legalább kétszer forduljon meg. Eszközölje ki, hogy ily körutnál alkalmatosságot az illető kerület vagy a gyülekezet adjon, s ha ez gyakorlatilag nem volna kivihető, fogadjon alkalmatosságot saját költségén.

10. Ily körut alkalmával tartson isteni tiszteletet, szolgáltassa ki az Ur vacsoráját, látogassa meg a hiveket, kivált a betegeket s általában végezze a lelki dajkálkodás körüli kötelességét.

11. Temetésekre vagy bárminő más functiókra meghiva, az illetőktől kérjen alkalmatosságot.

12. Vigyen rendes keresztelési, esketési és halotti anyakönyvet.

13. Oly gyülekezetekben, melyeknek rendes lelkészük van, vagy melyek más anyaegyházakhoz tartoznak, az illető lelkész tudta s beleegyezése nélkül functiót ne végezzen s ha a rendes lelkész beleegyezésével végezné, a stólát neki szolgáltassa át.

14. Minden félévben küldjön be az esperességhez s ennek utján a kerülethez kimeritő tudósitást, melyben mutassa ki, hány helyet és mikor látogatott meg, hány lelket talált, mily nehézségekkel küzdött meg, mely eszközökkel vélné a hitéletet emelhetni köztük, stb.

15. Elvárja az egyház, hogy tanitásában az ágostai hitvallás szerint a próféták, Krisztus és az apostolok fundámentomán álland s magaviselete zsinórmértékeül Pál ap. I. Tim. 3-ik részét választandja.

Ezen utasitást — az esperesség és kerület netán későbbi pótlása- s illetőleg változtatására nézve fenntartván a szabadságot — kiadta s az Ur Jézustól e nagy munkára áldást könyörögve aláirta

Pesten, 1865. április hó 4-ikén

Dr. Székács József m. p.,
bányakerületi evang. superintendens.“

* * *

Nehéz feladat volt ez szemben azon akadályokkal, melyeket az utazó lelkész utjába kivált a r. kath. papság gördített s azon csekély anyagi eszközök mellett, melyek az utazó lelkész rendelkezésére állottak. Ép azért kezdetben kiválólag csak oly helyekre irányzá figyelmét, hol evang. hivek nagyobb számban laktak, mint Versecztől délnek Orsováig, hol, mióta az osztr. vasuti társaság vasgyárai virágozni kezdtek, igen sok, leginkább külföldi, németajku és evang. vallásu munkás telepedett volt le.

Állandó lakásul Versecz városát vevén, egyszer látogatta meg Bodiczky Fehértemplomot, Báziást, Oraviczát, Steierdorfot, Aninát, Moldovát, Sz.-Helénát, Dettát és Zsombolyát, mire 1865. szept. havában rendes lelkészül Zurányba (Mosony m.) távozott.

Bodiczkynak utazó lelkészi utóda, dr. Székács József, superintendens kinevezése folytán, u. a. év szept. 28-ikától

kezdve *Bujkovszky Gusztáv* lett, ki mint ilyen a bánáti cs. k. főhadparancsnokságnak is ajánlólag bejelentetett és 1865. decz. 30-ig Verseczen, azontul pedig Steierdorfon állandólag lakott. — Egyébként ezentulra az egész missiói ügy, nevezetesen az utazó lelkész választása is a superintendens által a bánáti esperesség kezébe lett letéve, mely az uj utazó lelkész utasitásait, ennek kérelmére, 1866-ban következőleg módositá:*

1. Az utasitások harmadik pontját akként, hogy az utazó lelkész fizetését évnegyedes rátákban előlegesen mindig az esp. pénztárnoktól vehesse át; hogy tehát az egyes egyházaktól e sz. czélra szánt adományokat soha közvetlen az utazó lelkész az egyes egyházaktól ne, hanem mindig közvetve az esp. pénztárnoktól vegye fel, az esp. pénztárnoknak kötelessége lévén, minden a missióra szánt pénzek beszerzéséről jó idején gondoskodni.

2. Az utasitások tizenharmadik pontját pedig akként, hogy minden filialis gyülekezetben egyáltalában szabadon, korlátozás nélkül tarthat az utazó lelkész isteni tiszteletet, miről azonban az illető lelkészt mindenkor tudósitsa, s ha éppen szükséges, temetési, keresztelési functiót is végezhet kivétel nélkül minden filialis gyülekezetben. Stólát azonban a következő filiákban nem vehetend, mint a melyek már eddigelé is egyik vagy másik anyaegyházhoz vannak csatolva: Temesvárhoz Medves; Lugoshoz Ebendorf; Ferdinandsberghez Ruszkberg, Karánsebes; Lieblinghez Zsebely; Vukovához Theés, Dragsina; Birdához Detta; Buttyinhoz N.-Semlak; Sándorfalvához Alibunár; N.-Becskerekhez Lukácsfalva. — Ezen most megnevezett filiákban a stóla az érdeklett annyaegyház lelkészét továbbra is illetendi; de ezeken kivül minden bánsági

* 1866. esp. gy. jk. 17. p.

filiákban ugy a népesebb, mint a gyérebb lélekszámmal birókban az általa teljesitendő szertartási szolgálatért az utasitás 4-ik pontja szerint elrendelt stólát felveheti.«

Bujkovszky mindjárt hivataloskodásának kezdetén azt tapasztalta, hogy a 800 lelket számláló szórványban vallási könyvek hiányzanak, a hivek felekezetük tanait és törvényeit nem ismerik és a r. kath. papság kivált Steierdorfon és Lovrinban az evangelikusok irányában a legnagyobb türelmetlenséggel viseltetik. Minélfogva Bujkovszky vallási könyvek és egyházi törvényeinket ismertető iratok ingyen terjesztését hozta javaslatba, mely irányban maga is oly buzgóságot és áldozatkészséget fejtett ki, hogy 1867-ben jelentheté, miszerint az általa kétszer beutazott szórványban 421 db vallásos könyvet terjesztett, 54 dbot pedig a szegények közt ingyen osztott ki 178 frt 95 kr. értékben; 1866—1868-ig pedig összesen 586 dbot 241 frt 60 kr. értékben.

Tapasztalta azonban azt is, hogy a hivek az utazó lelkészt örömmel fogadják, kivált Steierdorfon, mely gyülekezet neki szabadlakást adott; azonkivül az államvasuti társulat istenitisztelet tartására alkalmas helyiséget és az utazólelkész dijazására (egyelőre csak egy évre) 200 frtot és 8 öl tüzifát ajánlott fel, mely összegből az utazó lelkész az anyaegyházzá átalakulni törekvő steierdorfi gyülekezetnek 150 frtot ajándékozott.

Az esperesség Bujkovszkynak ezen, valamint a szórvány egyéb helyein is kifejtett apostoli buzgósága méltatásának némi jeléül, annak 160 frtnyi esp. tiszteletdiját 200 frtra emelte, mi neki csak ösztönzésül szolgált arra, hogy Istennek a pusztában elszórt juhait ujabban is felkeresse, a nagyobb gyülekezeteket anyaegyházakká való átalakulásra ösztönözze, azokat kérés és kopogtatás által

anyagilag is gyarapitsa, az idegen felekezetek szükkeblü türelmetlenségével megküzdjön és magának önfeláldozó tevékenysége által az esperesség és kerület teljes elismerését kivivja.*

Hosszas lenne itt mindazon küzdelmet leirni, melylyel a missio ezen időben találkozott és rámutatni mindazon vivmányokra, melyeket a számtalan akadályok daczára, lassan, lépésről lépésre és látatlanul elért. Elég lesz felemliteni, hogy Verseczen, az utazó lelkész egykori székhelyén már 1869-ben anyaegyház alakult.

A verseczi gyülekezet eleinte ugyancsak tanitóval lett ellátva, Pántyik János, volt mramoráki segédlelkész személyében, ki Verseczen 1869. febr. havában választatott meg és Frint János, főesperes által papi functiók elvégzésére is felhatalmaztatott: miután azonban az 1869-diki n.-becskereki esp. gyülés a verseczi gyülekezet anyásitását kimondotta ; és a jövendőbeli lelkésztanitónak fizetése részint a hivek járulékai, részint pedig a várostól kiszközölt évi subventio által biztositva lett, nevezett tanitó, mint a verseczi anyaegyház első lelkésztanitója, 1869. sept. 8-ikán hivatalába beiktattatott.

Verseczen és vidékén a hivek lelki ellátásáról ekként gondoskodva lévén, az utazó lelkész Steierdorfra, az osztr. államvasuttársulat világhirü vasgyárainak és birtokainak központjára fordità ezutáni főfigyelmét és müködése sulypontját, hol, az alakuló egyház felvirágoztatása körül magának kiváló érdemeket szerzett Kopp Emil, vasuttársulati főigazgató szives közbenjárása mellett, a steierdorfi gyülekezetnek, a vasuttársulat ajándékából, csakhamar templomhelyet szerzett és már 1871-ben oda fejleszté a dolgot,

* Lásd: 1868. esp. gy. jk. 13. p., 1868. k. gy. jk. 34. p.

hogy az egyház Heinbach György Ádám, osztr. államvaspályatársaság bányamérnöke és Roha főtiszttartó pártfogása mellett, a templom, paplak és iskola épitése megkezdetett, oct. haváig befejeztetett és 1871. nov. 19-én fel is szenteltetett.

Eltekintve a szórvány egyéb pontjaitól, hol az utazó lelkész időről időre megfordult és a hiveket a lelkiekkel szokott buzgósággal ellátta, felemlitendő itt kivált *Resicza*, melyet Bujkovszkynak anyaegyházzá fejleszteni szintén sikerült. A resiczai gyülekezet eleinte ugyancsak egy magán iskolát nyitott, melybe tanitóul Hajtmanszky Kálmán, akkori Zayugróczi segédlelkész hivatott meg és az esperes által egyházi functiók végzésére is felhatalmaztatott azzal, hogy az előfordulandó eseteket anyakönyvezés végett, a steierdorfi utazó lelkésznek szolgáltassa be. Azonban, miután a resiczai gyülekezet 1871. jun. 8-án egy alkalmas épület megvételét és rendes lelkésztanitó meghivását határozta el, annak 500 frtnyi évdijat biztositott, az esperesség az anyásitást nem kifogásolta és a kerület megerősitette azt: anyaegyházzá alakult s lelkésztanitójául az akkori verseczi lelkésztanitót, Pántyik Jánost hivta meg, ki ez állomást 1872. jan. 3-án el is foglalá.

Ugyanezen év a steierdorfi gyülekezetet is nagyban emelte. Az államvasuti társulat ugyanis Bujkovszky G., utazólelkész buzgó utánjárása és Kopp Emil, társulati központi igazgató szives közbenjárása folytán, az utazó lelkésznek eddig nyujtott dijazását 300 frtról 600 frtra emelte, azon kikötéssel azonban, hogy az utazó lelkész Steierdorfon lakván, csak a társulat területén s legfeljebb a legközelebbi helyeken müködjék. Ezen ajánlatot az esp. gyülés el is fogadta s az 1872. febr. 22-én Lajosfalván rendes lelkészszé megválasztott Bujkovszky Gusztáv, utazó lelkész-

nek, a szórvány körül szerzett bokros érdemei és buzgó s lelkiismeretes müködésének némi méltatásakép közgyülésileg meleg köszönetet szavazott.

Bujkovszky távoztával, ideiglenes utazó lelkésznek *Kohut Mihály* alkalmaztatott, ki e hivatalát 1872. tavaszán foglalta el.

Miután a steierdorfi egyház a cs. k. szab. vaspályatársaság által ott rendszeresitett lelkészi fizetés adományozása folytán, anyaegyházzá lenni iparkodott, szükségessé vált már 1873-ban egy rendes utazó lelkész meghivása s leendő lakhelyének meghatározása iránti intézkedés, mely olykép történt meg, hogy a meghivandó utazó lelkész lakásául Zsomboly tüzetett ki, ha az itteni hivek 1873. jun. 15-én hozott s az esperesi hivatallal közlött jegyzőkönyvi egyházi határozatukhoz képest, az utazó lelkésznek tisztességes lakást és évenként 60 frtot megadják. De Zsomboly be nem váltotta igéretét. Azért, miután steierdorfi lelkészszé és a vasuttársulat területén müködendő utazó pappá *Bothár Ede* lett meghiva és alkalmazva, Kohut Mihály, ideiglenes utazó lelkész 1874-ben Steierdorfról eltávozván, Temesvárra helyeztetett át, mint felsőköri utazó pap, ideiglenes minőségben. Az 1874. aug. 26-án Temesvárott tartott esp. gyülésen pedig határozatba ment, hogy az alsó szórványban alkalmaztassék egy utazó segédlelkész, kinek fizetése a befolyandó segély mérve szerint, évről évre az esp. gyülésen állapittatnék meg.

Ezzel a bánáti missio egész más stádiumba lépett. Kivált miután *Steierdorf* anyásitási kérvénye és azon nyilatkozata folytán, hogy az anyásitással egybekapcsolt kötelességeket magára vállalni kész, az 1874-iki esp. és ker. gyülések határozatai által anyásittatott és első rendes lelkészeül 1875. apr. 18-án Bothár Ede lett beiktatva.

A délkeleti szórvány igy, daczára minden akadályoknak, alig tiz év alatt, legalább nagyjából szervezve lévén, illetőleg a szórvány főbb pontjain, Verseczen, Resiczán és Steierdorfon anyaegyházak alakulván, az esperesség az utazó lelkész müködési körét szélesbitette és egyuttal oda hatott, hogy a keletkezett diasporalis anyaegyházak lelkésztanitói az illető vidék és környék missionáriusaivá lettek, mennyiben a kisebb gyülekezetek ezen uj anyaegyházakhoz, mint leánygyülekezetek csatoltattak. Igy lett idővel Versecz-hez Fehértemplom, Resiczához Zsidovin, Steierdorfhoz Anina, Oravicza, Mehádia és Orsova csatolva, hol a diasporalis lelkésztanitók, szükség szerint, többször kevésbszer megjelenni, isteni tiszteletet tartani és vallásoktatást adni köteleztettek, mely czimen a steierdorfi lelkésztanitó továbbra is 200 frtnyi uti átalányban részesittetni határoztatott, mely esp. subventio azonban, miután a steierdorfi lelkésztanitó megszünt utazó lelkész lenni, az 1882-iki esp. gy. jkve 5-ik pontja alatti határozattal beszüntettetett.

Visszatérve ezzel a tulajdonképeni utazólelkész müködésére, nemcsak azt találjuk, hogy az alsó utazó-segéd-lelkészi állomás, azon okból, mert alkalmas egyén nem jelentkezett, betöltetlen maradt és csak Bothár Ede szerepel egy ideig e körben e czimen; hanem azt is, hogy Kohut Mihály, felsőköri utazó papnak 1875-ik év folytán pólai rendes lelkészül való eltávozása után, a felsőköri utazó papok igen gyakran váltakoztak, mi egyébként a missio sikeres müködésének hátrányára éppen nem szolgált.

Igy lett Kohut Mihály távoztával, felsőköri utazópapnak alkalmazva *Abaffy Miklós*, ki 600 frtnyi évi dij mellett, 1876. novemb. 5-ig gondozá a felsőköri szórványt; utána 1877—1878. febr. haváig *Trnovszky Emil* és 1878. febr.

havától 1881. febr. haváig *Abaffy János*, folytaták eredményesen a sz. müvet.

Az utazó lelkész állandóan Temesvárott lakván, innen évnegyedenként körutjára két irányban indult: egyszer kelet felé Dragsina, Buziás, Teés, néha Csákova, Birda és Detta felé; másszor nyugatra Zsombolya, Lovrin, Mokrin, T.-Sz.-Miklós főbb helyeket és vidékeiket látogatván, hol hozzávetőleg 1000 lélek lakik elhagyatott állapotban.

Abaffy Jánosnak 1881-ik év elején bekövetkezett eltávoztával, az utazó lelkészi állomásra *Hüvössi Lajos* jött, kit csakhamar *Zvarinyi Emil* váltott fel, ez utóbbi T.-Becsén vevén magának lakást. Miután Zvarinyi Emil 1882. febr. 14-én lieblingi lelkésznek lett megválasztva, a szórvány a temesvári egyház segédlelkészének gondozására bizatott.

Az intézkedő főesperes erre a szórványt három körre osztotta fel, t. i. a t.-becsei, a n.-kikindai és az orsovaira, melynek mindegyikében az évnek egy-egy részét tölteni hivatva leendett az utazó lelkész.

Ilyenül 1883-ban *Schvalm János* hitjelölt lett kinevezve.

Ugyanazon év őszén dr. Szeberényi Gusztáv, superintendens, a bánáti missio közvetlen vezetését, gondozását és anyagi ellátását, saját hatáskörébe vonta. Ennek egyik következménye lett, hogy a bánáti esperesség az esp. missiói pénztárt 1884-ben beszüntette.*

Schvalm János helyébe, 1884-dik év elején *Schrodt Péter* lett kinevezve utazó lelkésznek; de e minőségben csak 1885. jul. 12-ig müködött, megválasztatván ekkor Pest-Vadkerten rendes lelkészül.

A missio áldásos müködése eredményének tekinthető, hogy az oszladozó n.-kikindai egyház, melynek kebelében

* 1884-iki esp. gy. jkve 16. p.

az utazó lelkész 1884-ben lakott, ismét szervezkedett és uj életre kelt; s hogy továbbá az orsovai gyülekezet anyaegyházzá alakulni készül és uj templomát már 1885. jul. 26-án felszenteltethette.

Missioi pénztárnokok:

1. 1865—1868-ig Ambrózy Gyula, esp. pénztárnok.
2. 1868—1875-ig Schneeberger János.
3. 1875—1884-ig Bujkovszky Gusztáv.
4. Azontul a pénztár a superintendensi hivatalnál.

* * *

27. §.

A nyugdijintézet.

„Ha valaki az övéiről és főképen az ő háznépéről gondot nem visel, az a hitet megtagadta és a hitetlennél alábbvaló."
I. Tim. 5., 8.

A bánáti á. h. ev. esperesség pap és tanitói nyugdijintézetének eszméje kevéssel ifjabb magánál az esperességnél. Mert habár az 1837-iki jun. 14. és 15-én Temesvárott tartott esperességi gyülés a lelkészek és tanitók özvegyeinek ellátásáról még csak olykép gondoskodott, hogy ezeknek megözvegyülése esetében, férjeik félévi fizetését és az egyházi épületben való lakhatást, valamint negyedévi stólákat szabályzatilag biztositotta: ugy mégis már az 1841-iki máj. 21-én K.-Semlakon tartott esp. gyülésen egy rendes nyugdijintézet alapitásának eszméje lőn megpen-

ditve, mely dolognak tanulmányozása és az arra vonatkozó tervezetnek készitése végett, Medveczky János és Benkó György lettek ugyanazon gyülésből bizottsági tagokul kiküldve.

E bizottság a következő évi máj. 26-án Remetén tartott esp. gyülésen be is mutatta munkálatát; de oda lőn utasitva, hogy a munkálat köröztetése után beérkezendő észrevételek és más esperességek hasonczélu tervezeteinek figyelembe vétele mellett, munkálatát ujból dolgozza át. A kebelbeli lelkészeknek pedig ennek kapcsában meghagyatott, hogy hiveiket a tervbe vett intézet czéljáról kioktatni és annak érdekében áldozatkészségre buzditani iparkodjanak.

A kiküldött bizottság munkálatának átdolgozása, mintatervezetek hozzáférhetlensége miatt, nehány évig késett. De, miután dr. Szeberényi János, superintendens az esperességet a tervbe vett intézet megvalósitására sürgetve ösztönözte és miután az 1844-iki jul. 3-án Temesvárott megtartott esp. gyülés a kiküldött bizottságnak azt hagyta meg, hogy az emlitett tervezetet a jövő évig mindenesetre készitse el: ez, az 1845. máj. 14. és 15-én Antalfalván tartott esp. gyülésen Medveczky János és Karner Vilmos, bizottsági tagok által bemutattatott a gyülésnek, mely azt, észrevételek megtétele czéljából, köröztetni határozta.

Azonban 1846-ban előtérbe lépett az esperesség tervbe vett algymnasiumának ügye, melynek áldozatkövetelményei miatt, a nyugdijintézet ügye elaludni látszott annyira, hogy az érdeklettek be sem terjesztették észrevételeiket.

Igy aludt a dolog, kivált a bekövetkezett politikai viszonyok miatt is, egész 1851-ig. Az ez évi jun. 11-én Temesvárott tartott esp. gyülés rázta azt csak fel álmából azon inditványa által, hogy miután az esp. algymnasium megszünt létezni, annak fennmaradt tőkéje a tervbe vett

nyugdijintézet megalapitására fordittassék, mely ezuttal csak elvben elfogadott inditvány az 1852-iki oct. 13-án Temesvárott tartott gyülésen oly módositással emeltetett határozattá, hogy nevezett tőkének csupán fele része fordittassék nyugdijintézeti czélra.

Erre 1853-ban a nyugdijintézet alapszabályai is végre elkészültek s jóváhagyás végett a nm. m. k. helytartótanácshoz felterjesztetni határoztattak. De ez, az 1855-diki esperesi jelentés szerint, azon megjegyzéssel küldte azokat vissza megerősitetlenül, hogy, miután a bánáti esperesség anyagilag igen gyenge, nyugdijintézet tekintetében, a bácsmegyei esperességgel egyesüljön. Ámde a bánáti esperesség semminemü tekintetben sem kivánta feladni önállóságát. S azért a kérdéses alapszabályokat ujból felterjesztette, s addig is, mig azoknak jóváhagyása bekövetkeznék, a nyugdijintézeti tőke gondnokául Frint János lelkészt választotta meg.

Ugyde a felterjesztett alapszabályok ismét megerősités nélkül kerültek vissza s módosittatni ajánltattak. Minélfogva azok az 1856. nov. 14-én tartott lieblingi esp. gyülés határozatából, a kivánt módositásban részesittettek és harmadszor is felküldettek.

Meg lettek-e ezuttal erősitve, vagy sem, annak nyomára nem akadhatni. De tény, hogy 1858. máj. 27-én Temesvárott tartott esp. gyülésen Frint János gondnok mellé, nyugdijintézeti választmányi tagokul Ambrózy Mátyás, Vodár József, Schwarz Ede, és Fetter Tóbiás választattak meg. Az u. a. évi aug. 26-án Pancsován tartott esp. gyülés alkalmával pedig, a nyugdijintézet megalakultnak és megalapitottnak jelentetett ki.

Az intézet ez időbeli és az esp. pénztárból átvett alaptőkéje 2419 frt 32 krt tett ki. E szép alap azonban

»a rosz kezelés miatt« mindjárt kezdetben »veszélyben forgott«* és tényleg károsodást is szenvedett, mennyiben Feldinger Godofréd János, temesvári gondnoknál, 1860-ik év folytán, 1330 frt 14 kr. odaveszett, ugy, hogy az intézet tőkéje ez évben 1862 frt 93 krnyi összegre apadt le.

Hihetőleg ezen körülmény is járult ahoz, hogy az alapszabályok módositásának ujabb szüksége már 1861-ben állott be.

E módositásnak foganatositása czéljából, az 1861. máj. 14-én Remetén tartott esp. gyülés Kramár Péter, Schneeberger János, Abaffy Lipót, Kovách Ágoston, Belicska Pál, Graf József és Raksányi Lipót személyében, alapszabálymódositó bizottságot küldött ki, mely az 1863. jun. 17-én Temesvárott tartott esp. gyülésen bemutatta ugyan módositványait, de oly alakban, hogy azok elfogadhatók nem voltak és ujabban átdolgoztatni határoztattak. Addig is, mig ezen átdolgozás bekövetkeznék, a netaláni pap és tanitói özvegyeknek fejenkint 40 frtnyi évi nyugdij szavaztatott meg, egyuttal a meglevő tőke kamatoztatni és a hátrálékok behajtatni rendeltetvén.

Az 1864. sept. 28-án Török-Becsén tartott esp. gyülésen a módositott alapszabályok bemutattattak, helyben hagyattak és a nm. m. k. helytartótanácshoz s a maga utján a cs. k. katonai főparancsnoksághoz megerősités végett, felterjesztetni határoztattak.

Azonban az 1865. oct. 26-án Hajdusiczán tartott esp. gyülésen ujabb módositások ajánltattak, melyek az 1866-ik május 30-dikán Temesvárott tartott esp. gyülésen tüzetes birálat alá vétetvén és közülök a czélszerüek megtartatván, a czélszerütlenek pedig elvettetvén,

* Lásd: 1861. ker. gy. jkve 1. p. m.

véglegesen megállapittattak és három nyelven kinyomatni rendeltettek.

Mire 1867-ben az intézeti tagok által, az intézet legelső előljárósága is megválasztatott, még pedig: elnökül Kramár Péter, gondnokul Ambrózy Gyula, ellenőrül Graf József és tagokul Schneeberger János, Meyer Ádám, Kovách Ágoston és Jarmaczky Sándor.

A tőkének czélszerü elhelyezése és kezelése mellett, 1870-ig az intézet tetemesen emelkedett. De az alapszabályok némely pontjainak szükségesnek látszó megváltoztatása czéljából, Moczkovcsák Károly és Frint Nándor személyében ujabb bizottság küldetett ki.

A directoriumnak letelvén mandatuma, lemondott és az esp. gyülés által ujból megválasztatott. Azonban ép e körülmény az igazgató tanácsban két évig tartó provisoriumot idézett elő. Mert a directorium nem érezvén magát az intézeti tagok által megválasztva, 1871-ben bejelenté lemondását; de az alapszabályok ujabb megállapitásáig provisorice hivatalában marasztaltatott és részint a volt directorium, részint pedig az intézet más tagjaiból lőn kiegészitve.

Ugyanekkor előterjesztetvén a kiküldött bizottság módositványai, az esp. gyüléstől intézeti közgyülés tarthatására engedély kéretett, mely meg is adatott azzal, hogy az intézeti közgyülés által elfogadandó alapszabályok megerősités végett az esp. közgyülésnek bemutattassanak.

Az uj alapszabályok, melyek szerint az évi nyugdijösszeg 80 frtról 100 frtra lett volna felemelve, 1872-ben az intézeti közgyülés által el lettek ugyan fogadva, de az esp. gyülés asztalára le nem tétetvén, hatályon kivül maradtak és 1882-ig nem is bolygattattak. Ez évben végre ujabb kisérlet tétetett. De ekkor a Kolényi Emil és Schvalm

György által kidolgozott tervezet tárgyalása, intézeti közgyülés tartásának meghiusulta miatt, maradt el. Végre 1883. szept. 26-án megtartatott a nyugdijintézeti közgyülés, mely az uj alapszabályokat elfogadta, a más napon tartott esp. közgyülés pedig azokat megerősitette.

A volt directoriumnak 3 évi mandatuma 1883-al letelvén, lemondott s a dec. 3-diki szavazás alkalmával következőleg alakittatott meg: elnök Kernúch Adolf, pénztáros Bujkovszky Gusztáv, ellenőr Gaubatz Frigyes, jegyző Paulinyi Sámuel, tag Schvalm György. Mely alaki hibával eszközölt választás, az 1884. aug. 13-án tartott közgyülés által helyben hagyatott.

Ezen választás bebizonyitá, hogy az uj alapszabályok 33-ik és 34-ik §§-ai inpraktikusok. Azért az 1884-iki aug. 13-án N.-Becskereken tartott nyugdijintézeti közgyülés ezen szakaszoknak, nemkülönben a 60. §-nak módositása iránt inditványt tett, mely inditvány körözletvén és ellenzésre nem találván, az 1885-iki szept. 16-án Temesvárott megtartott intézeti közgyülés által egyhangulag elfogadtatott s a másnap ugyanott megtartott esp. közgyülés jegyzőkönyvének 21-ik pontja értelmében, az esp. közgyülés megerősitésében is részesült. Minélfogva az uj alapszabályok módositott alakjokban kinyomatni rendeltettek.

* * *

A bánáti á. h. ev. esp. nyugdijintézet előljáróságának időrendi kimutató táblája.

Évben	Igazgató tanács			
	Elnök	Gondnok	Ellenőr	Tagok
1858	—	—	—	
1859	—	Frint János	—	
1860	—	»	—	
1861	—	»	—	
1862	—	»	—	
1863	—	»	—	
1864	—	»	—	
1865	—	»	—	
1866	—	»	—	
1867	Kramár Pét.	Ambrózy Gy.	Graf József	Schnéberger J., Meier Ád.
1868	»	»	Frint Nándor	» »
1869	»	»	»	» »
1870	»	»	»	» »
1871	Schnéberger J.	»	»	Pétri Károly, Gaubatz Fr.
1872	»	Bujkovszky G.	Meier Ádám	» »
1873	»	»	»	» »
1874	»	»	»	» »
1875	»	»	»	» »
1876	Ambrózy Gy.	»	»	» »
1877	»	»	»	» »
1878	»	»	»	— »
1879	»	»	»	— »
1880	Kolényi Emil	»	»	Schvalm György »
1881	»	»	»	» »
1882	»	»	»	» »
1883	»	»	»	» »
1884	Kernúch Ad.	»	Gaubatz Fr.	» Paulinyi Sám.
1885	»	»	»	» »
1886				

A bánáti á. h. ev. esp. nyugdijintézet vagyonának és nyugdijasainak időrendi kimutató táblája.

Évben	Az intézeti tőke		A nyugdijasok			
			Neve és sorrendje	száma	fejenkénti nyugdija	
	frt	kr.			frt	kr.
1858	2419	32				
1859	2953	97				
1860	1862	93	Karner Josefa	1	40	—
1861	2669	61	Bierbrunner Karolina . .	2	40	—
1862	2883	61		2		
1863	2893	61	Benko Amália † 1877 .	3	40	—
1864	2894	23		3		
1865	2832	51		3		
1866	3427	19		3		
1867	4178	90		3		
1868	4849	96		3		
1869	5124	63	Graf Josefa, id. Ambrózy Karolin, Potz Erzs. . .	6	80	—
1870	5462	52		6		
1871	6257	53	Moczkovcsák Károlyné, Kramár Teréz	8	80	—
1872	7334	—		8		
1873	7789	45		8		
1874	8296	10	Véber Fülöpné	9	80	—
1875	8406	10		9		
1876	8677	85	Kernúch Dániel . . .	10	80	—
1877	9180	—		9		
1878	9416	—		9		
1879	10000	—	Ifj. Ambrózy Karolin . .	10	80	—
1880	10300	—		10		
1881	10600	—		10		
1882	11990	54	Meier Ádám	10	80	—
1883	12765	32	Abaffy Lipótné	11	80	—
1884	13875	05		11		
1885						
1886						

28. §.

A gyámintézet.

„Azért mig időnk vagyon, mindenekkel jót tegyünk, kiváltképen pedig a mi hitünknek cselédivel.“

Gal. 6, 10.

A magyarhoni E. E. E. gyámintézet egyrészt a némethoni G. A. egylet megalakultának vonzó példája, másrészt pedig az önfenntartási ösztön kielégitése utáni törekvés által még 1844-ben hozatott létre. De az akkori kormány tilalma elvágta hosszu időre ezen egyetemesen felkarolt s az életképesség minden eszközeivel rendelkező ügynek életerejét annyira, hogy a gyámintézet eszméjének feltámasztása a Dunántuli kerület kezdeményezésére és dr. Székács József, bányakerületi superintendensnek lélekhez ható felszólalása folytán, csak az 1860. okt. 10. és 12-ik napjain tartott egyetemes gyülésen következett be és az akkori kormányzó Benedek, táborszernagy 1860. oct. 23-án kelt s erre vonatkozó engedélyének megjelenése után, testet is öltött.

Az erre azonnal megalakult központi bizottmány az egyes kerületekhez és esperességekhez oct. 31-én lelkes felhivást intézett az iránt, hogy bizottmányokat válaszszanak és a gy.-intézeti gyüjtést megkezdjék. Minek következtében csakhamar megindult a gyámintézeti mozgalom és az egyes kerületekben és esperességekben fiókgyámintézetek keletkeztek.

Igy 1866-ban a bánáti esperességben is.

Igaz ugyan, jó későn. De utolsóul még sem. Mert még későbben is alakultak fiókgyámintézetek, mint pl. 1870-ben Barsban és 1871-ben Békésben.

Hogy azonban mégis hat év kellett ahoz, hogy a bánáti esp. gyámintézet megalakuljon, annak oka koránt-sem volt az ügy iránti netaláni részvétlenség, miről az addig is koronként felküldött s 100 frtot meghaladó adományai az esperességnek is tanuságot tesznek, hanem az 1863-ki mostoha év okozta nagy inség, mely az amugy is szegény egyházközségekből álló bánáti esperességet egyelőre megfosztotta annak lehetőségétől, hogy kebelében fiókgyámintézetet alakitson, ugy, hogy annak kivitelét boldogabb időkre kelle halasztania.

Addig is azonban, mig ez bekövetkezhetendett, az esperesség 1864-ben alapszabálykészitő bizottmányt választott, melynek tagjai a következők lettek: Abaffy Lipót, mint elnök, Fuchsz András, Moczkovcsák Károly, Bielek Vilmos és Kovách Sándor, mint bizottsági tagok, — mely bizottság az E. E. E. gy.-intézetnek 1865-ben megállapitott alapszabályai alapján, Moczkovcsák Károly által kidolgozott alapszabálytervezetet mutatott be az 1866-iki esp. közgyülésnek.

E dolgozat szerint az esp. gyámintézet közvetlenül a gy.-int. közgyülés, közvetve pedig egy elnök, pénztárnok, jegyző és egy felerészben egyházi és felerészben világi tagokból választott bizottmány igazgatása alá helyezve, következő segélyezési szabályokat követendő volt: az intézet a közgyülést megelőző gy.-intézeti isteni tisztelet alkalmával begyült offertorium egész összege, nemkülönben a gyüjtés egyharmada felett szabadon rendelkezik; a gyüjtés második harmadát határozott czéllal olykép küldi fel, hogy ezen harmad fele részére egy segélyezendő egyházat megnevez, második felét pedig mindig a G. A. egyletnek ajánlja fel; végre a harmadik harmadot a k. gyámintézet szabad rendelkezésére bocsátja.

E dolgozat ugyanazon gyülés által, az esp. gy. intézet alapszabályaiul elfogadtatván, kinyomatni rendeltetett.* Az esp. gy.-intézet pedig megalakultnak nyilvánitá magát és legelső előljáróságát következőleg választotta meg: elnök, az esperességi elnökség; jegyző, Moczkovcsák Károly; pénztáros, Schnéberger János; választmányi tagok, Baris Sándor, Abaffy Lipót, Gurer József, Kovách Ágoston és Klein Jakab.

A bánáti esp. gy. intézetnek e megalakulását az 1866-iki E. E. E. gy. intézeti közgyülés örvendetes tudomásul vette, nemkülönben azt is, hogy az uj intézet a szeretet munkájának némi jelét is adta már, mely a következő években mindig fokozódó mérvben nyilvánult.

Azonban az E. E. E. gy.-intézetnek a bánáti esp. gy. intézet ellen csakhamar az a kifogása lett, hogy a »bánság jövedelmeinek felosztásában nem alkalmazkodik az (egyet.) alapszabályokhoz«,** mennyiben az $187^{1}/_{2}$. és $187^{2}/_{3}$-iki E. E. gy. int. jkvei szerint, az offertorium $^{2}/_{3}$-madát nem szokja felküldeni.

Azért az 1874-iki esp. gy. int. közgyülés egy bizottság kiküldését hozta határozatba, mely az E. E. E. és az esp. gy. int. alapszabályok egyeztetése iránt javaslatot készitendő s azt a jövő közgyülésen bemutatandó volt. De e bizottság közbejött akadályok miatt össze nem jöhetett. Minélfogva az 1875-iki gy. int. közgyülés határozatilag kimondotta, hogy addig, mig a bizottság munkálatával elkészülhetne, az összes gyüjtés (ide értve az offertoriumot is) $^{2}/_{3}$-ada felküldendő.

Ugyde 1876-ban megállapittatott és kiadatott a »magyarhoni E. E. E. gy. intézeti utasitás«, mely az esp. gyámintézeteket kötelező szabályokat tartalmazván, az

* A kinyomatott példányok az egyházközségek egyes levéltáraiban megvannak.
** Lásd: 1870-iki E. E. E. gy. int. jk. V. lapon.

érintett alapszabályegyeztető bizottság további működését feleslegessé tette.

Az esp. gy. intézet 1877. óta az uj utasitás szerint kezdvén eljárni, a következő lapokon kimutatott mozzanatok fejlesztője volt. Eljárását következőleg méltatja az 1884-ik évi E. E. E. gy. int. jkve:* »Elevenségre vall a bánsági gyámintézet eljárása« stb.

Felemlitvén a bánáti esp. gy. intézeti közgyülésnek 1877-ben hozott azon elvi határozatát, hogy az esp. gy. int. bizottság elnöki teendőit mindig a hivatalban levő alesperes végezze,** áttérhetünk ezen intézet mozzanatainak következő áttekintésére:

* Lásd: IX. lapon.

** Lásd: 1877-iki esp. gy. int. gy. jkvének VII-ik pontját.

A bánáti ágost. h. ev. esp. gy. intézet közgyüléseinek

Évben	Gy. int. közgyülés			Gyámintéz-	
	helye	napja	szónoka s ennek alapigéje	elnök	pénztáros
1866	Temesvár	máj. 30.	Moczkovcsák Károly Ján. 6. 6°. 69.	Frint János	Schneeberger
1867	Becskerek	jun. 19.	Abaffy Lipót	„	„
1868	Temesvár	jun. 30.	Kramár Béla II. Kor. 8. 8—14.	„	„
1869	Becskerek	jun. 17.	Schreiner Lőrincz II. Kor. 6. 10.	„	„
1870	Temesvár	jun. 15.	Pántyik János Jel. 3. 11.	„	„
1871	Aradácz	jun. 21.	Kolényi Emil I. kor. 16. 1—3.	„	„
1872	Versecz	jun. 11.	Skultéty Sándor Róm. 12. 13.	„	„
1873	Temesvár	jun. 18.	Moczkovcsák János Jel. 3. 11.	Kramár Béla	„
1874	Temesvár	aug. 25.	Gretzmacher Fr.	„	„
1875	Becskerek	szept. 15.	Kernúch Adolf Luk. 12. 32.	„	Ambrózy Gy.
1876	Temesvár	szept. 13.	—	„	„
1877	Temesvár	szept. 19.	—	Bujkovszky G.	„
1878	Temesvár	szept. 17.	—	„	„
1879	Temesvár	jul. 24.	—	„	Bujkovszky G.
1880	Temesvár	szept. 29.	—	„	Kernúch Ad.
1881	Versecz	okt. 4.	—	„	„
1882	Temesvár	szept. 20.	—	„	„
1883	Temesvár	szept. 26.	—	„	„
1884	Becskerek	aug. 13.	—	„	„
1885					
1886					

és bizottságának időrendi kimutatása.

zeti bizottság					
jegyző	t a g o k				
Moczkovesák K.	Baris S.,	Abaffy L.,	Gúrer József,	Kovách Ágost,	Klein Jakab
”	”	”	”	”	”
”	”	”	”	”	”
”	”	”	”	”	”
”	”	”	”	”	”
—	”	”	”	”	”
—	”	”	”	”	”
—	”	”	”	”	”
—	”	”	”	”	”
—	”	”	”	”	”
—	”	”	”	”	”
—	”	”	”	”	”
Kernúch Adolf	Kolényi Emil,	Schvalm György,	Linder Ede,	Barányi József	
”	”	”	”	”	
”	”	”	”	”	
”	”	”	”	”	
Paulinyi Sámuel	”	”	”	Frint Nándor	
”	”	”	”	”	
”	”	”	”	”	
”	”	”	”	”	

Az esperességi gyám-

Bevétel.

Évben	Szabad rendelkezésre		Határozott czélra						Összes bevétel	
	Offertorium		Gyüjtés		Leopoldián		G. A. egyletre		Megnevezett egyházra			
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	frt
1861	—	—	10	—	—	—	10	—	—	—	20	—
1862	—	—	61	68	—	—	—	—	—	—	61	68
1863	—	—	29	70	—	—	—	—	—	—	29	70
1864	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1865	—	—	2	30	—	—	—	—	—	—	2	30
1866	—	—	23	10	—	—	—	—	—	—	23	10
1867	12	—	85	01	—	—	—	—	—	—	97	01
1868	11	50	153	05	—	—	—	—	—	—	164	55
1869	30	—	206	87	—	—	—	—	—	—	236	87
1870	30	—	233	44	—	—	—	—	—	—	263	44
1871	30	06	210	05	—	—	—	—	—	—	240	11
1872	37	24	182	42	—	—	—	—	—	—	219	66
1873	32	35	238	90	—	—	—	—	—	—	271	25
1874	33	89	193	71	—	—	—	—	—	—	227	60
1875	21	21	179	74	—	—	—	—	—	—	200	95
1876	—	—	140	25	—	—	—	—	—	—	140	25
1877	—	—	78	65	—	—	—	—	—	—	78	65
1878	15	15	152	67	12	50	—	—	—	—	180	32
1879	15	51	86	27	9	50	—	—	—	—	111	28
1880	—	—	55	11	3	—	—	—	—	—	58	11
1881	10	30	125	80	19	—	—	—	—	—	155	10
1882	11	75	106	49	5	—	55	—	2	75	180	99
1883	13	64	76	$38^1/_3$	5	90	—	—	—	—	95	$92^1/_3$
1884	14	—	74	67	17	—	—	—	—	—	105	67
1885	12	76	156	87	21	50	1	—	—	—	192	13
1886												

intézet forgalma:

Kiadás.

Évben	Visszatartatott			Felküldetett				Összes kiadás
	Közvetlen kiosztásra		Költségre	Szabad rendelkezésre	Határozott czélra			
	az offertoriumból	a gyüjtésből			Leopoldinára	G. A. egyletre	Megnevezett egyház részére	
1861	—	—	—	10·	—	10·	—	20
1862	—	—	—	61·68	—	—	—	61·68
1863	—	—	—	29·70	—	—	—	29·70
1864	—	—	—	—	—	—	—	—
1865	—	—	—	2·30	—	—	—	2·30
1866	—	—	—	23·10	—	—	—	23·10
1867	—	Steierdorfnak 30.	5.24	31·77	—	15·	Steierdorfnak 15	97·01
1868	Versecznek 30.	Versecz 44·85.	—	44·85	—	—	Steierdorf. 44·85	164·55
1869	T.-Becsének 30.	N.-Kikinda 62·25⅔.	17·50 2·60	62·25⅔	—	--	N.-Semlaknak 62·25⅔	236 87
1870	Versecznek 30.	N.-Semlak 38·90 Steierdorf 38·90	0·03	77·81	—	38·90	Pr. árvaháznak 38·90	263·44
1871	Hajdusicza 30·06.	Versecz 35·01 T.-Becse 55·01	—	140·03	—	—	—	240·11
1872	T.-Becsének 37·24	Hajdusicza 40·00⅓ Sándorf. 40·00⅓	—	121·61⅓	—	—	—	219·66
1873	T.-Becsének 32·35	Birda 39·82 K.-Semlak 39·82	—	159·27	—	--	—	271·25
1874	—	Lugosnak 37·71 Resicza 37·71	1·34	150·84	—	—	--	227·60
1875	—	T.-Buttyin 33·49 Lugosnak 33·49	—	133·97	—	—	—	200 95
1876	—	T.-Buttyin 46·75	—	93·50	—	—	—	140·25
1877	—	Hajdusicza 27·28 Resicza 27·47	0·01	51·36	—	—	—	78·65
1878	—	Sándorf. 27·47	—	111·88	12·50	—	—	180·32
1879	—	Sándorf. 17. Resicza 16·92	—	67·86	9·50	—	—	111·28
1880	—	Hajdusicza 18·37	—	36·74	3·	—	—	58·11
1881	—	K.-Semlak 19·90⅔ Sándorf. 25·06	—	90·73⅓	19·	—	—	155·10
1882	—	Vukovának 16·69 T.-Buttyin 16·69	6·03	78·83	5·	55·	Zágrábnak 2·75	180·99
1883	—	Sándorf. 28·91	1·10	60·01⅓	5·90	--	—	95·92⅓
1884	—	Sándorf. 14·60 K.-Semlak 14·60	0·35	59·12	17·	—	—	105·67
1885	—	K.-Semlak 23·10 Sándorf. 23·09	0·35	104·58	21·50	1·	—	192·13
1886								

28. §.

c) A bánáti á. h. ev. esperesség hivatalos pecsétjei.

Az esperességnek három hivatalos pecsétje van, és pedig:

1. A legelső, mely viasznyomó pecsét, álló kerülék alaku, függőlegesen 47 mm. és vizszintesen 40 mm. átmérővel bir. Körirata ez: »A bánsági Ágost. Vall. Estperességnek Pecsétje. * 1836.« A rajta levő domborkép Mát. 28., 19. leirt jelenetet ábrázolja.

2. A későbbi, mely szintén viasznyomó pecsét és az alesperes kezében van, köralaku, $35^1/_2$ mm. átmérővel és a következő felirattal van ellátva: »Sigillum Senioratus Banatici Evang. A. C. *« A rajta levő domborkép a Getsemane kertjében imádkozó és angyal által vigasztalt Jézust ábrázolja.

3. A legujabb, mely stampiglia és fekvő ellipsis alakkal bir, függőlegesen 34, vizszintesen pedig 37 mm. átmérőjü. A belső mezőben kezdett és a kerülék alatt folytatott felirata a következő: »A Bánáti Ágost. Hitv. Evang. Esperesség Pecsétje. *«

4. Van ezeken kivül még egy hosszukás stampiglia, melylyel a hivatalos leveleken jeleztetik, hogy mely hivataltól származik a levél. Felirata ez:

»A bánáti Ágost. Hitv. Főesperes Hivatala.«

II. Különös rész.

Az egyes esp. egyházak külön története, alphabetikus sorrendben.

1. §.

Antalfalva.

Az antalfalvi egyház az écskai gyülekezetnek kiköltözködött tagjaiból 1803-ban keletkezett. Ezek ugyanis Écskán meg nem élhetvén, 1802. máj. 15-én kelt kérvényükkel a Debeliácsa közelében elterülő ugynevezett »Kovačica« pusztának birtokáért, Ferencz császárhoz folyamodtak s ezt az 1803. jan. 12-én kelt császári leirat folytán elnyervén, nevezett pusztán letelepedtek és uj községüket József-Antal, osztr. főherczeg tiszteletére Antalfalvának nevezték el.

Az átköltözködött ev. hivek écskai volt lelkészüket Basilidesz Jánost is magukkal hozták. Ezen a telepités körül magának nagy érdemeket szerzett lelkipásztor vezérlete alatt, az egyház rövid két év alatt imaházat, iskolát, pap- és tanitói lakot emelt, mely épületek, akkori viszo-

nyokhoz képest, czéljuknak teljesen megfeleltek. Azonban időközben Pest-, Nyitra-, Veszprém- és Békés megyékből Antalfalvára számos uj család érkezvén, az imaház a megszaporodott lelkek számarányához képest, szükké lett és nagyobb, rendes templom épitésének szükségét idézte elő. A templom épitési terv megvalósitása azonban csak a következő lelkész, Hamaliar Márton idejében következett be. Hamaliar buzgó utánjárása, a hivek nagy áldozatkészsége és a német-bánáti határőrezred ev. főparancsnoka, báró Schneller cs. kir. tábornagy kegyes pártfogása és közbenjárása mellett, a dolog csakhamar oda fejlődött, hogy az egyház a szükséges épitési anyagot beszerezvén, 1824. jun. 5-én a község középpontján emelendő templomnak, a talaj nedves volta miatt pilotákon nyugvó alapjai ásatásához fogott, 1824. oct. 10-én az alapkövet letette, 1828-ban a nagyszerü épitményt befejezte s ugyanazon év. oct. 19-ikén felszenteltette. A felszentelést Abaffy Dániel, t.-aradáczi-, Szimon Sámuel, temesvári-, Dobrik Károly, lajosfalvi- és Groszmann Mátyás, mramoraki-lelkészek segédlete mellett, Machula Gábor esperes hajtotta végre

Ezen izlésteljesen és szilárdan épült templom hossza 21°, szélessége 11°3′, magassága pedig 10°2′. Az aránylag alacsonyra emelt toronyba ideiglenesen Temesvárott készült két harang huzatott; a templom karzatán pedig 1828. máj. 24-ikén, hasonlókép Temesvárott készült csinos orgona helyeztetett el.

A templom alapkövére Hamaliar a következő chronostichont vésette:

Ista TVo trIne! saCra gens proba sIstIt
honorI
AntalfalVensIs MItI ea CorDe VoVens.

Ezen alapkőre pedig a német-bánáti határőrezred parancsnoka, a lelkész, a tanitó és a gondnok által aláirt következő feliratu tekercs helyeztetett el:

«Gloria, lausque Dei cantetur in aevum
Gloria caelestis, pax, hominumque salus,
Gloria, lausque Dei firmetur in aede
Antalfalvensi, pax, hominumque salus,
Sic repetet devota suos Antonia plausus
Laudes aeterni numinis, aere pio.«

A templom homlokára Hamaliar ezt iratta:

»Ista DeVs TVo gre X AntonIa sIstIt honorI
FranCIsCo prIMo Caesare patre pIo.
MDCCCXXVIII.«

Mai napság a templom homlokzatán ezen felirat olvasható:

»Prvé smiř s bratrem svým, a potom přijda obětuj dar svůj. Mat. V. 24.«

A templom felépitése után az egyház rosz karban levő iskolája megujitásához fogott s azt 1833. febr. 22-én be is fejezte. Az iskolaépület keleti oldalára Hamaliar ezt iratta:

MVsIs AntalfalVensIbVs CVra sVae
Venae DICatae. Anno: MDCCCXXXIII.

E felirat idővel elmosódván, később következőleg lett megváltoztatva:

MVsIs AntalfalVensIbVs Caesare FrancIsCo sCeptra tenente saCra; CVra sVa, aereque populo saCratae.«

Hamaliar halála után az antalfalvi egyház egy éven át lelkész nélkül lévén, Kramár Péter, lajosfalvi lelkész

RADAI GYŰJTEMÉNY BUDAPEST

felügyelete alatt állott s a lelkiekben Schimeg Károly, hitjelölt által lett ellátva. Ezen interregnumnak oka az 1835—1836-iki cholera-járvány volt.

Hamaliarnak rövid ideig hivataloskodott utóda, *Abaffy Károly* idejében az egyház azon határozatot hozta, hogy alacsony paplaka helyébe egy ujat fog épiteni. De ezen határozat csak 1839. oct. havában, Ambrózy Mátyás lelkészkedése alatt öltött testet.

Ambrózy Mátyás lelkészkedése általában az antalfalvi egyház anyagi és szellemi felvirágzásának időszaka. Igy 1841-ben az egyház uj temetőt kapott s a torony villámháritóval láttatott el, 1842-ben uj szentedények szereztettek, 1843-ban két uj harang vásároltatott, 1844-ben 1000 frt árán egy gyönyörü, Jézust a Getsemane kertjében ábrázoló, olajfestésü oltárkép szereztetett és 1846-ban az egész templom diszesen kifestetett.

Az 1848-iki események lelohadtával az antalfalvi egyház három kegyeletes emlékünnepet ült meg, és pedig 1852. oct. 17-én a templom felszentelésének 24-, az egyház és község fennállásának 50- és tanitója, Raksányi Henrik hivataloskodásának 50-éves jubileumát, mely ünnepélyek hatalmas ösztönzésül szolgáltak a hivek további buzgalmának fejlesztésére.

Ennek észlelhető és fényes tanujele volt az, hogy az egyház Jarmaczky József, gazdag birtokos s buzgó egyháztag ajándékából, 1857. karácsony ünnepén, 6 nagy ezüst-oltárgyertyatartóhoz jutott, mely 450 frtba került; rövid idő mulva pedig Vereszky György, iparos ajándékából, egy granitból készült és 200 frtba került keresztelő medenczéhez. — Szépen simult egyes tehetősb egyháztagok e buzgalmához magának az egyházközségnek is áldozatkészsége. Igy 1860. ujév napjára szerzett az egy-

ház az oltárra egy nagy ezüst-feszületet és 1866-ban átöntette két harangját.

A határőrvidéknek 1872-ben bekövetkezett polgárositása és az ezen alkalomból kiadott törvények és miniszteri rendeletek folytán, elvesztették a határőrvidéki iskolák felekezeti jellegüket s igy az antalfalvi iskolák is községiekké lettek. Ennek ellenében az egyház vagyoni állapota és anyagi jóléte, a patronus község adományából, a legmagasabb fokot érte el.

1870-ben ugyanis a község, *Ambrózy Gyula* lelkész utánjárása folytán azon határozatot hozta, hogy a község földjeiből 100 holdat oly czélból hasitand ki, miszerint ennek jövedelméből 10 év alatt 25.000 frtnyi tőke teremtessék, melynek kamataiból azontul a lelkész és tanitók fizetendők lesznek.

S e czél elérése fényesen sikerült.

Ugyancsak Ambrózy Gyula utánjárása folytán az 1875. oct. 12-én tartott megyei közgyülés azon határozatot hozta, miszerint az 1868-ik évig az antalfalvi egyházközség haszonélvezetéhez tartozott, de utóbb a község vagyonkezelésébe átment 50 holdnyi templomföld ezennel a község közös vagyonkezeléséből kisajátitva, egyedül az egyházközség szabad, önálló s örök haszonélvezetébe ünnepélyesen átengedtetik, miáltal a község patronatusi kötelezettségének mindenkorra teljesen megfelelt, ugy, hogy az egyházközségnek azontul semmiféle joga sem leend a község irányában követelésekkel fellépni; nemkülönben a templom tere, valamint a temető is az egyház tulajdonába átbocsáttatik olyformán, hogy mindez az antalfalvi egyházközség nevére telekkönyvileg is átirattassék.

Ily anyagi emelkedés mellett megülte az egyház 1878. oct. 1-jén temploma felszentelésének 50 éves emlékünne-

pét, mely alkalommal egy uj, nagy, 1772 frtba került harang is huzatott fel a toronyba.

Nagy ellentétet képez ezen anyagi felvirágzással szemben az egyháznak utóbbi időkben észlelt belső sülyedése. A vallásosság alább szállt, az erkölcsök meglazultak s az egyház testébe beleette magát a nazarenismus kórja.

Ezen hanyatlásnak sajnos következményei igen érezhetők valának a legutolsó lelkészválasztás alkalmával, mely az egyházi hatóságokat másfél évig foglalkodtatá, mig a rend végre helyreállitható volt.

A megválasztott uj lelkész, *Paulinyi Sámuel* már az emlitettük egyházi alapból dijaztatik.

Jegyzet: A volt tót-párdányi és écskai egyházak anyakönyvei az antalfalvi egyház birtokában vannak.

Antalfalván lelkészkedtek:

1. *Basilidesz János*, 1803—1813-ig. Született 1760-ban, Basilidesz Márton és Jeszenák N. szüléktől. Eleintén tanitóskodott Kis-Kőrösön, hol jó normalista hirében állott; 1792-ben écskai lelkész lett s mint ilyen 1803-ban hiveivel együtt Antalfalvára jött, hol 1813. dec. 7-ikén meghalt. Megemlitentő róla, hogy 1794—1813-ig bánáti dékán volt.

2. *Hamaliar Márton*, 1814—1835-ig. Született Nagy-Kürtösön 1783-ban, Hamaliar Márton és Chovan Susanna szüléktől. Egyideig superintendens atyja mellett Szarvason segédlelkész volt. Arra 1806—1814. márcz. haváig Lajosfalván, azontúl pedig 1835. szept. 13-ig Antalfalván rendes lelkész volt, mely utóbbi napon ugyanitt sirba szállt. Tagja volt az 1810-ben alapitott bányakerületi tót tudományos társulatnak. Mint antalfalvi lelkész, 1816—1820-ig bánáti dékán, 1820—1835-ig pedig bánáti alesperes volt. Innen Berzsenbe hivták lelkésznek, de ő ezen meghivást el nem fogadta.

3. *Abaffy Károly,* 1836. jun. 26-ikától — 1837. jun. 12-ig. — Született Lissón 1801-ben Abaffy Mátyás és Kellner Judit szüléktől. Atyja lelkész volt. Testvére, Dániel szintén, előbb Lajosfalván, utóbb T.-Aradáczon. Abaffy Károly előbb a bács-szerémi esperesség iskolájában, 10 éven át tanár volt, utóbb lelkész Antalfalván, hol 1837. jun. 12-én meghalt.

4. *Ambrózy Mátyás,* 1837. oct. 1.— 1869. márcz. 12. Született Szielniczán, Liptómegyében, 1797. jan. 13-án, szegény iparos szüléktől. Iskoláit szülőhelyén, aztán Beszterczebányán, Eperjesen és Selmeczen végezé. Erre Miskolczon Deseffy Tamásnál nevelősködött, honnét theologiára Sopronba ment s itt a candidaticumi vizsgát is letette. Külföldre nem mehetvén, Lovich Ádám, superintendens által felszenteltetett, s 1818-ban Ujvidéken mint helyettes és 1819-ben, mint rendes lelkész alkalmaztatott. Erre 1820—1825. Bajsán, 1825—1837. N.-Becskereken s végre 1837. oct. 1. — 1869. márcz. 12-ig Antalfalván, mint nagy buzgalmu lelkész működött. Bánáti lelkészkedése alatt, 1826—1832-ig bánáti dékán, 1834—1835-ig a határőrvidéki szórvány gondozója, 1836—1847-ig bánáti főesperes s ugyanaz volt ismét 1860—1862-ig. Életének alkonyán a Ferencz-József koronás arany érdemkereszttel lett kitüntetve. Antalfalvi lelkészkedése alatt káplánjai valának: 1852—1860-ig fia, Ambrózy Gyula, ki egyuttal az antalfalvi német iskolát is vezette; 1868. jun. 11-től — 1869. márcz. 12-ig pedig unokája, Kernúch Adolf, ki 1869. oct. 17-ig itt mint administrator működött még.

5. *Ambrózy Gyula,* 1869. oct. 17. — 1879. aug. 11. Született Nagy-Becskereken, 1829. julius 6-án Ambrózy Mátyás, lelkész és Rakovitz Eszter szüléktől. Elemi tanulmányait N.-Becskereken és Antalfalván végzé. A gymnasiu-

mot Uj-Verbászon, Szarvason és Eperjesen járta. A theologiát pedig Pozsonyban és Bécsben hallgatá. Miután 1851-ben felszenteltetett, 1852—1860-ig atyja oldalán segédlelkészkedett Antalfalván, lévén egyuttal német tanitó. Erre 1860-ban Hajdusiczán és 1869-ben Antalfalván rendes lelkész lett.

Nagy buzgalmu és hangya szorgalmu hivataloskodásának ideje alatt, 1865—1879-ig esp. pénztáros, 1875-től 1879-ig gyámintézeti pénztáros, 1868—1869-ig torontáli dékán, 1865—1868-ig missiói pénztáros, 1867—1872-ig nyugdijintézeti pénztáros és 1876—1879-ig nyugdijintézeti elnök volt, mely bokros érdemeinek elismeréseül, 1872. szept. 24-ikén, mint torontálmegyei bizottsági tag és a szabadelvüpárt elnöke is, méltán lett a Ferencz-József koronás arany érdemkereszttel Ő Felsége által kitüntetve. Meghalt Eperjesen, hova gyógykezelés végett vonult, 1879. aug. 11-én. Porai Antalfalván nyugszanak.

6. *Paulinyi Sámuel,* 1881. szept. 4-ike óta. Született Beszterczebányán, 1856. aug. 6-án. Elemi és gymnasiumi tanulmányait szülőhelyén kezdé és Selmeczen befejezé. A theologiát 1875—1879-ig Pozsonyban járta; mire 1879. aug. 18-dikán B.-Csabán superintendensi segéd-, s 1881. apr. 16-án antalfalvi helyettes- és végre 1881. szept. 4-én ugyanitt rendes lelkész lett.

Antalfalván tanitóskodtak:

1.	Schimeg János . .	1805—1832.
2.	Lauf Jakab	1832—1848.
3.	Raksányi Henrik . .	1848—1851.
4.	Raksányi Lipót . .	1851—1866.
5.	Német tanitó: Ambrózy Gy.,	1852—1860.

Ezen tanitók alatt, segédtanitókul a következők működtek: Belicska Pál *, Domanovszky Dániel, Rucskay Nándor, Kernuch Károly és Chovan József.

6. Melicsko János, . . 1866—1867.
7. Gdovin András, . . 1867—1870.
8. Matyejecz János, . . 1870. oct. 4-ike óta.

A második iskolában a fentebb emlitett segédtanitók után, mint rendes tanitók:

1. Zlinszky Miklós, . . 1867—1874.
2. Csirák Gyula . . . 1874—1875.
3. Karlovszky György . 1875. óta.

A harmadik iskolában:

1. Tyahun János 1876. óta.

A negyedik iskolában:

1. Rapos János, 1883. óta.

* * *

2. §.

Tót-Aradácz.

A t.-aradáczi egyház a jelenleg fennálló bánáti egyházak legrégebbike. Keletkezett 1785-ben, mire vonatkozólag az 1798-iki kánoni látogatás jegyzőkönyvében ezt lehet olvasni: »Origo eius cadit in annum 1785, quo per Resolutionem Ceo Ream ex Ex. Consilio 27. Sept. 1785 sub Nro $\frac{27496}{27523.}$ emanatam subsecuta investigatione I. Cottus Rlnis exercitium adepta est.«

* 1833. jun. 15-től 1838. ápr. 2-ig.

Tagjai, kik leginkább Nógrádból, aztán Pest-, Békés-, Zólyom- és Nyitra megyékből származtak le, de kik között többen a megszünt párdányi-, szőlősi- és t.-sztámorai egyházakból átköltözöttek közül is valának, Kis Izsák, akkori földes ur unszolására jöttek T.-Aradáczra és az első két évben az eleméri r.-kath. plebános által láttattak el a lelkiekben. — Erre, 1787-ben anyagyülekezetté alakultak, melyhez mint leánygyülekezet N.-Becskerek is tartozott. Kezdetben épitett imaházát, a gyülekezet 1823-ban, Machula Gábor, békés-bánáti főesperes által felszentelt, rendes templommal váltotta fel, mely renováltatván, 1836-ban a visitáló superintendens, dr. Szeberinyi János által ujból felszenteltetett és 1853-ban megujitott toronynyal lett ellátva.

E templom tornyába a tekintélyes gyülekezet 1857-ben egy uj, 800 fontos harangot szerzett; 1858-ban toronyórát csináltatott; magába a templomba 1859-ben renovált orgonát állittatott; 1860-ban kis harangját átolvasztatá; 1861-ben 2000 frtos uj oltárt épittetett, melyen e felirat olvasható: »Sláva Bohu na vysosti.« — Temploma belsejét 1878-ban csinosan kifesteté; fedelét 1879-ben megujittatá s ugyanakkor a templom padjait és a chorus sorompóit is kifesteté. Továbbá 1880-ban pattanást szenvedett kis harangját átolvasztatá. — Az 1857-ben szerzett nagy harangon e felirat olvasható: »Pro veselých vesele hrám, Pro trúchlivých smutný hlas mám, Vnešteti strašne hućím, Zbožných do chrámu svolávám, Všem k modlení ćas udávám, Mrtvých Bohu porúćím.«

Paplakát az egyház 1820-ban kezdé épiteni, 1825-ben kiépité, leégése után, 1866-ban megujitá s 1877-ben belülről kifesteté. Iskoláját és a tanitói lakot szintén 1825-ben emelte fel, melyet 1872-ben renovált és 1880-ban egy

második tanitói lakkal toldott meg, miután 1877-ben az első tanitói lakot belülről szintén kifestette volna.

E gyülekezetben következők lelkészkedtek:

1. *Kovács Pál,* 1787. jan. 22. — 1798. szept. 13.

2. *Rakovicz János,* 1798. szept. 13. — 1820. oct. 20. T.-Aradáczra, nógrádmegyei Luczinából jött.

3. *Boszy Mihály,* 1821. jan. 27. — 1822. máj. 17. midőn megtébolyodván, távozni kényszerült.

4. *Abaffy Dániel,* 1822. máj. 22. — 1855. aug. 20-ig. Született Bagyánban, Hont megyében, 1790. máj. 6-án Abaffy Mátyás és Kellner Judit szüléktől. Tanult Beszterczebányán, M.-Berényben, Debreczenben, Pozsonyban és Jénában. M.-Berényben tanár volt, 1818—1822-ig pedig lajosfalvi lelkész. Mint bánáti lelkész, 1820—1825-ig bánáti alsó dékán és 1836—1855-ig esperességi főjegyző vala. Meghalt T.-Aradáczon 1855. aug. 26-án.

5. *Abaffy Lipót,* 1855. nov. 10. — 1883. febr. 27-ig. Előbbinek és Rohonyi Karolinnak fia, ki 1827. febr. 18-án T.-Aradáczon született. Tanult szülőhelyén, Szarvason, N.-Becskereken és Lőcsén. — Arra 1847-ben Eperjesen jogász és utóbb Pozsonyban theologus lett. A szabadságharcz után, Nyitrán, mint törvényszéki titkár s utóbb mint központi járásbiró müködött. 1854. szept. 1-én pappá szenteltetvén, Trencsinben, Beczkóban és T.-Aradáczon káplánkodott, 1855. nov 11-én pedig aradáczi rendes lelkészszé választatott. Meghalt 1883. febr. 27-én.

6. *Szeberényi Lajos Zs.,* 1883. aug. 19-ike óta. Született B.-Csabán, 1859. nov. 4-én, Szeberényi Gusztáv (superintendens) és Dlhányi Maximiliana szülőktől. Az algymnasiumot B.-Csabán, a felgymnasiumot Selmeczen, N.-Szebenben és Szarvason, a theologiát pedig Pozsonyban végezte. Erre meglátogatván Berlint s hospitálván

több külföldi egyetemen, B.-Csabán segéd, s utóbb T.-Aradáczon rendes lelkészszé lett.

T.-Aradáczon tanitók valának:

1. Sztraka Ádám, szűcs, rövid ideig.
2. Krupicza János, rövid ideig, utána ismét az előbbi.
3. Grenerczy Pál, ki ide 1788-ban Párdányról hivatott meg, aztán innen Tarasra ment jegyzőnek.
4. Mázor János, 1789. — 1792. márcz. 26.
5. Járosi Pál, 1792. ápr. 1. — 1797, midőn helyben jegyzővé lett.
6. Bakó Sándor (apa), 1797. — 1814.
7. Bakó Sándor (fia), 1814—1860, ki mellett Gyurkovics György, mint segédtanitó müködött.
8. Gyurkovics György, 1860—1863-ig, ki mellett Zbavitel József volt segédtanitó, ugyszintén
9. Institorisz József alatt, 1863-ban.
10. Kolényi Dániel, 1863 óta, ki mellett, mint ifjabb tanitó, 1863—1870-ig Matheidesz Dániel, azóta pedig Kolényi József szolgált.

Tót-Aradáczon, hol 1791-ben 1443, a leánygyülekezetekkel pedig 1746 lélek volt, a lelkek száma 1830-ban 1852-re és 1881-ben már 2126-ra szaporodott fel.

* * *

3. §.

Török-Becse.

Az e század elején élénk közlekedéssel birt T.-Becsén, már 1814 táján is találtattak protestans lakosok. Ilyenekül emlittetnek Molnár István és bizonyos Grosz nevezetüek.

Számuk idő folytában szaporodott; de miután a szomszéd ev. lelkészek által figyelemmel nem kisértettek, szervezetlenül maradtak és rendszerint a r. kath. papság proselytáskodásának estek áldozatul.

Szervezett gyülekezetté való alakulásra, miután 1831-ben a t.-aradáczi lelkész, Abaffy Dániel által meglátogattattak, isteni tiszteletben részesittettek és megszámláltattak, 1840-ben indult meg a mozgalom, melyet egyes buzgóbb tagok, mint Michel Eugen, Kreszmann Dániel, Bobor György, Vacker Károly és Schuhmacher Nándor támasztottak. Azonban a tagok közönye, szegénysége és vegyes volta eleinte akadályt gördítettek a t.-becse-franyovai gyülekezet czélbavett megalakitása elé. Ennek daczára 1843-ban összegyültek a vezérférfiak tanácskozásra és 1844-ben a n.-becskereki lelkész által meglátogattatván, ujból összeirattak; és tapasztaltatván, hogy számuk 128-ra rug, szervezkedő gyülést tartottak, melyen *Molnár István* személyében első felügyelőjüket megválasztották és adózási osztályokat alkottak.

Ezen első lépés megtétele után, 1844. október 22-én *Jankovics Pál* személyében már tanitót is hivtak meg és a t.-becsei uradalomtól imaház és iskola alá belső telket kértek, mely kérelem azonban megtagadtatván, a megyei hatósághoz felebbeztetett s itt kedvező elintézést nyert. Az uraság a városon kivül utalványozott egy telket, melyet a gyülekezet azon kérelem kapcsában fogadott el, hogy az uraság engedné meg e teleknek becserélését, ha erre kedvező alkalom nyilnék. S az uraság ebbe beleegyezett.

Ezen körülménynél fogva a gyülekezet e telket Kreszmann Dánielnek nyilvános árverésen 3770 frtért eladta, az összeget 6% mellett nála hagyta, azon határozattal, hogy ez összegen igyekezzék a frányovai rétben a gyüle-

kezet részére földeket vásárolni, melyeknek jövedelméből alkalmilag templom- és iskolahely lenne vásárolandó. S ez az összegnek lelkiismeretes és hű kezelése mellett már 1846. febr. 4-én sikerült, mennyiben bizonyos Havedics Páltól egy, templom és iskolának alkalmas ház vásároltatott 600 pengő forinton; továbbá 8 kat. hold föld és 50 frton egy diszes kehely.

Azonban ily szép anyagi emelkedés mellett az egyesült két felekezetet különválási törekvések és azon körülmény sujtották, hogy a $^3/_4$ év óta itt működő tanitó panaszokra adott alkalmat és Nagylakra hivatván meg, a gyülekezetet elhagyta.

Az egyház erre belátván, hogy jövedelmei csekélyek, több évig tanitó nélkül maradt; miközben bizonyos *Michel Eugen* egyháztag oktatta ingyen a gyermekeket és saját házában imaórákat tartott. S miután az egy idő mulva meghivott uj tanitó, *Beck Péter* is csakhamar elhagyta a gyülekezetet és az 1848-iki országos események bekövetkeztek, a gyülekezet egész 1850-ig életjelt sem adott magáról.

A n.-becskereki lelkész elnöklete alatt ezután tartott egyházi gyülések főtárgya, az iskolaügy mellőzésével, az egyházi vagyon gyarapitása volt, mely törekvés 1855-ig 2200 frtnyi tőkét eredményezett.

Az 1856-ban gondnokul megválasztott Kreszmann Dániel inditványára végre, levita állomás szerveztetett, melyre *Bakó Dániel*, s miután ez egy év mulva a szegény állomásról leköszönt, 1859-ben *Pásztor Károly* lett alkalmazva, ki azonban állomását 6 hónap mulva szintén elhagyá.

1859. szept. 29-én elhatározá az egyház, hogy mindkét házát eladja s e helyett a főutczán vásárol egyet.

Ugyanakkor lett *Kolényi Emil* is levitául meghiva, ki azonban 4 havi ittműködése után, Bácsmegyébe segédlelkészül távozott.

Végre, miután az egyházi számadások szigoruan megvizsgáltattak, az esperesség engedelmével 1860-ban a gyülekezet lelkész-adminisztratori állomást szervezett, melyre 1861. márcz. havában *Zsarnoviczky István,* petrováczi segédlelkész hivatott meg. Ennek itteni tartózkodása folytonos küzdelem volt az inséggel. Ellenben alatta egyesült egymással ismét a két felekezet, mi azonban csak rövid ideig tartott. Mert a ref. hivek jogot kezdtek formálni az egyházi vagyonhoz, de ezt az ev. hivek visszautasiták. S miután ennek folytán a helvét atyafiak N.-Becskerekhez csatlakoztak s az evangelikusok közül is többen kiköltöztek, Zsarnoviczky is elhagyta a 25 családra leolvadt gyülekezetet, Eperjesre távozván képezdei tanárnak.

Erre a gyülekezet az utazó lelkész egyik állomásaul tétetett az esperesség által.

A t.-becsei egyháznak 1861. óta következő felügyelői valának: Kreszmann Dániel, Meier Emil, Aranyos József és Müller Lajos. Az első jelentékeny alapitványokat tett, kinek emlékére a gyülekezet évenként gyász isteni tiszteletet szokott tartani.

Az egyház gondnokai valának: Hetyei János és Schneider János.

* * *

4. §.

Nagy-Becskerek.

II. József türelmi parancsa és az 1791-iki 26-ik t.-cz. megjelenése után, N.-Becskereken állandólag több á. h. ev. mesterember telepedett le, kik közül Szamecz, Kútzky, Konkoly, Tonházi és Machálek nevei emlittetnek. E telepesek 1795-ben 49 lelket számlálván, rendezett leánygyülekezetté alakultak és a szomszéd t.-aradáczi anyaegyházhoz csatlakoztak. Számuk szaporodtával, már 1816-ban tanitói állomást szerveztek és miután beltelket a kincstári uradalomtól eredménytelenül kérelmeztek, 1817-ben önerejükből 4900 váltó frtnyi költségen két házhelyet szereztek, az egyiket Kászonyi tanácsostól, a másodikat pedig Kosztolányi családtól és az egyikre iskolát, a másikra pedig imaházat épitettek, mely utóbbiba nehány áldozatkész egyháztag az 1817-iki temesvári vásár alkalmával egy, a szerb egyházhoz tartozott oltárt vásárolt.

Ily állapotban találta a gyarapodó leánygyülekezetet a Lovich Ádám, superintendens által 1818-ban megejtett kánoni látogatás, melynek a gyülekezetre nézve azon fontos következménye lett, hogy, miután a gyülekezet már 530 lélekre szaporodott fel, 1820-ban anyaegyházzá alakult és egyelőre levita által láttatott el.

E levita 1821. aug. havában rendes lelkészszé avattatván fel, 1822-ben külön lelkészi és külön tanitói fizetést szerveztetett.

Habár az 1817-ben emelt iskola és imaház meglehetős karban valának, mindazáltal nehány lelkesebb egyháztag azon fáradozott, hogy a gyülekezet a czélnak és disznek megfelelőbb épületeket emeljen. Ezen egyháztagok között Frombach

Sámuel, Likavecz Mátyás, Ambrózy Ádám, Meleghy Sámuel és János, Szegedy Mihály, Szlezák György, egyházi köztagok, továbbá Fancsaly Jób, Fodor Sándor és Frombach Sámuel egyházfelügyelők nevei kiválóan emlittetnek.

És ezeknek buzgólkodása mellett, az egyháznak sikerült kivinni, hogy 1829-ben uj tanitói lakot épitett. Továbbá megemlitendő, hogy 1831-ben Meleghy János, csizmadia az egyháznak 891 frton vásárolt harangot ajándékozott, melynek a gyülekezet haranglábat készittetett; 1834-ben az egyház a czélba vett uj imaház számára a helybeli r. kath. hitközségtől 500 frton egy orgonát vásárolt, melyet az 1836—7-ben felépült uj imaházba behelyezett; 1843-ban a helybeli csizmadia-czéh evang. tagjai az egyháznak nagy harangot ajándékoztak; 1846-ban az uj imaház toronynyal láttatott el, melybe az egyház kis harangot is szerzett s 1856-ban mind a három harangot felhuzatta. Végre, miután a városi tanács az egyház düledező iskoláját 1857-ben bezáratta, a gyülekezet a város 675 frtnyi segélye mellett, 1800 frtnyi költséggel uj iskolát épitett és 1861-ben a templomot tetemes költséggel, kivül és belül ujból tataroztatta.

A templom e megujitásának befejeztével, az egyház 1861-ben, mintegy uj templomszentelési ünnepet ült, melynek alkalmával Kovách Ágoston, egyházfelügyelőnek g. n. e. neje Krisztics Mária az oltárt nemzeti szinü értékes selyem takaróval — a sz. edényeket pedig aranynyal himzett fehér atlasz-lepellel diszitette fel, mely utóbbiakat az egyház részint megaranyoztatá, részint megezüstölteté.

Ezen áldozatokhoz méltóan társult Kovách Péternek azon buzgalma, melyet az 1867-ben 650 frtnyi költségen szerzett toronyóra költségeinek, többnyire más felekezetüek közötti gyüjtésében kifejtett.

Azonban nemcsak az egyháztagok buzgó öncselekvősége, hanem a kincstári uradalom és a város kegyadományai is nagyban járultak az egyház felvirágoztatásához. Igy kapott az egyház még 1836-ban a papi és tanitói fizetés fedezhetésére a kincstári uradalomtól $33\frac{1200}{1600}$ holdnyi szántóföldet, holdankénti 24 pengő krajczárért bérbe, mely bérösszeg is, miután 1868-ig 278 frtra szaporodott volna fel, az uradalom által hátralékkép elengedtetett; maga a szántóföld pedig, melyből $^2/_3$ rész a lelkész és $^1/_3$ rész a tanitó haszonélvezetébe jutott, 1870-ben az egyház örök tulajdonába bocsáttatott. Igy nyert az egyház ugyancsak a kincstári uradalomtól, 1600 □°-nyi beltelkének megfelelőleg $3\frac{121}{1600}$ hold szántóföldet örök tulajdonul, mely az előbbivel együtt az egyház nevére lett telekkönyvezve. És igy 1858-ik évben temetőül a közlegelőből 1600 □°-nyi területet.

Hasonlólag részesült a város részéről azon segélyben, hogy ez a tanitói fizetéshez kezdettől fogva hozzájárult, 1860 óta pedig 420 frtnyi évi összegben teljes tanitói fizetést utalványozott ki, mely subventióban az egyház egész 1870-ig részesült, midőn az iskola községivé lett s az egyház részére kántori állomás szerveztetett.

Végre az egyház jólétét és felvirágzását biztositották azon alapitványok, melyek idő folytában az egyház részére tétettek. — Ilyenek: az 1850-ben feloszlott n.-becskereki »nemzeti iskolá«-ra tett alapitványok azon része, mely a prot. alapitó tagoknak 693 frtnyi osztalékhányadban visszajutott és »iskolai alap« czimén az egyháznak felajánltatott. Ilyenek: Bielek Vilmosnak 200 frtnyi, Kovách Ágostonnak 200 frtnyi, Sztanik János — Ambrózy Jakab — és Likavecz Jánosnak 50—50 frtnyi alapitványai, melyek 1861 óta 1880 végéig 3353 frtnyi összegre emel-

kedtek és szintén »iskolai alap« czimén az egyház folyó költségeire kamatoznak. Ilyen az 1867-ben feloszlott csizmadia czéh prot. tagjai által, a reájuk eső czéhvagyonból az egyháznak felajánlott összeg, mely más egyháztagok ajánlataival együtt »csizmadia czéh által kezdeményezett alap« czimén 1880-ik év végéig 2810 frtra nőtt és szintén az egyház folyó költségeire kamatozik. Ilyen Horváth Sándor, uj-aradi á. h. ev. lakosnak 1874-ben tett 6000 frtnyi és Guttmann Johanna n.-becskereki ref. lakosnőnek 1000 frtnyi hagyománya, mely ugyanazon czélra kamatozik.

Nagy-Becskereken lelkészkedtek:

1. *Obetko Mihály,* 1819. nov. 21.—1825. Eleinte levitául volt itt, utóbb, miután 1821. aug. havában felszenteltetett, mint rendes lelkész müködött. Innen Fazekas-Varsándra távozott.

2. *Ambrózy Mátyás,* 1825. márcz. – 1838-ig. Innen Antalfalvára távozott.

3. *Benkó György,* 1838. máj. 14.—1863. márcz. 16. Nagy-Szt-Miklósról jött s N.-Becskereken meghalt.

4. *Moczkovcsák Károly Henrik,* 1863—1870. Született Bazinban, Pozsony megyében, 1835. jan. 24-én. A gymnasiumot és a theologiát Pozsonyban végezte. Azután több évig a pozsonyi Scherz családnál nevelősködött. A göttingai egyetemen egy évet töltvén, 1859-ben Komáromy, sup. administrator mellé, segédlelkészszé felszenteltetett, 1860-ban somorjai helyettes- és még ugyanazon évben nagybányai rendes lelkészszé lett, 1863-ban pedig Nagy-Becskerekre hivatott meg. Itteni lelkészkedésének ideje alatt, 1865—1870. az esperesség főjegyzője, 1869—1870-ig pedig torontálköri dékán volt. Meghalt N.-Becskereken 1870. decz. 15-én. Az egyházi irodalom terén igen munkás volt: számos czikkeken és apróbb dolgozatain kivül közfigyelmet ger-

jesztett »Hitéletünk hiányai« czimü értekezése és »Az elutasitandó utasitások« czim alatt irt egyházalkotmányi kritikai magvas munkája.

5. *Moczkovcsák János Tivadar*, 1871. márcz. 1. — 1876-ig. Született 1846. aug. 29-ikén Bazinban, hol atyja lelkész volt. Előbbinek öcscse. — A gymnasiumot és a theologiát Pozsonyban végezte. Erre a hallei egyetemet látogatta meg. Felszenteltetvén, 1868-ban m.-berényi, 1869-ben pedig bazini segédlelkészszé lett. Innen 1871-ben Nagy-Becskerekre és 1875. oct. havában Beszterczebányára hivatott meg rendes lelkészül, mely utóbbi helyen, 1876-ban a zólyomi esperesség főjegyzője, 1880-ban pedig főespere lett.

6. *Jeszenszky Nándor*, 1876. óta. Született K.-Kőrösön, 1846. jan. 1-én, Jeszenszky József és Viczian Mária, iparos szüléktől. Elemi tanulmányait s az algymnasiumot szülőhelyén, a felgymnasiumot Szarvason, a theologiát pedig Eperjesen végezé. Három évi nevelősködése után, 1869—70-ben meglátogatta a hallei egyetemet, honnan visszatérve egy évig ismét nevelősködött. Arra 1872-ben Pilisen, 1873-ban Csomádon segéd-, 1874-ben pedig Fekete-Lehotán és 1876-ban N.-Becskereken rendes lelkészszé lett.

Tanitók voltak N.-Becskereken:

1. Záborszky Tóbiás, 1816. aug.– 1819.
2. Kovách Teofil, 1819. sept.—nov.
3. Obetko Mihály, 1819. nov. 21. 1822.
4. Dobrik Károly, 1822—1824.
5. Kupferschmied Dániel, 1824 – 1826.
6. Raksányi Imre, 1826. jun.—1839.
7. Zvarinyi Lajos, 1839. okt.—1844.
8. Hudacsek Lajos, 1844. okt. 13.—1847.
9. Kovách Sándor, 1847.

10. Breyer Lajos, —1850.

11. Vozár Mihály, 1851. jan.—1867.

12. Szilvási János, 1867. szept. 18.—1870-ig, ki 1870. óta mint kántor müködik.

* * *

A n.-becskereki prot. „nemzeti iskola“ külön története.

(Függelék a n.-becskereki egyház történetéhez.)

A n.-becskereki egyesült ev. egyház 1838-ban az egyházi felsőbb hatóságok protectorsága és felügyelete alatt állandó »nemzeti iskola« felállitásának eszméjét penditette meg, mi végből azon évi aug. 20-án az ev. egyház kebelében magántanácskozmány tartatott. E tanácskozmányban a következők vettek részt: Ambrózy Mátyás, bánáti á. h. ev. főesperes és torontálmegyei táblabiró, Czvetkovics, n.-becskereki gör. n. egy. protopresbyter, Trifunácz Sándor, megyei fizetéses táblabiró, Szathmáry Sámuel, torontálmegyei mérnök és táblabiró, Hollósy Mihály, t. m. táblabiró, Tichy János, több uradalom ügyésze, Tichy Károly, a n.-becskereki egyház felügyelője, Kosztolányi Andor, hites ügyvéd, Menczer Lipót, árendás, Schein György, kereskedő, Bányász Sámuel, bánáti á. h. ev. alesperes, Kramár Péter, bánáti á. h. ev. dékán, Kuniczky Péter és Sztáics, n.-becskereki g. n. e. plébánosok, Benkó György, n.-becskereki ev. lelkész és több n.-becskereki városi tag.

Ezen vegyes felekezetü elemekből alakult tanácskozmányban a megpenditett ügyben következő határozatok hozattak:

1. A czélba vett iskola grammatikalis és nemzeti legyen.

2. A tanárok száma legyen kettő.

3. A tanároknak utasitás adandó, hogy mit és mely tankönyvek szerint tanitsanak.

4. A meghivandó tanárok választásánál ne a felekezetiség, de a képesség legyen a mérvadó.

5. Az iskolai előljáróságot választani minden fizető tagnak jogában álland s patronusa az intézetnek.

6. Az iskolai alap gyüjtés utján teremtessék elő. Gyüjtőkül azonnal a következők választattak meg:

a) Nagy-Becskerekre nézve: Benkó György, Menczer Lipót, Sztáics Dániel és Sztavics Pál, senatorok.

b) Torontálmegye többi részeire, uradalmaira és más érdemes tagjaira nézve: Fodor Károly, főbiró, Trifunácz Sándor, táblabiró, Szathmáry Sándor, mérnök, Hollósy Mihály és Tichy János, ügyvédek.

c) A katonai határőrvidékre nézve pedig: Ambrózy Mátyás, főesperes és Kramár Péter, dékán.

7. A legközelebbi tanácskozmány határidejét Ambrózy Mátyás, főesperes fogja meghatározni.

8. A befolyandó adományok a n.-becskereki ev. egyház pénztárába vételeztessenek be.

A gyüjtés nyomban megkezdetvén, rövid idő alatt 173 adakozótól 4934 frt 44 krnyi iskolai alapitvány állt rendelkezésre, mi lehetővé tette, hogy a czélba vett intézet még ugyanazon évben megnyittassék.

A n.-becskereki egyház 1839. jul. 7-én felirt a tiszántuli helv. h. ev. superintendenshez, jelentvén az intézet megnyiltát és kérvén őt, hogy, miután a felsőbb két osztály vezetésére Benkó György, lelkész vállalkozott, az alsóbb két osztály számára küldene egy alkalmas tanárt, ki az egyháznál egyuttal mint segédlelkész is alkalmaztatnék. — Ilyet nyert az intézet Ecsedy János személyében.

E két tanár vezetése és Szathmáry Sámuel, mint iskolafelügyelő főnöksége alatt az intézet 1839-ik év őszén megkezdette rendszeresen áldásos működését s a Temesvárott felállittatni készülő esperességi algymnasiummal csakhamar láthatólag versenyezni kezdett.

Ez utóbbi körülmény arra szolgáltatott alkalmat, hogy az 1840. máj. 21-én, Mramorákon tartott esp. gyülésen azon kérdés vettetett fel, vajjon ezen intézetet támogassa-e az esperesség, azon oknál fogva is inkább, mert a nagybecskereki egyház a czélba vett esp. algymnasium javára az esperességgel compromissumra lépni nem akart, de sőt az esperességi tanodát is támogatni vonakodott.

S habár az esp. gyülés e kérdésben döntő határozatot nem hozott, ugy a dolog mégis abban maradt, hogy az esperesség a n.-becskereki intézetet segélyezésben nem részesitette; minek ellenében a n.-becskereki egyházat, miután ez, saját intézetének fenntartása mellett harczolt és az esp. intézet javára kirótt rátáját fizetni vonakodott, ez utóbbinak tartozása alól fel kellett menteni.

Az intézet Német Sámuel és Ecsedy János tanárok vezetése alatt egyébként a legszebb eredményü működést tanusitotta, miről az 1844-iki esp. gyülés is örvendetes tudomást szerzett.

De volt egy baja: az anyagi kérdés. Az 1846-iki aug. 18-án, Szathmáry Sámuel, felügyelő elnöklete alatt és Abaffy Dániel, Benkó György, Kosztolányi Endre, iskolai pénztáros, Német Sámuel és Ecsedy János, tanárok jelenlétében megtartott iskolai tanácsülés ugyanis az intézet pénzügyi állapotát oly szomoritónak találta, hogy a tanárok még mult évi fizetéseiket sem kapták ki teljesen, mennyiben az alapitványok általában igen csekélyek valának, némely alapitványok be nem szedettek, kisebb ala-

pitványokhoz már hozzá kellett nyulni és az iskola fél telke is tartozással volt megterhelve, Menczer Lipót, az-előtti pénztárosnak pedig a pénztár irányában követelései szintén valának.

Az iskolai tanács mindamellett, azon okból, mert 1846. oct. 1-jén a n.-becskereki r. kath. gymnasium megnyitandó volt, ezen szép irányu és nemes törekvésü intézetnek müködését a következő 1846—7-iki tanévben is fenntartandónak határozta, mi végből a gyüjtők buzgóságuk megkettőztetésére utasittattak.

De a tanárok figyelmeztetve lettek, hogy, ha az intézetnek akár az első, akár a második félévben meg kellene szünnie, ugy ezen nem várt esetben, félévi felmondást ne várjanak, hanem már ezen figyelmeztetést annak vegyék. Végre az alapitók 1847. márcz. hava első hetének keddjén tartandó közgyülésre meghivattak, hogy ott nyilatkozzanak, vajjon nem akarnák-e alapitványaikat még nevelni, vagy mikép óhajtanak velük különben rendelkezni?

Az 1847. márcz. 14-én tartott egyházi közgyülésen, nehogy az egyháznak ezen ékessége megszünni kénytelenittessék, egyesek buzgóságából, ismét 530 frtnyi alapitpitvány állittatott elő, melyhez Venderoth Soma 100 frttal járult, Kovách Ágoston pedig, évenkénti 15 frttal haláláig, magát hozzájárulni lekötelezte.

Minek folytán, az 1848. jun. 15-én, Remetén tartott esp. gyülésen tett jelentés szerint, a n.-becskereki »nemzeti iskolának« fél telek szántóföldön kivül, 5822 frtnyi alaptőkéje volt.

Azonban mind ez vajmi kevés volt ez intézetnek további méltó fenntartására! Azért e tanoda, anyagi gyengeség miatt, 1849. jan. végén megszünt létezni s az alapi-

tók 1850. febr. 13-án tartott iskolai gyülés határozatából kötelezvényeikkel tetszés szerint rendelkezni, felszólittattak.

A prot. tagok által tett, 693 frtnyi alapitványok „iskolai alap« czimén, az evang. egyháznak ajánltattak fel s kamataiból szegényebb sorsu tanulók valának segélyezendők.

* * *

5. §.

Birda.

Birdának legelső lakosai g. n. e. oláhok valának, kik még most is a lakosság nagyobb részét teszik. A jelenleg ott lakozó evang. német hivek csak ujabban telepedének ott le, miután az oda való oláhoktól jó és olcsó földeket vásároltak. Első ilyen gyarmatos bizonyos Hörl Ádám volt, ki 1839-ben Lieblingről Birdára költözött s példája által csakhamar többeket maga után vonzott nemcsak Lieblingről, hanem és legfőbbként a bácsmegyei Kis-Kér, Bulkesz és Uj-Verbász német falvakból.

Ezen egyház, mint leánygyülekezet 1842-ig Kis-Semlakhoz tartozott, azontúl pedig Lieblinghez egész 1851-ig, midőn maga is anyaegyházzá vált.

Iskolát már 1842-ben alapitott. Azonban ugy a tantermet, mint a tanitói lakot eleinte csak bérelt házban rendezte be, melynek helyébe később 1800 □°-nyi saját egyházi beltelkén csinos iskolát épitett

Előbb azonban és pedig 1854. april havában, elismerésre méltó buzgalommal templom és paplak emeléséhez fogott, mely utóbbit már ugyanazon év őszén teljesen elkészité; a templomot pedig a következő évben, melyet

u. a. év oct. 28-ikán, vagyis Sz. H. utáni XXI-ik vasárnapon ünnepélyesen felszenteltetett.

Az egyház e fejlődését nagyban gyámolitotta b. Ukkermann, kinek elhunytát méltán gyászolta a gyámolitásra szorult gyülekezet.

A templom előtt álló haranglábon két harang függ, az egyik 2 mázsás, a másik pedig 4½ mázsás, mely utóbbi vasból van öntve s melynek megszerzési költségeihez Virkner, móriczfeldi birtokos 200 frtnyi adománynyal járult.

A templomban, mely 1879-ben a paplakkal együtt 270 frtnyi költséggel lett tatarozva, padok, oltár és szószék, valamint a szükséges és sárga rézből készült sz.-edények, a karzaton pedig egy 1874-ben 220 frtnyi költséggel szerzett harmonium van.

Van az egyháznak 1 holdat tevő tulajdon temetője. Azonkivül két pecsétnyomója, melyek egyikén kehely, kereszt, biblia és istennek szeme, valamint a következő szavak vannak bevésve: »Pfarramt d. Birdaer Evang. Kirchengemeinde«; a másik pedig e felirattal bir:

»A birdai Ág. H. Ev. lelkészi hivatal pecsétje, 1876.«

Birdához, mint leánygyülekezet a dettai hivek tartoznak, kik anyagyülekezetükkel semmi szerződési viszonyban nem állanak és a lelkész által évenként két izben, isteni tiszteletben részesittetnek.

Birdán lelkészkedtek:

1. *Szrenka József* 1851—1853. jun. 3-ig. Birdára Selmeczbányáról jött s hivatalába 1851. nov. 26-án lett beiktatva. E jeles képzettségü férfiu 1½ évi fáradhatlan müködése után a T.-Buttyin és K.-Semlak közt elfolyó »Moravicza« patakban, fürdés alkalmával, 45 éves korábelefult.* Eltemettetett a t.-buttyini temetőben.

* A szerző és szerzőnek atyja tanui voltak e szerencsétlen vizbefulásnak.

2. *Horváth Dániel*, 1853—1868. jan. 12-ig. Született Sopronban 1817. máj. 5-ikén. Theologiai tanulmányait szülő városában és Bécsben végezte. Tanitóskodott Temesvárott 1849—1853-ig. Arra meghivatott Birdára, mely egyházzal sok ideig perben állott. Meghalt ugyanitt 1868. jan. 12-én.

3. *Scultéty Sándor*, 1868—1877-ig, midőn Mramorákra ment át lelkésznek. Lásd ott.

4. *Trnovszky Emil*, mint administrator, 1878. óta. Született 1840. decz. 13-án, Pribilinán, Liptó megyében. Theologiai tanulmányait 1860—1865-ig Eperjesen végezvén, a felvidéken segédlelkészkedett, 1877—1878-ig bánáti felsőköri utazó lelkész volt, mig végre Birdára helyettes lelkészül kineveztetett. Az ő müködésének ideje alatt vett a birdai egyház 600 frton, a lelkész fizetésének emelése czéljából ¼ telket.

Tanitók valának:

1. Vodár András, 1842—1850.
2. Klein Éliás, 1850—1851.
3. Szrenka József, lelkész, 1851—1853.
4. Horváth Dániel, lelkész, 1853—1855.
5. Busch Henrik, 1855—1860.
6. Schvartz Ede, 1860—1861.
7. Poltz Mihály, 1862—1864.
8. Ilg Frigyes, 1867—1869. Hajdusiczára távozott.
9. Steinmetz Frigyes, 1869—1871.
10. Illgen Ede, 1871—1874.
11. Székely Lajos, 1874—1878.
12. Trnovszky Emil, lelkész, 1878—1882.
13. Pausz Sámuel, 1883. óta.

* * *

6. §.

Brestye.

Ezen rövid életü anyaegyház, mint egy meteor, tünt fel és le a bánáti esperesség egén.

Báró Dercsényi Pál u. i. 1838-ban 38 tót-nyelvü és á. h. ev. hitvallásu családot, melyek Hajdusiczáról költöztek ide, telepitett le a brestyei kamaralis pusztán s azokat 1838. jun. 12-én kelt szerződés értelmében, egyenként 15 kat. hold szántófölddel és 2 hold külső kerttel és legelővel látta el. Igy biztosittatott a netaláni tanitó vagy lelkész részére is 17 hold szántóföld. A kis gyülekezet, az uradalom engedélyével és Ambrózy Mátyás főesperes tudtával és beleegyezésével, 1839. máj. 19-én, *Szalmovszky János* személyében lelkésztanitót választott, kit az uradalom azonnal, a főesperes pedig jun. 10-ikén e minőségben megerősitett.

Jóllehet a kincstári uradalom minden egyes családnak még öt-öt hold szántóföldet engedélyezett az emlitetteken felül és az 1839. jul. 24-én kelt uj szerződés szerint, az egyháznak egy 100 forintos harangot is venni igért; nemkülönben minden egyes családnak vetőmagot és 7—7 forintot utalványozott: a szegénységgel küzködő kis gyülekezet csakhamar visszavándorlásra gondolt.

Ennek következménye volt az is, hogy a 136 lélekből álló egyház 1841-ben az esp. gyüléshez az iránt folyamodott, hogy miután lelkésztanitóját fizetni nem birja, ez a sándorfalvi egyházba tétessék át, hol lelkésztanitóra éppen szükég van.*

Szalmovszky János, miután 1841. szept. 1-jén a sándorfalvi egyház által meg lett választva, ide csakugyan

* L. 1841. esp. gy. jkve 22. p.

áthelyeztetett. Sándorfalvára magával vitte a brestyei egyház anyakönyveit és lélekösszeirási jegyzőkönyvét is.

A lelkésztanitó távoztával a hivek is oszladozni kezdtek és részint T.-Buttyinban, részint Hajdusiczán, részint végre Sándorfalván telepedtek le.

A brestyei egyház szétzüllése 1845-ben teljes lett.

* * *

7. §.

T.-Buttyin.

A temes-buttyini á. h. ev. egyház 1816-ban keletkezett, noha Buttyinban már 1815-ben lakott nehány ev. család. Ugyanis az emlitett 1816-ik évben több ev. család költözködött ki a Bács-Bodrog megyébe kebelezett Glozsán és Petrovácz községekből s báró Hiller, volt földesur által házhelyekkel ellátva, T.-Buttyinban telepedett le. — Egy év mulva ujolag több ev. család jött Antalfalva és Lajosfalva, határőrvidéki községekből s 1818-ban Kis-Kőrösről és más vidékekről.

A bácsmegyei családokkal bizonyos *Pazovszky György* nevü földmives is jött, ki a buttyini hiveknek első tanitója vala. De ez még 1816-ik év folytán, *Vodár András* nevü levita által váltatott fel. Ezek idejében a buttyini hivek Teéshez tartozó leánygyülekezetet képeztek.

Anyaegyházzá 1818-ban alakultak, meghiván első lelkészökül *Nagy József,* teési lelkészt. Buttyinhoz, mint leánygyülekezet, Kis-Semlak csatlakozott s vele ezen összeköttetésben 1834-ig maradt, midőn maga is anyaegyházzá lett.

Az egyház, nem lévén templomhelye, részint bérbevett helyeken, részint az itteni g. n. e. egyháztól vett s a mostani templom mögött állott iskolaházban tartotta isteni tiszteletét 1819-ig, midőn a helybeli földes uraság befolyása által templomhelyet nyert s arra imaházat épitett.

Emlitett iskolaházban lakott az első ev. lelkész is, de már 1819-ben a volt g. n. e. lelkész házába, melyet az egyház az uradalom irott bizonyitványa szerint, 700 váltó forintért vásárolt meg, költözködött be. Ezen épület, mely a jelenlegi paplak udvarán istálóul szolgál, a második lelkipásztornak is lakása volt egész 1831-ig, midőn a mostani paplak felépült. A régi iskolát nem lehetvén tovább használni, az egyház más iskolahelyet szerzett, melyre 1834-ben uj iskolát épitett. Hasonlóan a régi imaház helyébe tornyos templomot emelt, mely 1862-ben lett felszentelve. E templomépités alkalmával kellemetlen pere volt az egyháznak a g. n. e. gyülekezettel, mely állitotta, hogy az ev. uj templom hosszabbra és szélesebbre s igy az ő telkére is épittetett; minek alaptalansága azonban bebizonyulván, e per az ev. egyházra nézve kedvezően végződött, ép ugy, mint annakelőtte nehány évvel, ugyanazon gyülekezettel a papi sessio tulajdonjogáért folytatott pere.

Sajnos, hogy ezen sok küzdelmet kiállott, de végre is megszilárdult egyház, mely 1818-ban 450, 1830-ban 539 és 1849-ben 800 lelket számlált, ma alig áll 400 tagból. Ennek oka az, hogy az egyháznak contractualis része (uj falubeliek) az uradalommal a régi szerződés idejének letelte után szerződését hosszabb időre meg nem ujithatta, de sőt haszonbérben tartott szántóföldjeitől is megfosztatott, minek következtében kiköltözésre utalva

lett, vagy legalább is ingataggá tétetett. Ezen leolvadásnak egyik következménye az is, hogy az egyház 1881 óta külön tanitót nem tartott, hanem iskoláját a lelkész által láttatta el és 1885-ben a felekezeti iskolát teljesen feladta. — Mig a lelkészek vezették az iskolát, addig a tanitó javadalmazására szánt 4 hold szántóföldet is ők haszonélvezték a papi telek mellett, melyből 1876 óta az állami telekadó is fedeztetni szokott.

Az egyház 1884- és 1885-ik év folytán jelentékeny külsegély, de mindamellett tetemes áldozattal templomát tataroztatta s a paplak udvarán egy uj melléképületet emelt.

A t.-buttyini egyházhoz idők folytán több leánygyülekezet tartozott. Igy 1818—1834-ig K.-Semlak, 1819-től egész 1854-ig Versecz, határozatlan idők óta 1872-ig Zsidovin, Gertenyes és Bogsán, melyek most Resiczához tartoznak.

Jelenleg csak N.-Semlak Butyinnak számbavehető filiája, mely ez idő szerint 115 lelket számlál és az anyaegyházhoz oly viszonyban áll, hogy a lelkész havonként egyszer kebelében isteni tiszteletet tart és a lelkiekben ellátja. Egyébkor saját tanitója által láttatik el. Ezért a leánygyülekezet az anyaegyház pénztárába mivel sem járul, de a lelkészt némi dijazásban részesiti.

T.-Buttyinban, annak anyásitása óta, következő lelkészek müködtek:

1. *Nagy József*, azelőtt teési lelkész, 1818. szept. havától — 1822. april haváig, midőn Lengyelországba távozott.

2. *Vagner Károly*, volt apatelki lelkész, 1822. szept. havától — 1834. márcz. 4-ig.

3. *Kmetyi György*, 1834. szept. 21-től — 1836. jun. végéig, midőn istebnyei lelkész lett.

4. *Bierbrunner János*, 1836. jul. 8-ától — 1839. nov. végéig, midőn Hajdusiczára távozott.

5. *Jesztrebinyi István,* 1839. nov. végétől 1849. febr. 27-ig. Született Ránkon, Abauj megyében. Azelőtt lelkészkedett Teésen 1821—1829-ig; Hajdusiczán 1829—1839; végre Buttyinban, mely állomásra Bierbrunnerrel való csere által jutott. — Meghalt Buttyinban 1849-ik évi február 27-én.

6. *Kernuch Dániel,* 1849. márcz. 19-étől 1876. máj. 4-éig. Született Kis-Kőrösön, Pest megyében 1813. január 31-én, Kernuch József tanitó és Zubek Susanna szüléktől. Elemi iskoláit szülőhelyén és Fülöpszálláson járta, a gymnasiumot Mezőberényben és Selmeczen látogatta, a theologiát Pozsonyban és Bécsben végezte. 1832/3-ban beteg atyját helyettesitette a tanitóságban, 1837/8-ban Liptó megyében Palugyaiéknál nevelősködött s ugyanazon év decz. 4-én Vukovára lett meghiva levitának, egy év mulva pedig rendes lelkésznek, mely minőségben ott 1849. márcz. 19-ig szolgált s arra T.-Buttyinba átment. Lelkészkedésének ideje alatt esperességi hivatalokat is viselt. És pedig: 1847—1849. a temesköri szórvány gondozója, 1847—1855. s hasonlóan 1862—1868-ig a temes-krassói körnek dékánja és 1865—1873-ig alesperes volt. — Bekövetkezett betegsége miatt 1876. april 2-án lemondván hivataláról, máj. 4-én nyugalomba vonult.

7. *Nyácsik Endre,* 1876. decz. 23-ától 1884. február 20-ig, mint administrator, mire rendes lelkészül Kis-Semlakra távozott.

8. *Kiss Kálmán Pál,* 1884. apr. 17-ike óta. Született 1859. jan. 25-én, Kiss János földbirtokos és Raksányi Susanna szüléktől, Kis-Kőrösön. A gymnasiumot Aszódon, Bonyhádon és Szarvason, a theologiát pedig Pozsonyban végezte. Felszenteltetett 1882. márcz. 29-én B.-Csabán, mire 1882. apr. 1-től 1884. apr. 16-ig Lajosfalván segéd-

lelkész, 1884. apr. 17-én pedig T.-Buttyinban lelkészhelyettes lett.

Tanitók valának T.-Buttyinban:

1. Pazovszky György 1816-ban.

2. Vodár András, mint levita 1816. végétől 1818. őszéig, midőn lajosfalvi tanitóvá lett.

3. Felicidesz János.

4. Pán Sándor.

5. Valentinyi János.

6. Valentinyi Márton.

7. Kvankay Mihály.

8. Darula Pál, 1834. decz. 4-től — ?

9. Dobronyovszky Károly, a ki tanulmányait folytatandó, utóbb még gymnasiumba ment.

10. Darula Pál, ugyanaz, a ki már egy izben tanitóskodott.

11. Rohonyi Ferdinand, ki később Glozsánba távozott tanitónak.

12. Predmerszky Károly, 1846. nov. havától 1881. elejéig. Született Mijaván, előbb tanitóskodott K.-Semlakon. A hetvenes évek elején lemondván, helyettesittetett Tomasovszky György által, ennek távoztával pedig ujból tanitóvá lett. Meghalt T.-Buttyinban 1881. jan. 4-én.

13. Nyácsik Endre, mint lelkészhelyettes, 1881—1884. febr. 20-ig.

14. Kiss Kálmán Pál, lelkészhelyettes, 1884. april 17-től 1885. nyaráig, midőn a t.-buttyini iskola községi jellegüvé lett.

15. Ondrejovits Pál, előbb apostagi segédtanitó, 1885. szept. eleje óta, mint községi tanitó és egyházi kántor.

* * *

8. §.

Ebendorf.

Ebendorf helységét b. Bruckenthál, a ki »comes saxorum in transsylvania« vala, az osztrák cs. k. Ház iránti hűségéért, ajándékul kapta. E szászok grófjának fia, b. Bruckenthál Mihály, nejével, b. Vesselényi leányával, nővérével és gyermekeivel, igaz és hű protestansok valának és egész erejükből oda hatottak, hogy Ebendorfon ev.. egyházközség létesüljön.

E végből Veszprém megyéből magyar, Pozsony megyéből pedig német családokat hivtak le és 1838-ban Ebendorfon anyaegyházat szerveztek. A bárói család sokat áldozott e czélra. Házakat, kerteket és szántóföldeket ajándékozott a telepeseknek; az evang. lelkészt mindennel ellátta s azon kivül még 100 frttal dijazta, házainak egyikét lelkészlakul és imaházul átengedte és egyházi épületek számára egy telket kijelölt.

Az előbb Temesvárról gondozott gyülekezetnek első lelkésze 1838—1840-ig *Frint János* volt. Ennek idejében az imaház padjai csak gerendákból voltak faragva, azonkivüli berendezése egy egyszerü asztal volt, mely mellett az egyházi beszéd, ima és a szöveg felolvasása végeztetett és az Ur vacsorája kiszolgáltatott. Ellenben az Ur vacsorájához tartozó sz.-edények és asztalteritő, mint b. Bruckenthal öröklött ősi tulajdona, oly diszes és drága volt, hogy bármely nagyszerü templomnak is diszére válhattak volna.

Sajnos, hogy a hivek b. Bruckenthal ily áldozatkészsége mellett, egyházilag közönyösök maradtak, mennyiben az isteni tiszteletet csak akkor látogatták, midőn a bárói

család is jelen volt. Azonkivül, miután a föld nem volt oly termékeny, mint ahogy remélték, a hivek oszladozni kezdtek.

Frintnek utóda 1840—1845-ig *Kozsehuba János*, ennek pedig 1845—1854-ig *Fuchsz András* volt, kinek oldala mellé, mint iskola-tanitó, bizonyos Bähr Jakab nevü földmives alkalmaztatott.

Fuchsznak N.-Kikindára való eltávozása után, Ebendorf az 1853-ban keletkezett lugosi anyaegyháznak lett leánygyülekezetévé s 1873-ig csupán tanitókkal birt.

Ezután pedig, miután a gyülekezet tagjai egyenetlenkedni kezdtek s e miatt az uradalom megvonta pártfogását, még ezekkel sem rendelkezett. Miért is e szórványos gyülekezet a bánáti esperesség által, a lugosi lelkész gondjaira bizatott.

Lelkészek valának:

1. Frint János, 1838—1840.
2. Kozsehuba János, 1840—1845.
3. Fuchsz András, 1845—1854.

Tanitók pedig ezek voltak:

1. Bähr Jakab, 1854.—
2. Liptay Ede, —1859.
3. Krampf János, —1863.
4. Grassel János, egyuttal levita, 1866—1873.

* * *

9. §.

Écska

Az écskai á. h. ev. egyház Lázár Lukács, földes ur által 1788-ban eszközlésbe vett magán telepités folytán, a párdányi egyháznak ide átköltözködött hiveiből keletkezett.

Első lelkésze, *Jeszenszky Ferencz* és első tanitója, *Chromy György* a hivekkel együtt Párdányról jött ide át, kik addig is, mig a paplak és iskola felállittathatott, egy az uradalom által átengedett házban laktak. Az isteni tisztelet és egyházi gyülések pedig Szelszky János nevü vagyonos földmives házában tartattak, egész 1789-ig, midőn az imaház és iskola elkészült. Chromy Györgynek, ki 1788. végén a Bácskába távozott, tanitói utóda *Racskó János* lett, ki 1756-ban Ó-Zólyomban Racskó József és Holicska Anna szüléktől származott, mint tanitó és jegyző Kis-Faluban müködött, s innen Écskára lett meghiva.

Jeszenszky Ferencz nagy tudományu és buzgó lelkész volt, kiben hivei lelkipásztorral, orvossal, tanitóval, tanácsadóval és atyával birtak. Minélfogva ő, miután Antal János, szőlősi lelkész, a neki felajánlott bánáti dékáni tisztet, hajlott kora miatt el nem fogadta, az 1791-iki péterii esp. gyülés által bánáti dékánnak is kinevezve lőn. Miután ő azonban e kinevezést nem elégelte, hanem bánáti tiszttársainak szavazatát is ismerni óhajtotta: 1791. jul. 31-ikére Écskára dekanális gyülést hirdetett, mely őt dékáni tisztében egyhangulag megerősitette s melléje dekanális felügyelőül, Zamecz Mihály, t.-aradáczi hites jegyzőt választotta meg.

Ezen écskai dekanalis gyülés még arról is nevezetes, hogy azon a Szőllősről Écskára átköltözött 18 ev. magyar

család a maga számára Écskán magyar isteni tiszteletet is szorgalmazott, mi nekik azon föltétel alatt, ha a tót hivekkel ez iránt szerződnek s előbbi lelkészük iránti tartozásaiknak eleget teendnek, engedélyezve is lőn.

Jeszenszky Ferencz u. a. évi nov. 3-án T.-Komlóson tartott békés-bánáti esp. gyülésen bánáti esperesi ülnökké és előadóvá (orator) választatván meg, a dékáni tisztet letette, s ez Vágner Imre, t.-sztamorai lelkészre ruháztatott át.

De Jeszenszkyt az écskai egyház nem sokáig vallhatta lelkészeül, mert Vágner Imrének 1792-ben történt Fazekas-Varsándra való eltávozása után, u. a. év apr. 18-án t.-sztamorai lelkészül választatott meg s Vágnernek a dékáni tisztben is utóda lett.

Jeszenszky utóda, Écskán *Basilidesz János* lett, kinek itteni lelkészkedése alatt, écskai tanitók *Greskovicz Sámuel* és *Baltosch Gergely* valának. Basilidesz, miután Jeszenszky F. 1794-ben Kiszácsra távozott, ennek dékáni utóda lett; s az écskai kedvezőtlen viszonyok miatt, maga is a Bácskába kivánkozott, mi neki az esp. gyülés által, meghivás-nyerés feltétele mellett nem is tagadtatott meg.

Azonban ennek szüksége be nem állott. Mert, miután az écskaiak, minden kéréseik daczára, az uradalom által, semminemü földekkel el nem láttattak, sőt mint jobbágyok, keményen sanyargattattak; miután ennek folytán 1802. máj. 15-én Ferencz császárhoz az iránt folyamodtak, hogy a Debeliácshoz közel eső u. n. »Kovačicai« pusztán letelepedhessenek; s miután ez nekik az 1803. jan. 12-én kelt császári leirat által engedélyezve lett: nevezett pusztára átköltözködtek s ott Antalfalva községét alapitották. Lásd tovább »Antalfalvá«-t.

Écskai lelkészek valának:
1. Jeszenszky Ferencz, 1788—1792.
2. Basilidesz János, 1792—1803.
Écskai tanitók pedig ezek voltak:
1. Chromy György, 1788-ban.
2. Racskó János, 1789.—
3. Greskovicz Sámuel.
4. Baltosch Gergely, —1803.

* * *

10. §.

Ferdinandsberg. (Nándorhegy.)

A ferdinandsbergi á. h. ev. egyházközség alakulása az 1858-ik évbe esik és az »I-ső bánát-erdélyi bánya-társulatnak«, mely czégét utóbb »brassói bánya- és huta-részvényegylet«-re változtatá át, köszönhető. Ezen egylet ugyanis, boldog emlékezetü linsbergi ifj. báró Haber Lajos, szolgálaton kivüli cs. k. lovaskapitánynak, a társulat egyik igazgató tanácsosa és részvényesének, nemeslelkü és buzgó protestansnak áldott pártfogása mellett, a gyülekezetet nem-csak szervezte és segélyezte, hanem irányában a patro-natusi kötelességeket is elvállalta.

A volt román-bánáti határőrezred területén laktak ugyan szórványosan, már egy század előtt is ev. családok, melyeknek tagjai részint határőrök (Uj-Karánsebesen) és mesteremberek (Karánsebes városában), részint pedig bá-nyászok és napszámosok valának a már akkor is létezett ruszkiczai, ruszkabányai és ferdinandsbergi kohó-hámor és vasbányák gyarmataiban.

De ezek elkülönitve élvén minden ev. egyházi élettől, rendesen idegen felekezetek kebelébe olvadtak. Uj-Karánsebesen például csak öt ev. család birta magát mai napig fenntartani.

A bánáti esperesség megalakulta után, e hivek éltek ugyan Temesvárral és Lieblínggel némi szellemi összeköttetésben; de, jóllehet Karner Vilmos, főesperes önfeláldozó buzgósággal utánuk járt, vallási ápoltatásuk mégis csak hiányos maradt. Gondosabb lelki ápolásban az 1853-ik évben keletkezett lugosi ev. egyház megalakulta után részesültek, midőn ezen egyház lelkészei, Schneeberger János, Ruttkay Sámuel és Belohorszky Gábor felkeresték, összegyüjtötték és bennük egy központositandó ev. egyházközség megalakitása iránti óhajt felébresztették.

E czél elérhetése tekintetében eleintén anyagi akadályokba kellett ugyan ütközni: de csakhamar megérkezett a gondviselésszerü segitség és fordulat.

Történt ugyanis, hogy 1857-ben emlitett I-ső bánát-erdélyi bányatársulat, a Hoffmann Zachariás és Ferencz családok birtokában volt ferdinansbergi, ruszkabányai és ruszkiczai bányahelységeket megvette és a vasipar sikeresebb folytathatása végett, ide számos kül- és belföldi ev. munkást és hivatalnokot alkalmazott. Az evang. hivek e megszaporodtával szükségessé vált, egy önálló ev. egyházközség felállitása iránti gondoskodás, mi csakhamar sikerrel is lett koronázva, mennyiben a hivek e részbeli folyamodására, emlitett bányatársulat késznek nyilatkozott, Ferdinandsbergen, mint központban egyházközséget alapitani és azt kegyurilag gyámolitani. S ezzel nyomban, 1858. aug. 9-én az alapitó levelet is kiállitotta.

Az ügy e kedvező megoldása körül legnagyobb érdemeket szerzett magának nevezett, linsbergi ifj. báró Haber

Lajos, ki az alapitandó egyházközség legelső felügyelőjeül is megválasztatott. Alfelügyelő lett Geduly János, az egylet központi számvivője.

Ezen időben a gyülekezet vagyoni állapota a következő összegeket tüntette elő: 1600 frt., mint az egyháztagok járulékaiból begyült összeg; 5000 frt., mint a társulatnak keresztajándéka és 2000 frt., mint a buzgó felügyelőnek időközbeni gyüjtése, mely templomépitési alap a felügyelő és a választott presbyterium buzgalma folytán, külhoni segélyadományok által, 1859. decz. végéig 9000 frtra szaporodott fel.

Az országos cs. k. főhadikormánynak 1860. apr. 11-én 2202. sz. a. kelt rendelete folytán, linsbergi ifj. báró Haber Lajos helyébe, felügyelőül, az 1859-ki patens értelmében, *Wihrheim Tivadar*, presbyter lett megválasztva. Ezen felügyelő hivataloskodása alatt, két sikerhez nem vezetett lelkészválasztási kisérlet tartatott és templomépitési előkészületek tétettek. Alig egy évi hivataloskodása után, helyette *Bossert Jakab,* ohaba-bisztriai kereskedő lett a felügyelő, kinek hivataloskodása kezdetén, a gyülekezet a cs. k. hadügyminiszterium kegyéből, a templom és paplak épitéséhez szükséges kőanyag és épületfához jutott ingyen és a határőrvidéki alapból 1000 frtnyi segélyt nyert. Nemkülönben 1861. márcz. 17-én, *Kolényi Emil,* bács-szerémi volt esperességi segédlelkész személyében megválasztotta első rendes lelkészét, ki a választást elfogadván, hivatalát nyomban megkezdé s mint ilyen az ev. gyülekezet gyermekeinek is oktatója lett.

A megválasztott lelkész az illetékes hatóságok által hivatalában megerősittetvén, 1861. jul. 14-én, Baris Sándor, alesperes által, ünnepélyesen beiktattatott.

Az uj lelkészre nagy feladat megoldása várt.

A mintegy 22 □-mértföldnyi szórványban élő hiveket összpontositani, az anyaegyházat véglegesen szervezni, a gyermekeket oktatni és az épitendő egyházi épületeket felemeltetni voltak a reá várakozó teendők.

Habár a templom alapköve már 1861. április 14-ikén letétetett, mégis az isteni tisztelet egy ideiglenes helyiségben tartatott s maga a lelkész is a társulat által, Bonfecht nevü özvegy nőtől 3 évre kibérelt, közelre eső házban lakott. — Azonban az egyháznak külső és belső fejlődése gyors léptekkel haladt, miután a gyülekezet Ő Felsége I. Ferencz József, Ő Felsége IV. Vilmos, porosz király és az áldott G. A. főegyletei által tetemes kegyadományokban részesittetett, mely segélyezések kieszközlését a gyülekezet legnagyobbrészt linsbergi ifj. báró Haber Lajos befolyásának köszönheté. S habár az orsovai leányegyház ez évben Pancsovához csatlakozott, ugy mégis a karánsebesi leánygyülekezet szerveztetett, a templomépités szorgalmasan folytattatott, az iskola megalapittatott, 1862. julius 4-én a toronyóra, a kánoni látogatás alkalmával pedig a kereszt a toronyra feltüzetett; november havában a templom mögötti temető felszenteltetett; továbbá 1862. végével a templom épitése befejeztetett; 16 mázsányi 3 darab aczélharang a bochumi gyárból szereztetett; a gyülekezet énekes könyvekkel elláttatott; Döllinger, bécsi orgonásztól 297 frton egy négyváltozatu orgona vásároltatott; padok, vasoltár, szószék, oltárteritő, sz. edények, biblia és oltárkép szereztettek és részint ajándékban nyerettek. Ugy, hogy miután a gyülekezet a határőrvidéki alapból ujolag 1000 frtnyi segélyben részesittetett, a templom 1863. aug. 18-án felszentelhető volt.

Mint már emlitők, a gyülekezetnek ezen időben csak bérelt paplaka és iskolahelyisége volt. De minthogy a

Bonfecht-féle szerződés határideje lejárt és a paplak épitéséhez fogni egyelőre még nem lehetett: a bányatársulat részéről lelkészlakul egy »Villa« nevü ház és a hozzá tartozó kertből több egy holdnál, a lelkész haszonélvezetébe bocsáttatott.

Erre, 1869. végén, Kolényi Emil Hajdusiczára választatván meg lelkészül, eltávozott. Utána a gyülekezet a felmerült rendellenességek miatt háromszor elővett lelkészválasztás legutolsóján, 1870. máj. 29-ikén, *Bukva Endre*, petrováczi segédlelkészt választotta meg lelkészeül, ki az 1870. jun. 16-án Temesvárott tartott esp. gyülés által egy évre ideiglenesen és 1871. jun. 22-én N.-Becskereken tartott gyülésen véglegesen megerősittetett és 1872. junius 22-én Kolényi Emil, esp. kiküldött által hivatalába beiktattatott.

Ezen időben a tiszteletbeli felügyelő, linsbergi ifj. báró Haber Lajos az egyházat egy 5000 frtba került, remek toronyórával ajándékozta meg.

Az uj lelkész idejében az egyházközség állapota annyiban változott meg, hogy 1872-ben a határőrvidék polgárositásával, az ev. iskola, az ev. lelkészi hivatal befolyásának fenntartása mellett, községivé lett; u. a. évi szept. havában, az eddigi felügyelő helyébe, *Pohl Ágoston*, ruszkabányai egyleti erdőgondnok lett megválasztva, kit a gyülekezet e hivatallal 1875. oct. 11-én ujból tisztelt meg; 1877-ben az orgona maga a lelkész által lett kijavitva; a karánsebesi leánygyülekezet 1878-ban egy 60 frtos harmoniumot szerzett s ugyanazon évben az anyagyülekezet templomát ujból fedette; végre 1884-ben a karánsebesi leányegyház viszonya az anyaegyházhoz teljesen szabályozva lett. — 1879. decz. havában a ferdinandsbergi gyülekezet Bécsből azon szomoru hirt vette, hogy

tiszteletbeli felügyelője, az egyház megalapitása körül magának halhatatlan érdemeket szerzett linsbergi ifj. báró Haber Lajos, agyszélhüdés miatt, jobb létre szenderült.

A hálás egyház 1882. aug. 18-án a templomban emléket állitott neki.

A 330 lelket számláló gyülekezet jelenleg a r. kath. papság proselytáskodásával, a tagoknak még vasárnapokra is munkára kötött helyzetével és az egyáltalában lábra kapott egyházi indolentiával küzködik.

E mellett szerencse, hogy a nazarenismus kórja nem bántja.

1884-ben báró Haber Lajos családja az egyháznak 300 frtot adományozott. Az egyház pedig önkéntes adományokból befolyt 200 frton egy csillárt vett.

1885-ben orgonistának Hajek József lett megválasztva.

* * *

11. §.

Franzfeld.

A franzfeldi á. h. ev. német egyház 1790-ben keletkezett és első volt azok között, melyek a volt bánáti határőrvidék területén alakultak. Anyásitva azonban csak 1793-ban lett, midőn annak első lelkésze, *Ritter G. Károly* oda beállittatott. Tagjai legtöbbnyire Würtembergből, Badenből és Sveiczhonból szakadtak ide és kezdetben 120 családból állottak, melyek a telepitő kormány által földekkel,

gazdasági eszközökkel, igás marhával, egy-egy tehénnel és lakházakkal jutányos áron elláttattak és az adó alól 10 évre felmentettek.

E bevándorlóknak a kormány épittetett templomot, de csak fából és deszkából, melyben az isteni tisztelet egész 1812-ig tartatott, midőn a jelenlegi templom felszentelve lett.

E templomba 1816-ban orgona állittatott, mely másodizben 1880-ban lett kiigazitva. A minden ékességet nélkülöző téglaoltár helyébe, 1854-ben a templom méltóságához illő oltár épittetett, melyet egy művészien kivitt s a felfeszitett Krisztust ábrázoló kép diszit; nemkülönben négy értékes gyertyatartó, melyek közül kettő Krancsevics Péter, g. n. e. pancsovai kereskedő ajándéka és egy képes, arany metszetü és vágásu biblia.

Az egyháznak van két, tűzben aranyozott kelyhe, melyeknek régebbike kisebb; ujabbika pedig nagyobb és egészen ezüstből való, készült 1852-ben. Ezeken kivül van az egyháznak két ezüst- és két ón-borkannája.

Az oltár elé állittatott 1879-ben egy száz évet is tulhaladó, tömör, márvány keresztelő medencze.

A templom belseje 1857-ben lett kifestve és uj diszes szószékkel ellátva.

A toronyban, melynek teteje 1878-ban lett tatarozva, három harang van elhelyezve, egy 2-, egy 4- és egy 6 mázsás, mely utóbbin e felirat olvasható:

»Mich gosz Egardner zu Temesvár;
zusammen ich läut,
alle Wetter am Himmel vertreib, 1817.«

A paplak valószinüleg 1840-ben készült, öt szobából áll és minden,. a háztartáshoz szükséges melléképülettel el van látva.

Iskolával az egyházat szintén ellátta a telepitő kormány, ajándékozván neki egy kis házat, mely később egy határőrnek adatott át s felváltatott egy rendes iskolaépülettel, mely két tanitói lakot és két tantermet foglalt magában, hol a tanonczok nemük szerint külön oktattattak. A leányok czélszerübb oktatása czéljából, 1855-ben külön leányiskola épült. Jelenleg öt tanitó működik külön tantermekben és külön jó lakással ellátva. A határőrvidéki rendszer alatt az iskola a katonai hatóság vezetése és felügyelete alatt állott, mely azonban a tanitók választása alkalmával, a község kérelmét mindig tekintetbe vette. Ez állapot a határőrvidék polgárositásával, 1872-ben megszünt és az iskolák községiekké lettek.

Magának az egyháznak külső viszonyai, a katonai hatóságtól szintén függők valának 1872-ig. S bár nem lehet tagadni, hogy a katonai hatóság az egyház anyagi jólétéről nagy mérvben gondoskodott, ajándékozván az egyháznak egy papitelket, egy hold szőlőt és ¼ hold lóherés kertet, melyeket a lelkész haszonélvez: mégis, miután a földek, nemkülönben a paplak a politikai község nevére voltak telekkönyvezve; az egyházi pénztár a katonai hatóság által kezelve; az egyház külső élete katona-hatósági rendeletek által szabályozva és 1859-ben önkénytelenül a pátens alá görbesztve: örömmel tért vissza az autonom egyház kebelébe, midőn erre b. Ambrózy Lajos, esp. felügyelő által felszólittatott és midőn a határőrvidék polgárositásával magát az önkormányzat elve szerint szabadon rendezhette. A megváltozott viszonyok közepette, az egyháznak egyik szép vivmánya az, hogy tulajdonjogát a haszonélvezett vagyonra bekebelezhette. Érzékenyen háboritja az egyháznak életét s belbékéjét a pancsovai reformatusok proselytáskodása és a helybeli nazarénusok lázas törekvése.

A franzfeldi tekintélyes gyülekezet, mely 1830-ban még csak 1612 lélekből állott, jelenleg már több mint $3^1/_2$ ezer lelket és mintegy 500 tanulót számlál.

A gyülekezetnek felügyelője 1883. óta, Jahraus Andor.

Franzfelden lelkészkedtek:

1. *Ritter Gottfried Károly*, 1793—1800. Született Auerbachban, Hessen országban. Előbb a modori algymnasium aligazgatója s erre 6 éven át, a franzfeldi egyház lelkésze volt. Meghalt Franzfelden.

2. *Szontág Dániel*, 1800—1803-ig. Született Késmarkon a Szepességen. Előbb a beszterczebányai gymnasium természettudományi tanára, aztán 3 éven át lelkész volt Franzfelden, honnét Sz.-Rupprechtre, Styriába ment lelkészül.

3. *Bányász Sámuel*, 1803—1850-ig. Született Beszterczebányán 1772. jul. 19-én, Bányász Keresztély és Vester Rebeka, polgári szüléktől. A grammatikáig szülőhelyén tanult, aztán a rhetorikáig Losonczon és Sopronban, a bölcselmi-theologiai tanfolyamot pedig Pozsonyban végezé, honnét meglátogatta Hallét és Jénát. Nevelősködött b. Jeszenáknál, aztán Kis-Prónán, Bosányiaknál, Nemes-Kosztolányon Kosztolányiaknál, Tason Földváriaknál és Közép-Turon Mártonfy Istvánnál. Erre 1803. oct. 7-én Hamaliar Márton, superintendens által felszenteltetvén, Franzfelden választatott meg lelkészül, mely hivatalát 1803. nov. 13-án vette át. Mint franzfeldi lelkész, 1833—1836-ig délvidéki dékán és 1836—1847-ig a bánáti esperesség alesperese volt. Buzgó, 47 évi lelkészkédése után, nyugdijaztatván, 1850-ben letette hivatalát. Hátralevő napjait leányánál, özv. Brettschneider Amaliánál, Écskán töltötte, hol 1853-ban sirba szállt.

4. *Frint János*, 1850 óta. Született Kőszegen, Vasmegyében, 1809. decz. 24-én, Frint Mihály, posztós és

Flesch Theresia szüléktől. Elemi tanulmányait s a gymnasium 3 első osztályát szülőhelyén végezvén, a soproni lyceumba ment, hol Hetyesi László és Petz Lipót tanároktól tanult. Itt végezvén a theologiát is, a bécsi egyetemre ment, hol kedélyére Venrich János, tanár mély benyomást tett; Szedlácsek, Hausknecht Justus és Mannheimer, hires szónokok pedig elragadták. Bécsből távozván, Pesten Bór nevü családnál nevelősködött és Krausznál több izben szónokolt. Azután Temesvárott Hendl nevü lisztkereskedőnél tovább mint két évig nevelősködött. Kassára hivatott segédlelkészül, de e meghivást el nem fogadta.

Hanem szülőhelyére vevén utját, Pesten megállapodott s itt Matkovics, septemvir két unokájának nevelője lett s mint ilyen az 1838-iki Dunaáradás iszonyait is átélte Pesten. Erre Karner Vilmos, bánáti főesperes az ebendorfi lelkészi állomással kinálta meg, melyet ő, miután 1838. máj. 4-én, Szeberinyi János, superintendens által felszenteltetett volna, el is fogadott. Innen Kikindára s utóbb Aradra ment lelkészül, mely utóbbi helyről a franzfeldi egyház bizalma hivta meg. Franzfelden beiktatva lett 1850. advent első vasárnapján, Karner Vilmos, főesperes és Van Graszbeck, cs. kir. kapitány által. Mint franzfeldi lelkész, 1862—1873-ig határőrvidéki dékán, 1862—1865-ig bánáti alesperes és 1865—1873-ig a bánáti esperesség buzgó és fáradhatlan főesperese volt. Ezenkivül volt 1866—1873-ig az esp. gyámintézetnek elnöke és 1859-től 1867-ig az esperességi nyugdijintézetnek pénztárosa.

Segédlelkésze volt 1876-ban saját fia, Frint Lajos és 1884 óta Heszler Sámuel.

Bokros érdemei következtében, 1885. aug. havában Ő Felsége által, koronás arany érdemkereszttel lett kitüntetve.

Franzfelden következő tanitók működtek:

1. Jarmaczky Márton, 1796. —
2. Fetter Lukács, — 1834.
3. Fetter Tóbiás, 1829—1858; Falkenburger Adolf 1832—1834.
4. Kovácsik János, 1834—1853.
5. Zlocha Sándor, 1854—1859.
6. Graff József, 1858—1868.
7. Roth Márton, 1854-ben $^3/_4$ évig.
8. Szupper Mihály, 1868—1874.
9. Frint Nándor 1860. óta; Weisz Károly, 1873—1875.
10. Steiner János, 1875. óta.
11. Karner János, 1875. óta.
12. Roth Jakab, 1876. óta.
13. Sztodola Pál, 1881. óta.
14. Laschober Gusztáv, 1883. óta az állami iskolában.

* * *

12. §.

Hajdusicza (másként Istvánfalva).

A régi Hajdusicza, németi nemes Damaszkin István* birtoka, 1809-ben alapittatott s a mai Hajdusiczától mintegy 500 ölnyi távolságban, a Theresia csatornájától délnyugatra feküdt. — E szerződéses község legelső lakosai róm. kath. magyarok és mintegy 30 á. h. evang. családot képező tótok valának, mely utóbbiak, mint leánygyülekezet 1829-ig a lajosfalvi egyházhoz tartoztak, magoknak

* Innen van azon másik neve: „Istvánfalva“.

mindjárt kezdetben iskolát emeltek s abba bizonyos Benyo János nevü tanitót alkalmaztak. — Azonban e község gyakori vizáradások által rongáltatván, tizenöt évi fennállása után régi helyét elhagyni kényszerült s attól északkeletre, mintegy ötszáz ölnyi távolságban, ujból felépült. — De lakosai nem birván szerződés tekintetében a földes urasággal megegyezni, nagyobbrészt széjjel széledtek, nevezetesen az evangelikusok részint Brestyére, részint pedig Klopódiára vándoroltak. A régi Hajdusicza megszüntével az evangelikusok első iskolája is romba dőlt.

Uj Hajdusicza (t. i. a jelenlegi) az uradalmi kastély körül 1824-ben épült fel; hova Bács megyéből több evang. család érkezvén, itt mintegy 50 tót evang. családot számláló gyülekezetet alakitott.

E kis gyülekezet, melynek lélekszáma ugyan csekély, de hitbuzgalma nagy volt, már a következő évben egy iskolának épitését határozta el, mely egyuttal mint imaház is szolgálni hivatva leendett. A határozat csakhamar testet öltött, átadatván az épités bizonyos Mokran nevü egyháztagnak, ki az uj iskolát 1826-ban teljesen elkészité. Ezen iskola ugyanazon helyen állott, melyen a jelenlegi áll, azon különbséggel, hogy fekvésének más iránya volt. Az épitési helyet Damaszkin Antal földesur ajándékozá hozzá azon kitünő szolgálatok dijazása fejében, melyeket neki ezen időben az evang. lakosok tettek; az épitési költséget pedig a gyülekezet maga állitotta elő. E házhely az 1877-iki máj. 8-ikán sikerült kiegyezés folytán a hajdusiczai egyház nevére telekkönyveztetett.

Ezen épület tetőt nyujtott 1826—1829-ig a tanitóknak, azontul pedig 1845-ig a lelkészeknek. A legelső uj-hajdusiczai tanitó, *Laczko János*, s hat hónap utáni utódja, *Karasz György*, ez épületben még nem laktak;

Kvankay Mihály, ki Hajdusiczára 1826-ban jött levitának, lakott és oktatott legelső benne.

Történt e közben, hogy 1828-ban a r. k. németek Hajdusiczáról kivándoroltak s helyükbe 90 bolgár és több ev. tót család érkezett A bolgárok itt meg nem élhetvén, 10 év eltelte után Baraczházára távoztak; a tótok pedig 35 család kivételével, részint Brestyére és Buttyinba, részint pedig Klopódiára és Sándorfalvára tették át lakásukat. A kiköltözöttek helyét, jóllehet többen visszaérkeztek és számuk beköltözött nyitraiak által emelkedett, lassanként bácsmegyei evangelikus németek kezdték elfoglalgatni.

Az evang. lakosság számának ily apálya és dagálya idejében a gyülekezet 1829-ben anyaegyházzá vált, melyhez a szomszéd sándorfalvi hivek is, mint leánygyülekezet csatlakoztak. A mintegy 500 lelket számláló, de ekkor még tisztán tót gyülekezetnek legelső lelkésze *Jesztrebinyi István* vala, ki ide zolnai nevelői állomásáról hivatott meg.

Az ő lelkészkedésének ideje alatt részint a már emlitett tömeges kivándorlás, részint pedig az 1831-iki és az 1836-iki epemirigy pusztitásai folytán, a gyülekezet nagyon megfogyott. Azonban az elköltözöttek helyét csakhamar, még pedig 1839-ben bácsmegyei evang. németek foglalták el, magukkal hozván bizonyos Hamel János nevü tanitót.

Ezen változás folytán a gyülekezet tót és német nyelvüvé lett. S ez alkalmat nyujtott arra, hogy Jesztrebinyi István, ki gyenge német volt, *Bierbrunner János,* buttyini lelkészszel, a gyülekezetek és az esperesség beleegyezése mellett, állomást cserélt. — Hammel János közös tanitóvá lett, de oldala mellett, a tótok iskolájában, bizonyos Karasz György altanitó működött. — Ugyancsak közös

tanitó volt Hammel utóda, *Stamminger János,* ki Hajdusiczára 1843-ban jött s itt két évig működött.

Ezen időben a gyülekezet külső tekintetben igen lassan haladt előre. Ugy, hogy azonkivül, miszerint a még 1828-ban szerzett kis haranghoz, 1842-ben még egy nagyobbat is szerzett, egyéb mi sem jegyezhető fel.

Valamivel jobb fordulatot vett a gyülekezet fejlődése az 1844/5-ik évben, midőn a Brestyére költözött tót hivek Hajdusiczára visszatértek s Nyitra megyéből bevándorolt több ev. családdal gyarapodtak. — Ugyanis már 1845-ben kezdett az egyház tőkét gyüjteni templomépitéshez, mit akkép eszközölt, hogy kitisztitván az uraság rétjét a zsombékoktól, az ezen szolgálatért jutalomban nyert nehány holdnak jövedelmét templomalapul letette. Továbbá ugyanazon évben egy, nagy vizáradás által kárositott uraság részére gátakat emelt, mely munkájáért ismét a paplakhelyet kapta egy házzal együtt, mely annakelőtte faluházul szolgált. Iskolaügyét is igyekezett a gyülekezet javitani, elválasztván a tót gyermekeket a németektől. Amazok tanitója 1845-ben *Karasz György* maradt, emezeké pedig *Veber Fülöp* lett.

Azonban jött az 1848-iki végzetteljes év, melynek szept. 8-án a község a berontott határőrök által felperzseltetett s kiraboltatott, mely szerencsétlenség szomoru következményeinek tetőzéséhez még az 1849-iki epemirigy áldozatszedése is jelentékeny mérvben hozzájárult. Még szerencse vala, hogy az egyházi épületek a lángok martalékává nem lettek.

De a lakosságnak sok fáradságába és áldozatába került, mig gunyhóit a romokból ujból kiemelte. Azért a templomépités ügye szünetelni kezdett s az egyház külső élete egész 1860-ig szenvedőleges állapotra fordult. Nem

is jegyezhető fel ezen időből egyéb mozzanata az egyháznak, azonkivül, hogy 1850-ben az elhunyt Karasz György helyébe, a tótok tanitójául *Tyehon János* hivatott s választatott meg.

Végre 1860-ban, midőn magyarhoni ev. egyházunk egyáltalában ujból fellélegzett, Hajdusiczán is melegebb részvét kezdett mutatkozni a templom-épités szünetelő kérdése iránt. Aláirási ivek lettek kibocsátva, melyek 300 frtot eredményeztek és az uraságtól földek vétettek ki szántásra, mi szintén a templomtőke javára jövedelmezett.

Hanem ekkor meghalt a lelkész s a jövendőbeli pap választása körül felmerült egyenetlenségek nem voltak alkalmasak arra, hogy a jó irányba terelt templomépitési ügyet előbbre segitsék.

Végre 1861. oct. havában lelkészül *Ambrózy Gyula*, antalfalvi segédlelkész lett megválasztva.

Ennek buzgó és tapintatos eljárása, nemkülönben példás áldozatkészsége folytán a templomépités ügye csakhamar oda fejlett, hogy az uj templom alapjai az 1862. jun. 26-án, dr. Székács József, superintendens által megejtett canoni látogatás alkalmával, ünnepélyesen letétettek s az épitmény, daczára az 1863-iki mostoha évnek, u. a. év oct. 13-án Baris Sándor, esperes által felszentelhető volt. Ugyanazon évben a paplak is két szoba hozzáépitése által tágasabbá tétetett. A következő évben pedig a harangláb mostani helyére átvitetett. S miután a gyülekezet, lélekszám tekintetében, ezen időtájban tetőpontján állott, 1868-ban az uj templomba, önkéntes adományok utján begyült 1000 frt árán, uj orgonát állitott.

Nemkülönben virult ezen időben a hajdusiczaiak iskolaügye. A közkedveltségü Tyehon János elhunytával,

ennek utóda *Matyejecz János* lett, ki 1862—1870-ig a tót iskola jó hirét megalapitá.

A németek iskolájában pedig, az 1868-ban elhunyt Véber Fülöpnek kitünő, fájdalom, rövid ideig működött fia, *Véber János* jeleskedett. Természetesnek látszik, hogy az egyház 1740-re rugott lélekszáma mellett, a tanügynek ily két jeles emelőinek sikereire való tekintetből, 1867-ben azon határozatot hozta, hogy két uj iskolát épitend.

Azonban mindez máskép vala a sors könyvében megirva.

Az ujonnan alapitott Márienfeld községébe 1868-dik év folytán, 180 család vándorolt ki Hajdusiczáról; Véber János, tanitó meghalt és 1869. szept. havában Ambrózy Gyula, lelkész az antalfalvi meghivást fogadta el.

Jóllehet Vébernek kitünő utóda, *Ilg Frigyes* s Ambrózynak méltó utóda *Kolényi Emil* lett, mégis, miután a gyülekezet, ugyszólván felényire olvadt le, a külső fejlődés tekintetében visszaesési fordulópont állott be.

Meg lehete ezt érezni kivált az iskolaügyben. Az egyház ugyanis már 1869-ben azon határozatot hozta, hogy mindenik nemzetiség, saját iskolájáról maga gondoskodjék. Mire a németek 1870-ben iskolájukat communalisnak nyilatkoztatták ki.

A tót hivek ugyan kimondották 1870. máj. 8-ikán, iskolájuk felekezeti jellegének fenntartását: de az érintett kivándorlás következtében beállott elgyengülés, -- az 1871-iki árviz okozta inség — és az 1873-ban fellépett cholera áldozatszedése folytán, lélekszám tekintetében, 1874-ben a legmélyebbre apadtak le.

S minthogy ennek folytán, tanitóját kellően és rendesen nem dijazhatta, minduntalan tanitó változásokkal gyült meg a bajuk.

Igy az 1870-ben Antalfalvára távozott Matyejecz János helyébe *Beniacs Jánost,* ennek helyébe már 1871-ben *Sztresnyák Jánost* és emennek helyébe 1872-ben *Záhon Lajost* hivták meg. Ugyde ez is már 1874-ben Vukovára távozván, 1874. nov. óta *Martyis Péter* nevü szabómesteremberrel kénytelenek voltak beelégedni. Ennek távoztával, 1877/8-ban a lelkész maga volt kénytelen az iskolát vezetni; mig végre 1878. őszén *Kutny András* fogadta el ezen iskolában az állomást. Ezután 1881-ben *Gőrik Lajos,* ennek lemondása után pedig *Zatykó Mihály* következék a tanitóságban. Azonban ez is egy évi ittműködése után, 1883-ban eltávozott. Utóda ugyanazon év decz. havában ismét *Gőrik Lajos* lett, ki azonban már 1884. szept. 21-én *Garay Endre* által váltatott fel; de ez is Hajdusiczától már 1885. febr. 2-án vőn bucsut.

A németajku atyafiak, tanitók tekintetében, sokkal szerencsésebbek valának: 1878-ban választák meg *Lenhardt Ferenczet*, s ennek helyébe 1885. márczius 27-én *Freutl Károlyt.*

A gyakori tanitóváltozások által gyötrött tót rész bajához még azon körülmény is járult, hogy rozzant iskolája 1872. febr. havában összedült, annyira, hogy a tanitást magánházban, utóbb a németeknek a paplak melletti, volt iskolájában kellett folytatni, a tanitónak pedig bérelt házban laknia.

Iskolaépitésre pedig nem lehete egyelőre gondolni, mert az alap még csekély vala s 1873-ban a templomnak is ujból be kellett fedetnie.

Azonban, egyfelől az iskolaépitési tőkének folytonos gyarapodása, másfelől azon véletlen körülmény, hogy az 1875-ben, árviz által teljesen elpusztitott Márienfeldről több család Hajdusiczára visszatért, lehetővé tették, hogy

1876. jun. 18-án, a tót uj iskolának épitése határozatba ment.

S e határozat kivitele nem sokáig váratott magára. Mert az alapok már 1877. aug. 28-án kiásattak, a szegletkő szept. 16-án letétetett s a 2107 frtba került uj iskola 1878. oct. 18-án, Abaffy Lipót, torontáli dékán által felszentelhető volt. Ugyanazon évben a paplak is renoválva lett.

Jóllehet a gyülekezet több más irányban is fejtett ki gondos ténykedést, mégis a fentebbiekből az tünik ki, hogy a hetvenes évek óta munkásságának főjellemvonása a felekezeti iskola fenntartása és megszilárditása körüli fáradozás.

Hajdusiczán lelkészkedtek:

1. *Jesztrebinyi István,* 1829—1839. Lásd Buttyinnál.

2. *Bierbrunner János,* 1839—1861. jan. 18-ig. Született Vibornán (Bierbrunn) Szepes megyében, 1795. Karácsony táján. Tanult Selmeczen és Sopronban, mire, nevelősködvén, nehány év mulva N.-Szt.-Miklósra levitául hivatott meg. Felszenteltetvén, ugyanitt 1836-ig rendes lelkész volt. Innen Buttyinba ment, honnét hivatalcsere utján 1839-ben Hajdusiczára jutott. Meghalt itt 1861. jan. 18-án.

3. *Ambrózy Gyula,* 1861—1869. szept.-ig. L. Antalfalvánál.

4. *Kolényi Emil,* 1869. óta. Született bácsmegyei Kulpinban, 1835-ik évi február 18-án, Kolényi Dániel, lelkész és Gécs Emilia szüléktől. — A gymnasiumot Uj-Verbászon és Szarvason, a theologiát pedig Pozsonyban végezte.

Erre 1859. szept. 11. — 1860-ig T.-Becsén levita, aztán Torzsán segédlelkész lett, miután 1860. apr. 2-án felszenteltetett. Meglátogatván ezután a bécsi egyetemet, 1861.

márcz. havában Ferdinandsbergen s 1869-ben Hajdusiczán rendes lelkészül lett megválasztva.

Tanitók valának:

1. Benyo János, (tót), 1810. —
2. Laczko János, (tót), 1825. —
3. Karasz György, (tót).
4. Kvankay Mihály. (tót).
5. Hammel János, (német) 1839—1843.
6. Stamminger János, (közös), 1843—1844.
7. Véber Fülöp, (német) 1844—1868.
8. Tyehon János, (tót) 1850. —
9. Matyejecz János, (tót) 1862—1870.
10. Véber János, (német), 1868.
11. Ilg Frigyes, (német) 1869—1878.
12. Beniacs János, (tót) 1870—1871.
13. Záhon Lajos, (tót) 1872—1874.
14. Martyis Péter, (tót) 1874—1877.
15. Kutny András, (tót) 1878—1881.
16. Lenhardt Ferencz, (német) 1878—1885.
17. Gőrik Lajos, (tót) 1881—1882.
18. Zatyko Mihály, (tót) 1882—1883.
19. Gőrik Lajos, (tót) 1883. decz. — 1884.
20. Garay András, (tót) 1884. szept. 21. — 1885. febr. 2.
21. Freutl Károly, (német) 1885. márcz. 27. óta. — 1885. végeig.

* * *

13. §.

Nagy-Kikinda.

Nagy-Kikindán vegyes nyelvü evang. hivek, szórványosan már e század elején is találtattak s 1830-ig a t.-aradáczi, 1830—1840-ig pedig a szt.-miklósi anyagyülekezethez tartoztak, mint leánygyülekezet, mely ekkor mintegy 150 lelket számlált.

A gyülekezet 1840-ben lett anyaegyházzá s ekkor az előljáróságtól egyházi és iskolai czélokra nyert háztelken és nehány száz váltó forinton kivül egyébbel nem birt. Az első lelkészválasztás nagy zavarokra szolgáltatott alkalmat. A tót nyelvü hivek u. i. Szalmovszky János kitiltott lelkészt szerették volna megválasztani és a reformatus rész szintén egy elbocsátott papot. — Győzött az esperesség jelöltje, *Frint János*, jóllehet 3 tót ajku egyháztag ez ellen kézzel-lábbal erőlködött; sőt tanácsért az ottani r. k. paphoz járkált, ki az egyház megalapitása ellen alattomosan nagyban áskálódott.

Frint megválasztása az egyházra nézve szerencse volt. Ő ugyanis eleintén egy csizmadiától bérelt házban lakott, az isteni tiszteletet pedig egy bognártól bérelt házban tartotta. — De megszerezvén magának a tanács szeretetét, daczára a helybeli r. kath. pap és a csanádi püspök ellenkezésének, az ott fennálló latin iskola tanárául is alkalmaztatott; miért a kerülettől fát és 500 váltó forintnyi fizetést kapott. — Egyháza számára pártfogókat szerzett, nevezetesen: Nagel Henriket, Nákó tisztjét, Horváth és Baránvi jegyzőket és Thiel festőt, kik az egyház tekintélyét emelték és nyomorán áldozatokkal segitettek.

Miután a városi tanács is pártfogásba vette az egyházat, a paplak és imaház épitése foganatba vétetett. Kamat nélkül kapott u. i. az egyház a kerület pénztárából 600 forintot és ingyen 10.000 téglát; a tanács továbbá engedélyt adott kegyadományok gyüjtésére; végre a G. A. egylet 25 aranyat, később 900 tallért és a zürichi egylet 900 ezüst forintot adományozott. Ezen segitség mellett épült fel a paplak és imaház, mely egyuttal iskolai tantermül is szolgál. Temetőhelyet is engedélyezett a tanács, mely eleintén egy kath. tanácsnok befolyása folytán, a gonosztevők kivégzési helyén szándékoltatott kihasittatni; de utóbb b. Ambrózy Lajos, esp. felügyelő közbenjárására, másutt lett kihasitva.

A tanács 6 láncz földet is adott, melyhez utóbb a G. A. egylet adományán, még 18 láncz szereztetett, mely 24 láncz (à 2000 □°) 31½ katastralis holdat tett ki. — Végre emlitésre méltó, hogy Frint, midőn N.-Kikindáról távozott, az egyháznak 600 frtnyi hátralékát elengedte.

A paplak és imaház, idő folytában, az egyház szegénysége miatt, elhanyagoltatván, roskadozóvá lett; de 1855 óta a fokozottabb jövedelmekhez jutott egyház által, jobb karba helyeztetett.

Utóbbi időkben az egyház oszladozásnak indult. De az esperesség azt, az utazó lelkész állandó lakásának Kikindára való áthelyezése — és a felekezeti iskolának felállitása által, ujból szervezte.

Nagy-Kikindán lelkésztanitók valának:

1. *Frint János,* 1840—1850. Átment Franzfeldre.
2. *Baris Sándor,* 1850—1853. Átment Lieblingre.
3. *Ruttkay Sámuel,* ki 11 havi itt müködése után, lugosi lelkészszé lett.
4. *Fuchsz András,* 1854 óta. — Fuchsz született Besz-

terczebányán 1817. oct. 16-án. A gymnasium első 4 osztályát szülőhelyén, a felgymnasiumot Selmeczen és Késmárkon, a theologiát pedig Eperjesen és Bécsben végzé. Arra Thuróczban a nemesi intézetben két évig és Benyiczkynél Csehiben három évig nevelősködött. Felszenteltetvén dr. Szeberinyi János, superintendens által, 1845-ben Ebendorfon és 1854-ben N.-Kikindán lelkész lett.

* * *

14. §.

Komlós.

(A mult században „Tót"-, „Uj"-, „Oláh"-Komlós, mai napság „Bánát"-Komlós nevezet alatt.)

A komlósi egyház a bánság területén keletkezett egyházak legelseje volt. Anyakönyvei, melyek jelenleg Nagylakon vannak, 1782—1788-ig terjednek, s azokból kitetszik, hogy ezen egyház nógrádi, honti, pesti és békési településekből 1782-ben keletkezett.

Első papja, ki az anyakönyvekben egyuttal a bánság legelső papjának irja magát, *Barányi Mátyás* volt s itt 1783—1785. sept. 1-ig müködött. Az anyakönyvek szerint, meghalt ez utóbbi napon, »Uj«-Komlóson, 51 éves korában. — Elébbi életrajzi adataiból Schmidt György históriája annyit tud,* hogy liptómegyei N.-Palugyáról származott, 1763. szept. 6-án Garamszegen felszenteltetett, 1763—67-ig Cseriben s 1768—1783-ig Sz.-Péteren lelkészkedett.

* Lásd: Schmidt Gy. „Historia" 142. l.

Komlóson való rövid hivataloskodásának nevezetesebb tényei közé tartozik, hogy 1784-ben a párdányi egyház letelepitése körül közvetitő szerepet vitt.

Komlósi lelkész-utódja 1785-ben *Vágner Imre* lett, ki Vágner Péter és Máriának fia és azelőtt Körmöndön, Vas megyében, $2^1/_2$ évig rector volt.

Ő iktatta hivatalába 1786-ban a párdányi egyház első lelkészét, Jeszenszky Ferenczet. 1788-ik év közepén a komlósi egyházzal együtt Kis- vagy Tót-Gayban, 1789-ben pedig Tót-Sztamorán telepedett meg, mi által megalapitója lett az 1805-ig fennállott tót-sztamorai egyháznak L. tovább ezen egyházat.

A komlósi egyház az 1787-ben eszközölt népszámlálás szerint, 623 lelket számlált.

* * *

15. §.

Lajosfalva.

(Németül: Ludwigsdorf; tótul: Padina.)

A község 1806-ban keletkezett, Nógrád-, Gömör- és Nyitra megyékből ide szakadt, tisztán tótajku és á. h. ev. lakosokból, kik számra nézve, mintegy 80 család, I. Ferencz császár- és királytól nyertek ide telepedési engedélyt. Egy évig, mint leánygyülekezet az antalfalvi anyaegyházhoz tartoztak; mire 1807-ben maguk is anyaegyházat alakitottak; az iskolát, mely egyuttal imaházul is szolgált, valamint a paplakot is még az előző évben elkészitvén. Tani-

tóval, bizonyos *Kovácsik János* személyében, már mint leánygyülekezet birtak. Az anyagyülekezetnek első lelkésze, a telepités körül magának nagy érdemeket szerzett *Hamaliar Márton* vala. Ő volt az, ki a végvidéki részek parancsnokánál, Lajos főherczegnél kieszközölte, hogy még ujabb 80 család kapott a letelepedésre engedélyt, mely kegy iránt érzett hála a telepesek részéről az által nyert kifejezést, hogy az eddig Padinának hitt községet, a patrónus főherczeg tiszteletére, Ludwigsdorfnak (Lajosfalvának) nevezték el.

A telepitésre vonatkozólag, még azon adat lelhető fel, hogy a kormány a vizhiányon segitendő, saját költségén ásott kutakkal látta el a községet.

Az egyházi életet illetőleg, azon változás állott be csakhamar, hogy Kovácsik János helyébe 1811-ben *Triznay János* lett tanitónak megválasztva; s Hamaliar Márton helyébe, ki 1814. febr. 20-án Antalfalvára hivatott meg, *Sztehlo János,* petrováczi segédlelkész, az egyház papjának. Sztehlo egy, vert falakból épitendő imaház felemeltetéséhez adandó engedélyt szorgalmazott az akkori cs. k. hadparancsnokságnál, mi megtagadtatván, a lelkész és az egyház oda utasittattak, hogy egy rendes és diszes templomhoz gyüjtsenek tőkét és anyagot, melyből aztán izlésük és a szükséglet szerint épithetnek. A hivek áldozatkészsége folytán, e czélra csakhamar 200 ezer drb tégla és 2000 váltó forint állott rendelkezésére, mely összeghez azonban még 2000 frt szükségeltetett.

E közben Sztehlo János 1818. febr. 12-én Petrováczra hivatott meg lelkésznek. Utóda *Abaffy Dániel* lett, ki a lajosfalvi egyházat 1818—1823. nov. 4-ig szolgálta. Az ő idejében tartatott meg Lajosfalván 1818-ban, Lovich Ádám, superintendens által, a legelső kánoni látogatás, mely

alkalommal kitünt, hogy a hivek létszáma az anyában 1705, a hajdusiczai leánygyülekezetben pedig 443, együtt 2148; továbbá, hogy az egyháznak van egy 200 fontos nagyobb és egy 118 fontos kisebb harangja; czin kelyhe és ostyatartója, mely utóbbiak Nagylakról eredtek; végre, hogy az egyház esp. adó fejében, évenként 5 frt 41 krt váltó pénzben fizetni szokott.

Abaffynak T.-Aradáczra való távoztával lajosfalvi lelkészszé, *Dobrik Károly* lett, kinek 1823—1829-ig terjedő itteni müködése alatt, a sándorfalvi leánygyülekezet is Lajosfalvához tartozott és Lajosfalva két izben választott tanitót. És pedig először 1824-ben, midőn *Kvankay Mihály*, ennek 1828-ban történt eltávolitása után pedig, másodszor 1829-ben, midőn *Vodár András* lett elválasztva tanitóul.

Dobrik után valami Halabrin György nevü tanuló akarta magát feltolni lelkészül, de készületlensége miatt eltiltatott attól. Megválasztatott *Jankovich János,* volt mezőberényi tanár, ki Lajosfalván 1832. oct. 5-ig áldásosan lelkészkedett.

Jankovich hivataloskodásának első évében a gyülekezet 2224 lelket számlált, 8 frt 29 kr. esp. adót fizetett s a temesvári cs. kir. főhadparancsnokság utasitása folytán, pecsétnyomót készittetett. E legelső pecsétnyomó, mely a sz. Pétert ábrázolta és »Sigillum Eccl. Ev. A. C. Ludovicofalvensis« felirattal volt ellátva, elveszett. Helyette egy feszületet ábrázoló és »Eccl. Evang. Ludovicofalvensis« felirattal ellátott pecsétnyomó jött használatba. Ugyancsak 1830-ban a régi kehely és ostyatálcza ujakkal váltattak fel, a régiek az egyház emléktárgyai közé kerülvén.

Jankovichnak, ki a templomépités ügyének előmozditása körül sokat fáradozott, 1832-iki oct. 5-én bekövet-

kezett elhalálozása után, *Kramár Péter*, mramoráki lelkész, lett a lelkészi állomásra meghiva.

Ennek hivataloskodásával, az egyházi élet terén felmerült nevezetes eseményeket illetőleg, ujabb s az eddigitől örvendetesen eltérő időszak állott be. Hivataloskodásának mindjárt elején, jelesül 1834. szept. 15-én lettek az uj templom alapjai letéve, s midőn 1836-ban dr. Szeberinyi János, superintendens az egyházat visitálta, a templomot alapjában már kiépitve találta.

1838. februar 15-én elhunyt Vodár András tanitó, kinek utóda april havában, *Belicska Pál*, antalfalvi segédtanitó lett.

Ugyanazon év végével a templomépités nagyban előre haladt és 1839-ben teljesen befejeztetett, örömére és diszére válva a községnek. E templom, mely szabad téren s szép magaslaton áll, e felirattal van ellátva: »Soli Deo sacrum MDCCCXXXIX.« — Felszentelése 1841-ben ment végbe. A templomszentelési ünnepély végbemeneteléről emlitésre méltók a következők: Sztehlo János, petrováczi lelkész nyitotta a templomot, Ambrózy Mátyás, esperes tartotta a felszentelési beszédet, Bányász Sámuel, franzfeldi, Abaffy Dániel, t.-aradáczi és Rohonyi János, glozsáni lelkészek assistáltak. A Regiments-Commando zenekara kisérte az éneklést. Ez ünnepély alkalmával, Schäffer Józsefné, r. k. vallásu helybeli lakosnő, az oltárra 6 drb, most is használatban levő fagyertyatartót ajándékozott. Ugyan ezen alkalommal az egyház, saját költségén szerzett, ezüstből készült s aranynyal futtatott diszes uj kehelylyel és ostyatálczával is birt, minek folytán a régiek a betegek gyóntatására használtatni rendeltettek.

Orgonát óhajtott most az egyház szép és nagy templomába, s e végből 2 év alatt gyüjtött 1000 váltó forintot.

De a Regiments-Commando 1843. febr. 12-ről 2690. sz. a. kelt rendeletével betiltotta az orgonaépitést és a gyüjtött pénzt községi hambárok épitésére utalványozta ki.

Az egyház mind ennek daczára, külfejlődésében nem volt megakasztható: 1844-ben a templom főbejáratánál, az előcsarnokot befedette fehér pléhvel 97 frt 47 krnyi költséggel, $184^{4}/_{5}$-ben épitette most is fennálló kényelmes paplakát s a következő évben egy igen szép, emeletes, négy tanteremmel ellátott diszes iskolát.

Ez utóbbit kivált azért, mert a lélekszám nagy szaporodásával, a katonai parancsnokság az egy tanitónak müködését elégségesnek nem találta és sürgette több tanitónak alkalmazását. Ez be is következett 1849-ben az által, hogy a tanitó mellett segédek alkalmaztattak és pedig egymásután a következők: *Tyehon János, Torda Sámuel* és *Matulay János.*

Az $184^{8}/_{9}$-iki szabadságharcz folyama alatt, az egyház nagy veszedelemnek volt kitéve, az által, hogy a felázadt szerbek a községet felgyujtani fenyegetőztek. Kramár tapintatos eljárásának és szorgos könyörgésének sikerült végre kegyelmet kieszközölni és a községet a pusztulástól megmentenie. Megmentetvén a község, a templom és a többi egyházi épületek, az egyház képes volt templomának további felszerelését eszközölni. Igy 1852-ben toronyórát vett 540 frtért, később pedig egy nagy harangot 778 frt 39 krért, és 1855-ben egy diszes kiállitásu, szép, erős hangu, 22 változatu, kettős mannal és positiv szerkezettel biró orgonát szerzett.

Két évvel ezelőtt a segédtanitói állomás második, rendes tanitói állomássá tétetett, melyen 1853—1857-ig *Bottyán István,* azontul pedig a még most is müködő *Nechuta József* tanitóskodott.

Az egyházat ily szépen kifejlődve találta az 1862-ben, Dr. Székács József, superintendens által megejtett kánoni lágogatás, mely az egyházat annak zavartalan viszonyai és példás fejlődése tekintetéből a legnagyobb elismerésben részesité s egyes apróbb utasitásokkal ellátá.

Erre az egyháznak koros s a gyülekezet fejlesztése körül magának halhatatlan érdemeket szerzett lelkésze, a gyülekezet és az esperesség nagy fájdalmára, 1871. nov. 19-én sirba szállt.

Utóda az 1872. febr. 22-én megejtett papválasztáskor, a bánáti diasporának $6^1/_2$ éven át volt utazólelkésze, *Bujkovszky Gusztáv* lett.

Ugyanazon időben keresztül vitetett a bánáti katonai határőrvidék polgárositása, mi által a volt határőrvidéki egyházak is autonom jogaik gyakorlatába jutottak. Azért Bujkovszky G. lelkészkedésével, a lajosfalvi egyház fejlődése egész más irányba vágott, annyival is inkább, mert épitkeznie már nem igen kellett.

Az iskolától itt el kell tekintenünk, melyet a közoktatási ministeri rendelet nemsokára községivé tett; habár a tanitókra reflectálnunk szükséges, mert ők, mint az egyház éneklészei, ennek fejlesztési történetében, szintén közremüködnek.

Lelkészirodai, egyházgyülési és számadási könyvek behozatala volt a legelső dolog. Ezután az oltár értékes teritővel lett ellátva, az orgona 300 frtnyi költséggel kijavitva, templomi énekszámjelölő táblák 30 frtnyi költségen beszerezve és uj, magyar feliratu stampiglia behozva, melynek körirata ez: »A ludvigsdorfi ágost. hitvallásu evang. egyház pecsétje.«

Az iskolának községivé való tételével, 1873 óta három tanitó kezd müködni, az első a nagyobb fiukat, a második

a nagyobb leányokat és a harmadik vegyesen a kisebb gyermekeket vezetvén.

A harmad-tanitók sorát 1873-ban *Novák József* nyitotta meg, kit egy év mulva *Tomasovszky György* váltott fel és ennek távoztával, 1878-ban, helyébe a most is működő *Martyis Albert* lépett.

A következő évben a hivatalában hosszu időkön át, kitartó szorgalommal müködő, érdemekben megőszült s köztiszteletben álló, veterán tanitó, Belicska Pál, ő Felsége által ezüst koronás érdemkereszttel lett kitüntetve; mi szintén a mellett szól, hogy a lajosfalvi iskolák állapota a legrendesebb és elismerésre méltó.

Nemkülönben az egyház folytatólagos beruházkodása és rendezkedése. Ime, 1878-ban az egyház a toronyóra táblákat 50 frtnyi költséggel javittatta; 1880-ban a torony-ablakajtókat 30 frtnyi költséggel renováltatta; ugyanazon évben 81 frtnyi költséggel egy templomi borkannát szerzett, melynek költségeihez az ügybuzgó lelkészné, Bujkovszky Mária 52 frtnyi gyüjtéssel járult. Továbbá, 1881-ben a templom gyökeres javitásnak volt alávetve, mire az egyház 2000 frtot forditott, mely alkalommal Bujkovszky Mária, lelkészné egy diszkötésü oltári bibliával és annak leánya, Sarolta egy ezüst ostyaszelenczével ajándékozta meg az egyházat. Végre megemlitendő, hogy az egyház 1885-ben a paplak udvarán uj gazdasági épületeket és kápláni szobát épitett 1600 frtnyi költséggel s a paplakon uj festést eszközölt.

Az egyház életére némileg bénitólag hat az Antalfalváról ide is átkapott nazarenismus terjedése. De tekintve azt, hogy a hivek értelmesebb és tehetősebb része ezen kór csábszavaira hallgatni nem hajlandó, a lajosfalvi 4178 lélekből álló gyülekezet mégis a bánáti egyházak legelse-

jének mondható. És pedig nemcsak lélekszám tekintetében, hanem és legfőbbkép vagyonossága miatt, melyhez egy nagyszerü egyházi és iskolai alap létesitése által jutott. Mintegy 30 ezer forintra rug ez alap, melynek kamataiból a lelkész és a tanitók dijaztatnak.

Az alap előteremtésében a politikai községnek, mely földet adott az egyház haszonélvezetébe — és Bujkovszky Gusztáv, lelkész fáradhatlan buzgalmának, halhatatlan érdemei vannak. Az egyház 1885-ben önkéntes adományokból egy csillárt vett.

Lajosfalván lelkészkedtek:

1. *Hamaliar Márton*, 1807—1814. febr. 20-ig, midőn Antalfalvára átment.

2. *Sztehlo János*, 1814—1818. febr. 12-ig, midőn petrováczi lelkészszé lett.

3. *Abaffy Dániel*, 1818—1823. nov. 4-ig, midőn a t.-aradáczi meghivást fogadta el.

4. *Dobrik Károly*,* 1823—1829. Született Dacsolamon, Hont megyében, hol atyja tanitó volt. Lajosfalváról Pribilinára ment, hol lelkészi hivatalába apr. 26-ikán lett beiktatva. Meghalt ugyanott 1849-ben.

5. *Jankovich János*, 1829—1832. oct. 5-ig. Azelőtt Mező-Berényben tanár volt. Meghalt Lajosfalván.

6. *Kramár Péter*, 1833. febr. 4. — 1871. nov. 19. Született Prencsfalván, Hont megyében, 1804. márcz. 17-én, Kramár Dániel, tanitó és Ambrózy Katalin szüléktől.

Iskoláit Selmeczen és Pozsonyban végezte, a theologiát pedig Sopronban hallgatta. Magyarul Perőcsényen tanult. Befejezvén theologiai tanulmányait, Kosztolányi István családjánál nevelősködött Trencsén megyében, hol 4 évet töltött. Arra, 1831. szept. 5-én, Jozefi superintendens által

* L. Schmidt János „Historia“, 216-ik lapon.

felszenteltetvén Tiszolczon, 1831. oct. 2-án, mramoráki lelkészszé lett, mely állomásáról 1833. febr. 4-én, a lajosfalvi egyház bizalma hivta meg. Meghalt Lajosfalván 1871. nov. 19-én. Lelkészkedésének ideje alatt, 1836–1847-ig, bánáti alsó dékán, 1847—1860-ig alesperes, 1860—1862-ig ujból dekán és 1867—1871-ig az esp. nyugdijintézetnek tevékeny elnöke volt.

7. *Bujkovszky Gusztáv*, 1872. febr. óta. Született Korponán, Zólyom megyében, 1842. decz. 6-án, Bujkovszky Mihály és Ruttkay Susanna, polgári szüléktől. Elemi oktatását szülő városa felekezet nélküli iskolájában nyerte. A gymnasium 8 osztályát Selmeczen, a theologia 3 tanfolyamát pedig Pozsonyban végezte, mire $186^{4}/_{5}$-ben a berlini és a jénai egyetemeket látogatta meg.

Innen visszatérve Selmeczen segédlelkészszé s leánytanitóvá lett. — Felszenteltetvén 1865. oct. 22-én, a bánáti utazólelkészi állomást fogadta el, honnét őt 1872. febr. havában a lajosfalvi egyház bizalma hivta meg. — Azóta több esperességbeli hivatallal is lett megbizva. Igy 1872. óta nyugdijintézeti gondnok, 1873. óta alesperes és határvidéki körlelkész, 1877. óta gyámintézeti bizottsági elnök és 1879-ben gyámintézeti pénztáros volt.

Oldala mellett, mint segédlelkészek működtek:
Kiss Kálmán, 1882. april 1. — 1884. april 16-ig; és
Zatkalik Károly, 1884. közepe óta.

Tanitói hivatalt Lajosfalván következők viseltek:

1. Kovácsik János, 1806—1811.
2. Triznay János, 1811—1824.
3. Kvankay Mihály, 1824—1828.
4. Vodár András, 1829—1838.
5. Belicska Pál, 1838. apr. 2. — 1884. decz. 13. Született Szklabinán, Turócz megyében, 1811. január 13-án,

Belicska János és Hornyik Susanna szüléktől. A gymnasiumot és a theologia első osztályát Késmárkon végezte. Mire 1833. jun. 15-én Antalfalvára jött segéd- és 1838. apr. 2-án Lajosfalvára rendes tanitónak. 1879. jun. 22-én Ő Felsége által, ezüst-érdemkereszttel lett kitüntetve. Meghalt Lajosfalván 1884. decz. 13-án.

6. Zatkalik Károly, segédlelkész, 1885 óta.

Másodtanitókul működtek:

1. Bottyán István, 1853—1857.
2. Mechuta József, 1857 óta.

Harmadtanitókul valának:

1. Novák József, 1873—1874.
2. Tomasovszky György, 1875—1877.
3. Martyis Albert, 1878 óta.

Belicska Pál mellett mint segédtanitók működtek:

1. Tyehon János, 1849—1850.
2. Torda Sámuel.
3. Matulay János — 1853. május haváig.

* * *

16. §.

Liebling.

II. József császárnak 1784-ben kibocsátott s a vallás szabad gyakorlatát is biztositó telepitési nyilt parancsa folytán számos német család költözött be és telepedett le a bánátban a Rajna vidékéről. Igy 1785-ben a mostani német evang. lieblingi lakosok, kik lakhelyeik elkészültéig Kuttricz falujában laktak s csak 1787-ben telepedtek le

véglegesen azon termékeny vidéken, mely azelőtt Brieszt pusztájának, jelenleg pedig Lieblingnek neveztetik azért, mert b. Vécsey Miklós akkori k. kamarális administrátor a k. kamarális telepitvények biztosa, nemes Valbrun előtt akként nyilatkozott, hogy, miután a települő protestansok az ő kedvenczei, az uj község Lieblingnek neveztessék.

A gyarmatosokkal együtt jött egy *Felmeth János* nevü tanitó, ki itt több éven át munkálkodott s 1787. márcz. 4-én a lieblingiek első lelkésze, *Herrmann János,* ki itt félszázadon át működött.

E legrégibb bánáti élő egyház további életmozzanatai a következőkben foglalhatók össze:

A k. kamarai administratió mindjárt kezdetben nagyban mozditotta elő az egyház jólétét, mennyiben a következő tárgyakat ajándékozta neki: egy 66 és egy 34 fontos harangot, megaranyozott és megezüstözött kelyhet, egy tányért és két ónkorsót, továbbá ostyavasat, az Ur asztalára négy kendőt, oltárteritőket és egy gyászpadot.

Jelenlegi nagy és csinos templomát az egyház 1820-ban kezdé épiteni, 1823-ig elkészité s ugyanazon évi oct. 19-én ünnepélyesen felszenteltette a 100.000 váltó frtba került épitményt, melynek költségeit az egyház saját erejéből fedezte.

1831. május 4-én az egyházat azon kitüntetés érte, hogy e napon a békés-bánáti esperesség Lieblingen tartá évi rendes közgyülését, melyről megjegyzendő, hogy ez volt a második esp. gyülés, melyet az esperesség a bánát területén tartott; 1836. jun. 12-én pedig dr. Szeberinyi János, superintendens részéről kánonszerü egyházlátogatásban részesült.

1841-ben épité az egyház mostani iskoláját 5153 váltó forintnyi költséggel.

Az egyház lélekszám tekintetében folytonosan nevekedett, nemcsak saját tagjai szaporasága, de más hitüek áttérése folytán is. Igy 1845-ben az ev. egyházba 8 r. k. és 1864-ben több református család tért át.

Ez utóbbi alkalommal az akkori ref. esperes, Hajnal Ábel, az ev. egyháznak azon ajánlatot tette, hogy ez a reformátusok papi telkét vegye meg, mit azonban az ev. egyház visszautasitott.

Ily gyarapodás mellett az iskolás gyermekek is nagyban szaporodván, szükségessé vált egy harmadik iskolának felállitása, mit az egyház 1864-ben az által eszközölt, hogy iskolai czélra egy házat és egy egész telket, nyilvános árverésen 3400 frtért megvett és iskolának berendezett.

Nagy méltatlanságot szenvedett az egyház 1845-ben a községi birótól, ki az egyháznak rég időktől jövedelmi forrásul szolgáló és 49½ holdat tevő lóhere kertjeit önhatalmulag elvette. E kertek 14 éven át a községi birák kezelése alatt maradtak, mig végre 1861. máj. 12-én 3 évi számadással együtt az egyház tulajdonába ismét visszakerültek s azóta ismét ennek jövedelmi forrásaul szolgálnak.

Hasonló méltatlanságot látszik szenvedni az egyház a fundationalis uradalom részéről, mely a kevés számu r. k. lakost inkább pártfogolja, mint az evangelikusokat. Ennek egyik bizonyságát az által adta, hogy a 4 holdból álló u. n. »Magazint« a legelőből önkényesen kiszakitotta és bevándorolt r. kath. mesteremberekneknek odaadományozta.

Mindazáltal van a 3400 lélekre felszaporodott egyházközségnek több ezer forintot tevő gyümölcsöző tőkéje, mely helyben van kihelyezve és pupillariter biztositva;

van szépen berendezett temploma; a toronyban 4 harangja, melyek közül a nagyharang 882, a reggeli harang 374, a miatyánk-harang 182 és a kis harang 66 fontot nyom; egy 6 változatu régi orgonája; Jézust a Getsemane kertjében ábrázoló oltárképe; csinosan diszitett oltára és nemes érczből készült sz. edényei; azonkivül egy oltárfeszülete; egy a sz. háromságot ábrázoló kisebb képe; keresztelőköve, egy csillárja, erős padjai, iskolabútorzata és egy iskola-harangja. — A paplakon: egy asztala, két padja és egy levéltári szekrénye. Végre papi sessiója és két temetője.

Lieblingen lelkészkedtek:

1. *Herrmann János*, 1787. febr. 27-ikétől — 1837-ig, midőn lelkészkedésének félszázados emlékünnepét megülte és arra hivataláról leköszönt. Meghalt Lieblingen 1841. szept. 10-én. Életében igen gyakran résztvett a békés-bánáti esp. gyüléseken.

2. *Galgon Jakab*, 1837—1853-ig. Előbb segédlelkész volt Hermann mellett s egyuttal fitanitó két éven át. Az egyház 1853-ban 80 frttal javitotta fizetését, melyet azonban bekövetkezett halála miatt, nem élvezhetett. Hivataloskodásának ideje alatt, 1841-ben, mint temes-krassói helyettes dékán, 1847—1853-ig, mint esp. pénztáros és 1849-ben mint jegyzőhelyettes szolgálta a bánáti esperességet.

3. *Baris Sándor*, 1853—1881. decz. 5-ig. Született 1813. máj. 27-én, Bazinban, Pozsony megyében, Baris János fitanitó és Rázgha Julianna szüléktől. Elemi tanulmányait szülőhelyén, az első gymnasialis osztályt Győrött, a második és harmadikat Bazinban, a negyediket Modorban elvégezvén, Pozsonyba ment, hol a bölcselmi és theologiai tanfolyamot elvégezte, 1835-ben pedig a bécsi egyetemet látogatta meg. Arra Jénát és Hallét kereste fel,

honnét visszatérvén, Pozsonyban, Pesten és a bánátban nevelősködött. 1847-ben a temesvári esp. algymnasium tanárául választatott meg, és 1850-ben Kikindán lett lelkész, honnét őt a lieblingi egyház bizalma hivta meg. Meghalt Lieblingen 1881. decz. 5-én. Lieblingi lelkészkedése alatt, 1858—1862. temes-krassói dékán, 1860—1862. alesperes és 1862—1865-ig főesperes volt. Egyháza 1866-ban 206 frttal javitotta évi fizetését.

4. *Zvarinyi Emil*, 1882. febr. 14-ike óta. Született 1854. apr. 17-ikén Uj-Verbászon, Zvarinyi Károly, algymnasiumi tanár és Clementis Vilma szüléktől. Elemi iskoláit és az algymnasiumot szülőhelyén végezte, a felgymnasiumot Szarvason, a theologiát pedig Pozsonyban járta. Mire 1875-ben Trencsinben nevelősködött, 1877-ben Göttingába és Heidelbergába ment, honnét visszatérve, Uj-Verbászon segédlelkész lett, 1882-ben 6 hétig utazólelkész volt, végre 1882. febr. 14-én lieblingi rendes lelkészül választatott meg.

Tanitók valának:

a) Szolgálati évek meghatározása nélkül és utóbb a fiiskolában:

1. Felmeth János, 1787.
2. Hermann Pál.
3. Ischinger Károly.
4. Vodár András.
5. Schober András.
6. Herrmann József.
7. Leszich Dániel.
8. Schvarz Ede, 1859-ig, midőn leköszönt.
9. Zlocha Sándor, volt franzfeldi tanitó 1859-ben.
10. Hetzel Sámuel, 1860—1870-ig.
11. Elbenspanger János, 1870—1873., midőn m. k. tanfelügyelői titkár lett. Ugyanaz, ki a vegyes iskolánál előfordul.

12. Grassel János, 1873—1877. Előbb Ebendorfon volt.

13. Klein János, 1877—. Előbb felső Lövőn segédtanitó volt.

b) A felső leányiskolában:

1. Greisiger Dávid, 1829—1877-ig. Született 1808. máj. 9-én Felkán, Szepes megyében. Tanult Felkán, Miskolczon és Késmárkon, hol bölcselmi-theologiai kiképeztetést is nyert. 1829-ben lieblingi leánytanitóvá és orgonistává lett. Fáradhatlan müködése után 1877-ben teljes fizetés mellett nyugdijazva — s 1880. jun 20-án ő Felsége által koronás ezüst érdemkereszttel kitüntetve lett. Meghalt 1885. jun. 6-án.

2. Krämer Frigyes, 1878—1879.

3. Polster János, 1880—, előbb mariasdorfi tanitó, ugyanaz, ki a vegyes iskolánál is előfordul.

c) Vegyes, kisebb iskolánál:

1. Greisiger Sándor, 1865—1867-ig. Dávidnak fia.

2. Ebenspanger János, 1867—1870-ig. Előbb lugosi tanitó volt, s 1870-ben a felsőbb fiiskolába áttétetett.

3. Polster János, 1871. decz. — 1880-ig, midőn a felsőbb leányiskolában alkalmaztatott.

4. Grassel József, 1880 óta.

Az egyház 1885-ben 1300 frton iskolát épitett, tanitólakát 200 frton javittatta és 500 frton iskolahelyet vett.

* *
*

17. §.

Lugos.

Lugoson már 1838-ban találtattak á. h. és h. h. evangelikus hivek, kiket a nagy buzgóságu, néhai Asbóth Mór, az egyház első felügyelője, néhai Dr. Heufellel együtt leánygyülekezetté egyesitettek. E leánygyülekezet, mely nagyobb részt munkásokból és szolgákból állott, 1845-ig a vukovai-, azontul pedig az ebendorfi anyaegyházhoz tartozott.

Nagyobb életjelt kezdett a gyülekezet magáról 1848-ban mutatni, midőn január 2-iki közgyülésében a tagokat összeirta és felügyelőül Asbóth Mórt, alfelügyelőül Szivós Pált, jegyzőül Podhradszky Andrást és pénztárosul Haberern Pált választotta meg. Ugyanakkor a 305 lelket számláló gyülekezet megadóztatván magát, 1073 frt 24 krnyi templomépitési alapot létesitett.

Azonban az 1848-iki és 1849-iki események folytán többen elköltözvén, a gyülekezet nagy szegénységbe és tehetetlenségbe sülyedt. De csakhamar fordulat állott be a gyülekezet számereje tekintetében. Mert az 1842—1850-ik évek között Németországból, nevezetesen Würtembergből és Bajorhonból, továbbá Magyarországból számosan vándorolván be ev. családok, a gyülekezet uj erőre kapott.

A gyülekezet, mely e szerint német és magyar ajku hivekből alakult s mely jelenleg mintegy 720 lélekből áll, habár lélekszáma a folytonos jövés és menés miatt, soha pontosan meg nem határozható, 1850-ben némileg magához jutván, önfejlesztése tekintetében ujból megmozdult.

Nevezetesen: kérvényt terjesztett fel a ministeriumhoz egy papi telek adományozása iránt. — Azonban minden kedvező eredmény nélkül. Megkereste a városi politikai hatóságot egy iskola és templomhely adományozása iránt; de itt is sikertelenül. — Azért egy szobát bérelt iskola- és ima-helyiségül és *Bähr Jakab Fülöp* személyében, ki azelőtt is buzgón működött az egyházban, megválasztotta első iskola-tanitóját.

S csak két év mulva, nagy erőfeszités és áldozatkészség által jutott a gyülekezet azon helyzetbe, hogy lelkészt is meghivhatott. Első lelkész, kinek eljövetelével a lugosi gyülekezet anyaegyházzá vált, *Schneeberger János* volt, ki a gyülekezetbe 1853. márczius 18-án érkezett s ünnepélyesen beiktattatott.

A lugosi egyház most a krassói és román-bánáti diasporának központjává lett, s hatásköre a következő községek ev. hiveire kiterjedt: Ferdinandsberg, Mehádia, Orsova, Oravicza, Resicza, Bogsán, Steierdorf és a vidék egész Facsétig.

A sikeres müködés ily óriási körben nagyban elő lett segitve leánygyülekezetek alakulása, a hivek áldozatkészsége, a honi gyámintézetek és a G. A. egylet szeretetadományai és a választott lelkész buzgósága által.

A gyülekezet ugyan eleinte még mindig hol bérelt házban, hol sörházban, hol vendéglőben, hol végre a megyeházán tartotta isteni tiszteleteit: de végre 5000 frtnyi kölcsön felvétele mellett, 7000 frton egy tulajdon házat vett, mely imaházul, paplakul, iskolául és tanitólakul berendeztetvén, jelenleg is a jelzett czéloknak szolgál.

Schneeberger János helyébe, ki Pancsovára távozott, 1854-ben, midőn Ebendorf megszünt anyaegyház lenni és mint leánygyülekezet Lugoshoz csatlakozott, lugosi lel-

készül megválasztatott *Ruttkay Sámuel* s tanitóul Bähr Jakab. Ruttkayt 1859 közepén felváltotta *Belohorszky Gábor* és 1864-ben *Kramár Béla*, temesvári segédlelkész.

Ez utóbbinak lelkészkedése alatt, 1866-ban az imaterem az utcza felőli szobával egyesittetett s rendes templommá átalakittatott, minek költségeihez nagy mérvben hozzájárult az 1858. deczember 4-én elhalálozott Ottinger Annának nagylelkü hagyománya, továbbá 1867-ben az iroda, az egyházfilak és az iskolaterem berendeztetett és végre 1868-ban csinos keresztelő medencze szereztetett.

Kramár utóda, *Schreiner Lőrincz* 1868. aug. 23-ika óta folytatta az egyház fejlesztésének ügyét.

Szükségessé válván ugyanis a tanitólak és iskolának ujból való befedése, e czélra városi segélyt eszközölt ki és saját 7 havi tanitói fizetését is arra áldozván, 1869-ben azt végrehajtotta. Azonkivül az udvart saját költségén, diszes kertté átalakitotta és végre a templomot márványoztatta és kifestette. A kifestetés alkalmával, a templom belül következő felirattal láttatott el: jobboldalon: »Joh. 4, 24. Gott ist ein Geist etc. = Az isten lélek«; baloldalon pedig: »Marci 12, 30. 31. Du sollst Gott, deinen Herrn lieben: = Szeresd a te Uradat«.

E templom disztárgyai közül emlitést érdemel az ódon ezüst kehely, és a négyszegletü ezüst ostyatálcza, melyeknek mindkettején e felirat olvasható: »Zur Verherrlichung deiner Allmacht, o himmlischer Vater, für die Erhaltung des Lebens unseres theuersten Monarchen.« Alól pedig ez olvasható: »Franz Josef der I-te, als Opfer der Dankbarkeit dargebracht.«

Megemlitendő még, hogy 1873-ban a pap- és tanitóilak keleti része, 1876-ban a templom és 1881-ben az iroda és egyházfilak tetemes költséggel ujból fedettek.

A gyülekezet eleinte a g. n. egyesültek temetőjében temetkezett, mert saját temetője nem volt és a r. katholikusok által el nem fogadtatott.

Később folyamodott a ministériumhoz, mint földes urasághoz egy külön temetőhely kiutalványozása iránt, minek azon eredménye lett, hogy a kincstár utalványozott is az egyháznak temetkezési helyet a Temes mellett, az u. n. huszárréten. Minthogy azonban ezen áradásos helyen, a gyengédebb érzelmek megsértése nélkül, temetkezni nem lehetett, a gyülekezet azon volt, hogy e helyet alkalmasabbal becserélje. S ez 1870-ben 300 frtnyi felülfizetés mellett, sikerült is.

Ezen uj temetőt, mely a zsabari uton fekszik, a gyülekezet 1870. decz. havában szentelteté fel, a következő évben pedig diszesen bekeritteté. A kapu homlokzatán e felirat olvasható: »Hinter Grab und Tod, glüht schönes Morgenroth.« »Békesség veletek.« A temető területe 1660 □°-et tesz ki.

A lugosi egyházban következők lelkészkedtek:

1. *Schneeberger János*, 1853—1854-ig, midőn Pancsovára ment át.

Ruttkay Sámuel, 1854—1859 közepéig. Született Korponán, Zólyom megyében. Iskolába járt Selmeczen, Pozsonyban és a külföldön. Tartózkodott Prágában. 1849-ben Balázs Pál, korponai pap elfogatván, ennek helyébe administratorul jutott. Azután Szemlakon administrator, N.-Kikindán, Lugoson és Micsinyén lelkész volt. Innen, minthogy a patens mellett buzgott, eltávolittatván, csácsói lelkész lett. De innen is eltávolittatván, r. kat. fraterré lett. Meghalt Nyitrán.

3. *Belohorszky Gábor*, 1859—1864-ig, midőn Uj-Vidékre ment lelkészül.

4. *Kramár Béla,* 1864—1868. aug. haváig. Lásd Temesvárnál.

5. *Schreiner Lőrincz,* 1868. óta. Született Gálos mezővárosban, Moson megyében. Az elemi oktatásban szülőhelyén részesülvén, később Pozsonyba ment, hol ugy a gymnasiumi, mint a theologiai tanfolyamot elvégezte. — 1854/5-ben letevén a hitjelölti vizsgát, a bécsi, hallei és jénai egyetemeket látogatta meg. Onnét visszatérve, Fodor Károly, majd Purgly Sándor s Gosztonyi Miklós házánál nevelősködött. 1860. aug. 10-én felszenteltetvén, Somorján administratorrá, majd Zurányban segédlelkészszé, később Pesten vicariussá s végre 1868. szept. havában Lugoson rendes lelkészszé lett. Meghalt 1886. márcz. 12-én.

Tanitókul következők működtek Lugoson:

1. Bähr Jakab, —1853-ig.
2. Schneeberger János, lelkész, 1853—1854.
3. Bähr Jakab, ujból, 1854—.
4. Glöckner József, h. h. ev.
5. Bähr Jakab.
6. Steiner János.
7. Ebenspanger János, —1867-ig.
8. Schneider D.
9. Ritter Sámuel, —1869. máj. haváig.
10. Márton László —1876. szept. haváig.
11. Schreiner Adolf, 1876. oct. — 1882.
12. Purth Károly, 1883. óta.

Az egyház felügyelői valának:

1. Asbóth Mór.
2. Hensel György, erdőfelügyelő.
3. Patyánszky Elek de Visság, alispán, 1868. óta.

Az egyház jelenlegi ügyésze: Podhradszky Andor.

* * *

18. §.

Márienfeld, utóbb: *Hertelendyfalva.*

Márienfeld 1869-ben keletkezett és Hajdusiczának 180, részint tót, részint német, de tisztán evang. családból álló raja. Elejétől fogva, mint leánygyülekezet Pancsovához tartozott. Midőn anyagilag mennyire-annyira megerősödött s két szép iskoláját felépitette, 1875-ben az esperességhez anyásitásért folyamodott, mely kérelmének, miután kimutatta, hogy a feltételeknek megfelelhet, hely is adatott. Azonban ép azon időben, midőn a lelkész megválasztásához látni akart, 1876 tavaszán a Duna rendkivüli kiáradása következtében, életképességének legjava idejében, a föld szinéről, ugyszólván, teljesen lesepertetett. Az árviz elmulta után, a lakosok menhelyeikről ismét visszatértek; de a Duna pusztitó árjainak folytonos zaklatásai miatt, a kamarai kincstárnál magasabban fekvő telepedési hely után néztek, mely nekik Pancsova közvetlen közelében, 1881-ben engedélyezve is lőn. Ide 1882-ik év őszén átköltözködtek s községüket »Hertelendyfalva« uj név alatt ujból felépitették.

* * *

19. §.

Mramorák.

A mramoráki gyülekezetnek eredete 1820-dik évbe esik. Ezen év felén u. i. a hesseni nagyherczegségből, ellátva a cs. k. követ utasitványával, 6 család ide beköl-

tözött. A következő évben ezeket uj 6 család követte, nemkülönben Franzfeldről és Bács megyéből 23 evang. zsellér-család. Az 1821-iki, mint telepedési évtől fogva, a gyülekezet kisebb-nagyobb mértékben majdnem minden évben szaporodott, részint olyanok által, kik az idevaló szerbektől és oláhoktól gazdaságot vettek; részint pedig zsellérek és kézmivesek által, kik itt ajándékba házhelyeket kaptak, ugy hogy jelenleg a gyülekezet közel 2000 lelket számlál.

A gyülekezet 1821 – 1827-ig a franzfeldi egyháznak volt filiája, 1827. oct. 20-ikán pedig anyaegyházzá lett. Azonban 1830. oct. 24-én ismét leánygyülekezetté vált. Egy évig eltartott eme minősége után, ideiglenes lelkész által láttatott el; de nehány hó eltelte után ujból leányegyházzá vált. Mig végre, 1831. oct. 2-án maradandólag anyaegyházi jelleget öltött.

Paplakát, saját erejéből, 1826-ban, templomát, mely 2000 forintba került, 1844-ben épitette; 8000 forintba került iskoláját pedig a községtől 1846-ban nyerte.

Az imaház és paplak átellenében fekvő iskola udvarán álló haranglábon két harang függ. A kisebbik, mely 74 fontot nyom és 90 pengő forintba került, e felirattal bir: »Fudit Joannes Botta, Versecz,' anno 1825.« — A nagyobbikon pedig, mely 223 fontnyi súlyu és 270 pengő forintba került, a következő szavak olvashatók: »Egartner Ignácz, öntetett Temesváron, 1837.«

Az egyház két temetővel bir, melyeknek másodika 1882-ben lett felszentelve. Van az egyháznak teljes papi telke is; és legujabban rendes és nagyobbszerü templom épitéséhez készül. Mramorákon lelkészi hivatalt a következők viseltek:

1. *Groszmann Mátyás,* 1827. oct. 20—1830. október 24-éig, midőn lemondván hivataláról, magán életbe vonult. Lelkészkedésének ideje alatt az alvidéki szórvány dicséretes buzgóságu gondozója volt.

2. *Simegh János,* ideiglenes minőségben, 1831-ben nehány hónapon át.

3. *Kramár Péter,* 1831. oct. 2. — 1832-ig, öt évnegyeden át, mire lajosfalvi lelkészszé lett. Lásd ott.

4. *Polz Fülöp,* 1833. oct. 22. — 1869. sept. 8-ig. Született Franzfelden 1809. ápr. 9-én. A gymnásiumot 1822-től kezdve Mezőberényben járta és végezte, mire theologiára Sopronba ment. Mramorákon megválasztatván, Kiss János, superintendens által 1833. sept. 24-én felszenteltetett. Meghalt Mramorákon 1869. sept. 8-án.

5. *Pétri Károly,* 1869. oct. 24-től—1877. sept. 30-ig. Született Uj-Sóvén, 1845. oct. 1-jén. Az algymnásiumot Uj-Verbászon, a főgymnásiumot Szarvason, a theologiát pedig Sopronban és Halléban járta, mire 1869-ben torzsai segéd- s még ugyanazon év őszén, mramoráki rendes lelkészszé lett. Innen 1877. jul. 1-jén Kácsra távozott.

6. *Scultéty Sándor,* 1877. oct. 21-ike óta. Született Szeghegyen. Bács megyében, 1842. aug. 24-én, Scultéty József, lelkész és esperes és Quirsfeld Theresia szüléktől. — Ikrek egyike. — Az algymnásiumot 1852 óta, Uj-Verbászon, a főgymnásiumot és theologiát pedig Pozsonyban végezé, mire 1863-ban Kis-Kőrösön tanár lett. Két év után cservenkai segédlelkész, 1867. jul. 1-jén birdai és 1877. oct. 21-én mramoráki rendes lelkész lett. Hat éven át, t. i. 1873—1879-ig a bánáti ev. esperesség főjegyzője volt.

Mramoráki tanitók valának:

1. Lang Vilmos, 1820—1827. ápr. 21.

2. Bohland Anastasius, ideiglenesen.
3. Maltauer János, szabó, nehány hónapig.
4. Csertek Mihály s utána ujból:
5. Maltauer János, —1834-ig.
6. Fetter Lukács, 1834—1845.
7. Gaubatz Frigyes, 1845 óta.
8. Szupper Mihály, 1874 óta.

Az egyháznak felügyelője 1849 óta, Huber Péter volt, 1885-ben pedig Huber Frigyes lett.

* * *

20. §.

Orsova.

Mikor kezdettek e határszéli városban ev. hivek feltünedezni, bizonytalan. Hihetőleg csak az ötvenes években, mennyiben az 1861-iki bányakerületi névtár Orsovát illetőleg még csak 30 lélekről tesz említést, melyek ekkor, mint leánygyülekezet a pancsovai anyaegyházhoz voltak csatolva s oda még akkor is tartoztak, midőn az orsovai diasporicus gyülekezet az utazó lelkész müködési körébe vonatott. A lélekszám azonban gyorsan emelkedett, mennyiben az 1880-iki névtár már 209 lelket emlit s a mai lélekszám már a harmadfél százat haladja.

Ezen kicsiny, de hitbuzgó gyülekezet élére a gondviselés által, oly vezérférfiak állittattak, kiknek hite és ügyszeretete ép oly nagy vala, mint áldozatkészsége és nem lankadó erélye e kis Sion megszilárditása és felvirágozta-

tása körüli buzgolkodásban. Jelesül az egyház első felügyelője Dr. Brandt Károly († 1883), továbbá ő Excellentiája, lovag Neuvirth János, nyug. tábornok és a jelenlegi felügyelő, Balás Pál, urak érdeme, hogy a gyülekezet megszilárdulása azon fokáig eljutott, miszerint annak anyásitása, elvileg, az esp. gyülés által, már az 1883-ik évben el lett fogadva; mennyiben ez által kijelentetett, hogy, ha az orsovai gyülekezet jövedelmei biztos alapon nyugszanak, a kérelmezett lelkész-választáshoz elvileg hozzájárul. *

Mielőtt a gyülekezet ezen czél elérhetése érdekében ujabb lépéseket tenni szándékolt volna, azon tapintatos határozatot hozta, hogy a lelkész-választás foganatba vétele előtt, paplakot és templomot épitend. Épitési helyet még 1882-ben vett 1600 frton. S erre 1884—1885-ik évek folytán, 5000 frtnyi költséggel alkalmas paplakot és meglepően csinos templomot épitett, mely utóbbi 1885. jul. 26-án Dr. Szeberényi Gusztáv, püspök által, ünnepélyesen felszentelve lett.

Megjegyeztetik, hogy az orsovai gyülekezet, mint »egyesült egyház«, administrativ tekintetben, 1884-ben határozottan a bánáti á. h. ev. esperességhez csatlakozott.**

* L. 1883. esp. gy. jkve 14-ik pontját.
** L. 1884. esp. gy. jk. 35-ik pontját.

* * *

21. §.

Pancsova.

A pancsovai egyház megalapitója Querfeld Frigyes volt, ki Hannoverában, Mandelsloh nevü mezővárosban, 1784. jan. 7-én született és mint egyszerü kőmiveslegény 1809. jan. 7-én Pancsován megtelepedett. Midőn e vallásos kedélyü és buzgó lelkü iparos Magyarország e határvárosába érkezett, akkor ugyan Pancsován nehány mesterlegényen és szolgálón kivül még alig találkozott prot. ember s ezek is a türelmetlen r. k. papság proselytáskodásának estek áldozatul: ugyde Querfeld megjelenésével, megjelent Pancsova falai közt a gondviselésnek amaz eszköze, mely itt az evang. Siont életre hivandó volt

Ő ugyanis szakjához képest, 1834. táján nagyobb mérvü téglaégetéssel foglalkozván, vállalatához szakavatott mestert és 60 családot tevő evang. munkást hozatott Bács megyéből, Cservenkáról, kik itt nagyobb részt le is telepedtek s példájokkal csakhamar másokat is magok után vontak, nevezetesen Sziváczról és Uj-Verbászról. Kevéssel erre Querfeld egy ujabb vállalatnál ismét mintegy 500 munkást fogadott, kik között szintén számos evangelikus volt. Ezek az előbbiekkel együtt, számra nézve mintegy 300 lélek, mint leánygyülekezet, a szomszéd franzfeldi anyaegyházhoz csatlakoztak.

A tekintélyes számu leánygyülekezetet az 1836-ban kánoni látogást tett superintendens, Dr. Szeberinyi János, önállóságra ösztönözte, mely eszme, miután öt évi időköz alatt, a hivek lelkében megérlelődött, annyiban közeledett megvalósulása felé, hogy a gyülekezetnek 48 előbbkelő tagja 1841. febr. 10-én, bizonyos Kralovánszky nevü, ujabban oda telepedett ev. kereskedő lakásán alakuló gyülésre

összejött és az önállóság eszméjének megvalósitása felett tanácskozott.

Ez első egyházi gyülésnek eredménye egy 1491 frtnyi egyházi alapnak, ajánlatok utjáni előteremtése és azon határozat volt, hogy Querfeld Frigyes és Gramberg Antal, buzgó egyháztagok az egyház önállósága eszmejének megvalósitása érdekében szükséges lépéseknek a felsőbb helyen való megtételével megbizattak. Ezek mindenek előtt, Dr. Szeberinyi János, superintendenshez fordultak és Pancsovan tartandó ev. isteni tisztelet rendezése iránt kérvényeztek. Igy tartatott meg a superintendens készséges intézkedése folytán és a városi tanács előzékeny engedélye mellett, a r. k. leányiskolában, jul. 29-én, az akkori bánáti főesperes, Ambrózy Mátyás által, a legelső pancsovai ev. isteni tisztelet, melyen a remek szónok a pancsovai hivőket magával ragadta és szándékukban megedzette.

Erre egy papi teleknek a közlegelőből való kihasitása iránt folyamodott az egyház a városi tanácshoz, kimutatván egyuttal, hogy már 2000 frtnyi egyházi alapot gyüjtött. E kérelemnek hely adatott azzal, hogy az egyház mutassa ki, miszerint rendes lelkészt eltartani képes, mi meg is történt.

Azonban erre vérszemet kapott a helybeli r. kath. papság. S azért nemcsak gunytárgyává igyekezett tenni az evangelikusok isteni tiszteletét és fejledező ügyét, hanem jelentékeny befolyásánál fogva, a városi tanácsnál, ez utóbbit hátráltatni is. Querfeld a szünetelő ügyben Bécsben járt, minek eredménye lett, hogy a városi tanács 1847. szept. 5-én, az evang. gyülekezettel, ennek életképessége iránt, jegyzőkönyvet vett fel. Azonban egy városi hivatalnok kedvezőtlen jelentést menesztvén a főhadikor-

mányhoz, az ügy kedvező elintézése egyelőre elmaradt s csak, miután az egyház az esperesnél járt és a városi tanácshoz ujból folyamodott és miután a főhadikormányszék a pancsovaiak ügyében a superintendenssel értekezett, 1848. febr. 12-én 407. sz. a. megjelent a bánáti főhadikormányszék rendelete, mely a kérelmezett papiteleknek kihasitását megengedte. A kihasitás azonban a bekövetkezett 48-iki események miatt, csak 1850. apr. 5-én következett be.

Az utóbbi évek alatt jelentékenyen megfogyott gyülekezetnek ügye ezután gyors és kedvező fejlődésnek indult. Querfeld és Gramberg lemondtak ugyan hivatalaikról, de ezeknek helyébe egyházi előljáróul kinevezett Gurer József, gyógyszerész az egyházi alapnak gyüjtés általi gyarapitása érdekében elismerésre méltó buzgóságot fejtett ki. Vele csak a polgárság versenyezett, mely az ev. gyülekezetnek a sztarcsovai utczában üresen álló, 570 □°-nyi telkét, melyet eddig az alpolgármester kert gyanánt használt, imaház és paplakhelyül odaadományozta, mit a katonai kormányszék 1852. jan. 10-én 5606. sz. a. rendeletével helybenhagyott azzal, hogy az érintett házhely az ev. egyház nevére telekkönyvileg is átirassék.

A városi tanács pedig az ev. egyház tőkéjének nevelése czéljából, annak 3 évi használatra, 40 holdnyi szántóföldet engedett át, mit a három év eltelte után, ugyanolyan feltétel alatt, ujabb 60 holddal toldott meg. Ily nagylelkü adományok mellett, 1852-ben hozzálátott az egyház az imaház és a paplak felépitéséhez, melynél Querfeld Frigyes a kőmives- és Gramberg Antal a lakatosmunkát ingyen végezték. Az épitmény két év alatt teljesen elkészülvén, 1854-ik évi octóber 8-án felszenteltetett.

összejött és az önállóság eszméjének megvalósitása felett tanácskozott.

Ez első egyházi gyülésnek eredménye egy 1491 frtnyi egyházi alapnak, ajánlatok utjáni előteremtése és azon határozat volt, hogy Querfeld Frigyes és Gramberg Antal, buzgó egyháztagok az egyház önállósága eszméjének megvalósitása érdekében szükséges lépéseknek a felsőbb helyen való megtételével megbizattak. Ezek mindenek előtt, Dr. Szeberinyi János, superintendenshez fordultak és Pancsovan tartandó ev. isteni tisztelet rendezése iránt kérvényeztek. Igy tartatott meg a superintendens készséges intézkedése folytán és a városi tanács előzékeny engedélye mellett, a r. k. leányiskolában, jul. 29-én, az akkori bánáti főesperes, Ambrózy Mátyás által, a legelső pancsovai ev. isteni tisztelet, melyen a remek szónok a pancsovai hivőket magával ragadta és szándékukban megedzette.

Erre egy papi teleknek a közlegelőből való kihasitása iránt folyamodott az egyház a városi tanácshoz, kimutatván egyuttal, hogy már 2000 frtnyi egyházi alapot gyüjtött. E kérelemnek hely adatott azzal, hogy az egyház mutassa ki, miszerint rendes lelkészt eltartani képes, mi meg is történt.

Azonban erre vérszemet kapott a helybeli r. kath. papság. S azért nemcsak gunytárgyává igyekezett tenni az evangelikusok isteni tiszteletét és fejledező ügyét, hanem jelentékeny befolyásánál fogva, a városi tanácsnál, ez utóbbit hátráltatni is. Querfeld a szünetelő ügyben Bécsben járt, minek eredménye lett, hogy a városi tanács 1847. szept. 5-én, az evang. gyülekezettel, ennek életképessége iránt, jegyzőkönyvet vett fel. Azonban egy városi hivatalnok kedvezőtlen jelentést menesztvén a főhadikor-

mányhoz, az ügy kedvező elintézése egyelőre elmaradt s csak, miután az egyház az esperesnél járt és a városi tanácshoz ujból folyamodott és miután a főhadikormányszék a pancsovaiak ügyében a superintendenssel értekezett, 1848. febr. 12-én 407. sz. a. megjelent a bánáti főhadikormányszék rendelete, mely a kérelmezett papiteleknek kihasitását megengedte. A kihasitás azonban a bekövetkezett 48-iki események miatt, csak 1850. apr. 5-én következett be.

Az utóbbi évek alatt jelentékenyen megfogyott gyülekezetnek ügye ezután gyors és kedvező fejlődésnek indult. Querfeld és Gramberg lemondtak ugyan hivatalaikról, de ezeknek helyébe egyházi előljáróul kinevezett Gurer József, gyógyszerész az egyházi alapnak gyüjtés általi gyarapitása érdekében elismerésre méltó buzgóságot fejtett ki. Vele csak a polgárság versenyezett, mely az ev. gyülekezetnek a sztarcsovai utczában üresen álló, 570 □^{0}-nyi telkét, melyet eddig az alpolgármester kert gyanánt használt, imaház és paplakhelyül odaadományozta, mit a katonai kormányszék 1852. jan. 10-én 5606. sz. a. rendeletével helybenhagyott azzal, hogy az érintett házhely az ev. egyház nevére telekkönyvileg is átirassék.

A városi tanács pedig az ev. egyház tőkéjének nevelése czéljából, annak 3 évi használatra, 40 holdnyi szántóföldet engedett át, mit a három év eltelte után, ugyanolyan feltétel alatt, ujabb 60 holddal toldott meg. Ily nagylelkü adományok mellett, 1852-ben hozzálátott az egyház az imaház és a paplak felépitéséhez, melynél Querfeld Frigyes a kőmives- és Gramberg Antal a lakatosmunkát ingyen végezték. Az épitmény két év alatt teljesen elkészülvén, 1854-ik évi octóber 8-án felszenteltetett.

A magánház külsejével biró, csinos és virágos kertben fekvő ez épület tetején egy kereszt hirdeti annak rendeltetését, homlokzatán pedig e felirat olvasható: »Ihr seid Alle Gottes Kinder, durch den Glauben an Christum Jesum.« Gal. 3, 26.

Elkészülvén az imaház és paplak, az egyház 1854 tavaszán, az akkori lugosi lelkész, Schneeberger János személyében megválasztotta első lelkipásztorát. Ennek legelső gondjai közé, az egyháznak felekezeti iskolával való ellátása tartozott. E czélból az egyház 2200 frton egy magánházat vett meg, melyet iskola épületté átalakitott és 1857. nov. 15-én felszentelt. — Tanitóul, ki felsőbb hatósági engedély mellett a városi közpénztárból dijazandó volt, meghivta az egyház az akkori uj-pazovai tanitót, Meyer Ádámot, kinek kinevezési okmánya 1858. jan. 12-én szintén megérkezett.

A hivek eleinte a r. k. temetőben temetkeztek. De az ev. egyház szép fejlődését kancsal szemmel néző r. k. papság lelketlenkedése folytán, csakhamar a g. n. e. egyház testvéries szivességét vették igénybe, mig a várostól ajándékban $2^1/_2$ holdnyi tulajdon temetőt kaptak, mely 1861. jan 2-án ünnepélyesen felszenteltetett.

Az egyház, mely a patentalis időben, autonomiájához hiven ragaszkodott, e külső szervezkedésének befejezte után, kiváló gondját a belmissióra fordità és e tekintetben több üdvös határozatot hozott s intézkedést tett, melyek azonban a városi viszonyok között, keresztül vihetetlenekneknek bizonyultak be, vagy pedig rövid életüek valának.

Ily szép fejlődés közepette érte 1862. jan. 16-án a dr. Székács József, superintendens által megejtett kánoni látogatás a pancsovai egyházat, mely daczára annak, hogy a város ezentulra megvonta tőle a 300 frtnyi subventiót,

lelkészének fizetését 795 frt 66 krra emelte és 1870-ben Hoffmann Keresztély, uj-pazovai tanitó személyében egy második tanitót hivott meg. E második tanitó eltartását különben igen könnyitette Veifert Ignácz r. k. pancsovai lakosnak azon nagylelkü ajánlata, miszerint ő 1500 frtnyi költséggel az ev. egyház számára egy ovodát épit, ha azt vezetni Hoffmann tanitó elvállalja, az egyház pedig az épitési költséget 10 év alatt oly módon ammortisálja, hogy Hoffmann, lakbér czimén, évenként 300 frtot visszafizet; mire az egyház telkén épült ovoda-épület az egyházközség tulajdonába szálland. Ez előnyös ajánlatot az egyház habozás nélkül elfogadta.

Nem hagyható itt említés nélkül egy, Mandrin Simon nevü, g. n. e. gazdag buzakereskedő 200 frtnyi hagyománya sem, kinek nagylelkü példáját többen s gyakrabban követték.

Sajnos, hogy a pancsovai ev. Sion történetében erre egy gyászos emlékü időszak következik, melynek gyökere, néhány garázda egyháztag által támasztott corruptio, jelleme belső visszavonás és kimenetele az 1878-adik évben bekövetkezett szakadás, illetőleg 105 egyénnek az evang. egyházból való kitérése és Pancsován egy h. h. evang. egyháznak alapitása, mely bosszuból az ev. egyház temetőjéből részt követel s e miatt ezzel mai napig is perben áll.

Ezen a közélet terére is átcsapott viszálynak az ev. egyházra nézve azon haszna lett, hogy rendetlenkedő s az egyházi tagságot csak czégéről használó tagjaitól megtisztult s a kiállott küzdelemben megedződött.

A megujhodott egyház 1879. oct. 12-én ünnepélyesen megülte fennállásának 25 éves fordulóját, mely alkalommal az egyháznak buzgóságából kifogyhatatlan négy tagja,

u. m. Huber, Veisz, Gramberg és Voltmann az imaház tatarozására 600 frtot ajándékoztak.

A hit, remény és szeretet erősitsék e határszéli Siont!

Lelkészek valának Pancsován:

1. *Schneeberger János,* 1854—1876. Született Sopron városában, 1825-ben. Iskoláit szülővárosában és Pápán végezé, egy évig jogot hallgatott, azután pedig Némethonba ment, hol 1848-tól fogva felváltva Tübingában, Jénában, Halléban theologiát, bölcsészetet és természeti tudományokat hallgatott. Erre 1851-ben Lugosra hivatott meg lelkésznek, hol, miután Karner Vilmos esperes által felszenteltetett, 1854-ig; azontul pedig 1876-ig Pancsován nagy buzgósággal müködött. Innen átment lelkésznek Uj-Verbászra.

2. *Nyácsik Endre,* mint administrator 1876-ban. Innen átment T.-Buttyinba.

3. *Unger Nándor,* volt verseczi lelkész, 1876. nov. havától 1877. máj. haváig, midőn itt meghalt.

4. *Schvalm György,* 1877. sept. 9-dike óta. Született Bulkeszen, 1848. szept. 20-án, Schvalm Jakab és Hoffmann Erzsébet iparos szüléktől. Elemi iskoláit Uj-Verbászon és Kulpinban végezé, a gymnasium 6 osztályát Uj-Verbászon, 2 osztályát pedig Szarvason járta. Eleintén tengerész, utóbb katonai orvos akart lenni, de theologus lett Pozsonyban. Letevén a hitjelölti vizsgát, jogász akart lenni, de káplán lett Bulkeszen, hol $1^1/_2$ évet töltött. Arra Jénát kereste fel, honnét 1873-ban visszatérvén, Pancsován lett 10 hónapon át, aztán Uj-Pazován 3 éven át segédlelkész, mig végre 1877. szept. 9-én Pancsován lett rendes lelkésznek megválasztva.

* * *

22. §.

Párdány.

Az 1784. népvándorlás alkalmával, mintegy 360 lélekből álló 65 evang. tót család, mely Nógrád megyéből (Abelova, Brezova, Závada, Turopolye, Nedelistye, Alsó- és Felső-Esztergály, Nagy-Lam, Szeno, Tiszovnyik és Czinobánya nevü falvakból), továbbá Pest megyéből (Kis-Kőrös, Vadkert, Alberti és Pilis községekből) ugyszintén Turócz, Gömör, Kis-Hont, Liptó és Békés megyékből (különösen B.-Csabáról) letelepedés végett, Torontál megyébe jött le és Barányi Mátyás, uj-komlósi á. h. ev. lelkészhez azon kérelemmel fordult, miszerint számukra Torontálban letelepedési helyet eszközölne ki.

Barányi Mátyás e kérelemnek készséggel engedett s e czélból gr. Buttler Gábor párdányi földes urhoz fordult, ki hajlandó is volt a bevándorolt szorgalmas népnek községében lakhelyet engedni, sőt azt tetemes kegyadományokban is részesitette, miután 1784-ben szept. 30-án, Barányi Mátyással a telepitvényeseket illető szerződést megkötötte volna.

E szerződés folytán nevezett telepitvényesek Párdányra jöttek, imaházat, paplakot és iskolát emeltek és 1785-ben már saját biróval és községi pecséttel ellátott községet képeztek.

Az uj egyháznak első tanitója *Schlachta János* volt, ki liptómegyei Német-Lipcsén 1763-ban nemesi szüléktől származott, 1786. jul. 5-én Temesvárról meghivatott és Párdányon mint tanitó és községi jegyző, 1787. jul. 29-ig működött. Utóda a párdányi tanitóságban *Grenerczy Pál* lett (született gömörmegyei Bisztrén, Grenerczy András és

Schmál Anna szüléktől), kit nemsokára *Chromy György* (sz. trencsénmegyei Moravo-Leszkován) nevü tanitó váltott fel.

Ennek rövid időn bekövetkezett eltávozása után a párdányiak az akkori b. kerületi superintendenshez, Szinovicz Mihályhoz fordultak lelkész végett, ki oda *Jeszenszky Ferenczet* ajánlotta. Jeszenszky Ferencz sz. turóczmegyei Nagy-Jeszenben 1764. apr. 3-ikán Jeszenszky György és Kolofon Susanna nevü szüléktől. Iskoláit szülőhelyén a r. k. iskolában kezdé, Neczpálon és Ivánkafalván folytatá és Pozsonyban a theologiát végezé. Erre, Szinovicz által felszenteltetvén, a párdányi lelkészi állomást fogadta el, melyre 1786. szept. 24-ikén, az uj-komlósi lelkész, Vágner Imre által installáltatott.

Midőn 1787-ben az akkori alesperes, Szimonidesz János, a bánáti egyházakat meglátogatta, Párdányon 989 lélekből álló 182 ev. család létezett.

A párdányiak azonban részint a rosz földek miatt, melyekkel elláttattak, részint a Begának kiöntései miatt, melyek földjeiket rongálták, 1788. márcz. 13-án a földes urhoz és Torontál megyéhez kiköltözködhetés és Écskán való letelepedhetés végett folyamodtak, mihez 1788. apr. havában megadatván nekik az engedély, a párdányi egyház életének vége szakadt.

Lásd tovább »Écskát.«

* * *

23. §.

Resicza.

A resiczai vashámorok és kőszénbányákban alkalmazott munkások és tisztviselők között eleitől fogva elvétve evangyélmiak is találtattak. Később, midőn Resicza, előbb kamarai birtok, a vasipar és bányászat ujabb lendültével, a cs. k. szab. osztr. vasuti társaság birtokába került, az evangyélmiak száma is megszaporodott. Ez ugyanis számos kül- és belföldi munkásokat és tisztviselőket alkalmazván, nevezetesen pedig Svajczból, Szászországból, Würtembergből, Badenből, Nassauból, továbbá Liptó-, Árva-, Szepes- és Bács-megyékből, Resiczán több ev. vallásu munkást és tisztviselőt letelepitett. Ezek, jóllehet közülök többen visszavándoroltak, itten állandó lakást vevén, az itt előbb letelepedett ev. iparosokkal együtt, 1855-ig, mint kötelezettség nélküli leánygyülekezet, a kis-semlaki egyházhoz tartoztak, azontul pedig, saját kérelmükre, Karner Vilmos, főesperes által, a lugosi anyaegyházhoz csatoltattak. Ezen affilialás is azonban csak azon kötelezettséget rótta az egyházra, hogy a lugosi lelkész utiköltségei megtérittessenek. Ennek folytán, Ruttkay Sámuel lelkész elnöklete alatt 1855. oct. 7-én tartott gyülésen, egyházi adó fejében, a tagokat önkéntes adakozásra szólitotta fel, Kunz Konrádot pedig pénztárosul és Gründler Vilmost ellenőrül választotta meg a gyülekezet. Igy tartott ez 1866-ig, midőn Resicza is a diasporalis lelkész gondjaira bizatott. Ezen idő beálltáig két izben választott felügyelőt. Igy 1863. mart. 22-én *Schulz Brúnó* és 1864. decz. 18-án amannak helyébe, *Gründler Vilmos* személyében.

Midőn Bujkovszky Gusztáv, utazó lelkész 1866-ban Steierdorfra tette át lakását s ezen gyülekezetet anyásitania sikerült, ezen körülmény azon üdvös befolyással volt a resiczai hivekre is, hogy ezek rendezettebb viszonyokba jutni óhajtottak s e végből tömörülni kezdtek, a rendes egyházi adót behozták és Resiczán, nemkülönben annak környékén, egyházi czélokra gyüjtéseket rendeztek. Ügyük uj lendületet nyert különösen az által, hogy 1869. oct. 24-én, *Heinbach György,* bányaigazgatót választották meg egyházuk felügyelőjévé, kinek ügybuzgalma folytán 1870-ben az egyház pénzbeli vagyona már 1164 frt 70 krból állott; és határozatba ment, hogy 30 frtnyi havi dij mellett, tanitó alkalmazandó. Ezen határozat következtében, az óhajtott ev. iskola, *Hajtmanszky Kálmán,* zay-ugróczi segédlelkész vezetése alatt, ki az egy évi időtartamra szóló meghivást elfogadta, 1870. oct. 30-án, egy bérelt helyiségben, megnyittatott. A cs. k. szab. osztr. vasuti társaság ezen iskola fenntartására évi 240 frtnyi segélyt szavazott meg.

Hajtmanszkynak pedig a gyülekezet kérelme folytán, az esperes által egyházi functiók végzése is megengedtetett, azzal, hogy a netán előforduló adatokat, anyakönyvezés végett, a steierdorfi lelkésznek szolgáltassa be. Az első iskolai vizsga, melyen Frint János, esperes és Kramár Béla, körlelkész is megjelentek, 1871. jun. 8-án tartatott meg, mely alkalommal megtartott egyházi gyülésen egy 8000 frt értékü, u. n. Zsian-féle emeletes ház, mely egyházi czélokra alkalmasnak találtatott, megvétetni határoztatott. Nemkülönben, szabad lakáson kivül, 500 frtnyi összegből és 6 öl fából álló évi dij biztositása mellett, uj, rendes lelkész-tanitó választása is határozattá emeltetett. Az első határozat következtében, az emlitett ház u. a. évi jul. 7-én megvétetett és a szerződés, mely szerint az alá-

irás alkalmával, 1700 frt lefizetendő és a 6300 frtnyi hátralék, 15 év alatt, havonkénti részletekben, 7% mellett, törlesztendő lett volna, aug. 9-én aláiratott. A második határozat folytán pedig, miután két resiczai egyháztag által Verseczen meghallgattatott, azon állomás elfogadására felkéretett s a felajánlott resiczai állomost elfogadni maga is hajlandónak nyilatkozott volna, 1871. nov. 12-én tartott egyházi gyülésen, resiczai lelkésztanitóul, egyhangulag *Pántyik János*, volt verseczi lelkésztanitó választatott meg.

Az uj lelkésztanitó, miután neki az esperességileg megerősitett hivány kézbesittetett volna, 1872. jan. 3-án foglalá el uj állomását, hol jan. 7-én tartá az első isteni tiszteletet.

De a gyülekezet még anyásitva nem volt. Ezen óhaja is máj. 30-án teljesedésbe ment, mely napon ugyanis Frint János, esperes a gyülekezetet anyaegyházzá nyilvánitotta, az ima- és iskola-házat felszentelte és Gratz Mór, verseczi lelkész által, Pántyik Jánost a gyülekezetbe ünnepélyesen beiktattatta.

Az uj lelkésztanitónak a reversalisokkal gazdálkodó róm. kath. lelkészszel gyült meg a baja. De határozott fellépése óvatosabbá tette a törvénysértőt s az evangyélmi hiveket csakhamar eljuttatta jogaik ismeretére.

A gyülekezetnek pedig anyagi szegénységével s a kezdet nehézségeivel kellett megküzdenie. De ezen is segitett a buzgó lelkipásztor odaadó vezérkedése s a protestantismus jó szelleme.

Ime:

Mindjárt a megalakulás évében, a gyülekezet a pesti prot. nőegylet által, sz. edényekkel láttatott el. Azután a honi és külföldi gyámegyletek, nevezetesen a G. A. egylet központi bizottmánya; továbbá a zürichi, baseli, genfi,

leydeni, brémai, hallei és siegeni főegyletek; nemkülönben egyes adakozók, névszerint:

I. Ferencz József ő Felsége, Vilmos, német császár ő Felsége és Kopp Emil, a cs. k. szab. osztr. vasuti társaság igazgatója — részéről nevezetes kegyadományokban részesittetett. Ugy, hogy a szép összegekben befolyt tandij s az egyházi pénztár jó kezelése mellett a 6600 frtnyi vételadósság nemsokára 4000 frtra lohadt le. Ennek következtében, a kötött szerződés értelmében, a megvett házat, 1875. márcz. 4. saját nevére irathatta az egyház. Ezen évben csatlakoztak, esp. engedély folytán, a Zsidovinban lakozó hivek is, mint leánygyülekezet Resiczához s az anyagyülekezet szükségleteihez önkéntes adományokkal kezdtek járulni.

Hogy az egyház a hátralevő 4000 frtnyi adósság után járó sulyos kamatoktól megszabaduljon, Pántyik a cs. k. szab. osztr. vasuti társaság uradalmi igazgatójához, Barée Adolfhoz, ennek Resiczán való egyik tartózkodása alkalmával, azon kérelemmel fordult, kegyeskedjék a társaság az egyház terhén segiteni és 5%-ra nyujtandó kölcsönkép 4000 frtot a gyülekezetnek előlegezni. Mely kérelem meghallgattatván, márcz. 10-én a kért kölcsön, 500 frt évi törlesztés kötelezettsége mellett, felvétetett s vele a volt hitelező teljesen kielégittetett.

Négy éven át pontosan fizette az egyház nemcsak a félévenként előlegesen fizetendő kamatokat, de az 500 frtnyi adóssági részleteket is. De a negyedik részlettörlesztés az iparpangás és a kegyadományok csekélyebb beérkezése miatt, az egyház pénztára teljesen kiürült, mi az elnökségnek nagy aggodalomra szolgáltatott alkalmat. De ezen aggodalom is csakhamar el lőn oszlatva.

Kopp Emil ugyanis 1879-ben a társaság vezérigazgatójává választatott s hivatalos minőségben egy izben

Resiczára jött. Ezen alkalmat a lelkész és Heinbach György távozta után megválasztott felügyelő *Dr. Mike Ádám*, tisztelgésük közben, arra használták fel, hogy megkérdjék Kopp Emil igazgatót, nem folyamodhatnának-e a resiczai evangelikusok is a 2000 frt elengedéseért, miután a társaság a steierdorfiaknak is, templomépitésük alkalmával 2000 frtot ajándékozott? Kopp Emil a benyujtandó folyamodványt támogatni igérte s ez igéretet csakhamar tett is követte.

Az egyházi elnökség ugyanis a resiczai társasági főigazgatóság utján, 1879. szept. 27-én arról értesittetett, hogy a társaság igazgató tanácsa szept. 5-én tartott ülésében a 2000 frtnyi adósságot, templomépitési alap czimén, kegyesen elengedte.

Ez által az egyház teljesen megszabadult adósságától és 1879-ben birtokosa lett ama háznak, melynek teljes birtokába, a szerződés értelmében, csak 1886-ban juthatott volna.

Templomhelyet az egyház 1883-ban vett 2400 frton.

Ezen tények elősorolása után, ugy az emlitett társaság kegyessége, mely 1881-ben az iskola gyámolitására megszavazott 240 frtot 400-ra emelte; mint Kopp Emil, vezérigazgató buzgólkodása és áldozatkészsége, a resiczai egyház történetében, mely erejéhez képest merész adósságcsinálás által jutott önállósághoz s mely bebizonyitotta azt, hogy az evangyélmi szegénység mégis bir annyi erővel, miszerint, ha sz. ügye buzgó fáradalmat nem ismerő s az akadályokkal férfiasan megküzdő munkásokkal bir, eredményt is fel bir mutatni — ezennel hálás elismeréssel megörökitve legyen!

A resiczai egyházban működött felügyelők:

1. *Schulz Bruno*, 1863—1864.
2. *Gründler Vilmos*, 1864. decz. 18. — 1869.

3. *Heinbach György*, 1869. oct. 24. — 1879.
4. *Dr. Mike Ádám*, 1879. óta.

A resiczai gyülekezet lelkésztanitói:

1. *Hajtmanszky Kálmán*, 1870—1871.
2. *Pántyik János*, 1872 óta. Született Dobronán, Zólyom-megyében, 1842. febr. 8-án, Pántyik Pál, mészáros és Rell Anna szüléktől. Elemi tanulmányait szülőhelyén, a gymnasiumot Selmeczen, a theologiát pedig Pozsonyban végezte. Meglátogatván a jénai egyetemet, 1865. oct. 22-én Dr. Székács József, superintendens által felszenteltetett. Erre Zólyomban 1868-ig és 1869-ben Mramorákon segéd-lelkészkedett, 1869—1872-ig, verseczi lelkésztanitó volt és 1873 óta ugyanazon minőségben Resiczán működik.

* * *

24. §.

Rittberg.

Rittberget 1786-ban 234 német, leginkább ev. családdal telepitették be. Ezen családok közül többen nemsokára elszökvén, 34 házhelyet hagytak üresen. Ezen üres telkekre az 1790. jul. 13-án helybenhagyott fölterjesztés folytán, termékenlenség és tüz által tönkre jutott colonistákat helyeztek el a kassai kincstári kerületből. Az igy keletkezett lakosság egy részét restség miatt 1791-ben kitelepitették s helyébe Daruvárról 78 evang. családot helyeztek át, a rittbergi r. kath. lakosokat pedig Daruvárra telepitették át; mi által Rittberg tisztán evang. községgé lett.

Az egyháznak legelső lelkésze *Quirsfeld Godofréd* volt, kinek helyébe azonban már 1792-ben *Ertel* vala jövendő.

Azonban vizhiány és terméketlenség miatt, legtöbben oda hagyták telkeiket. Igy már az 1794-iki esp. gyülésen is panasz tétetik az iránt, miszerint 19 család elszökött Rittbergről. Nemsokára 100 üres telek keletkezett, melyet 1801-ben Pőczkéről magyar gyarmatosokkal terveztek betölteni. De evvel aztán megszünt a rittbergi á. h. ev. egyház is létezni.

* * *

25. §.

Sándorfalva.

A mult század vége felé, Alibunár községében, a katonai kincstár által, salétromgyár állittatott fel, melyet a kincstár saját költségére maga kezelt. E salétromgyárhoz tartozott azon, mintegy 700 holdat tevő tőzegterület is, mely a Theresia csatorna és Ilancsa községe között elterült s a gyárnak tüzelő anyaggal szolgált. A kézi munkát és vontató erőt, mint az akkor törvényszerinti dolog volt, részint ingyen, részint csekély dij mellett, a szomszéd községek nyujtani tartoztak. Minthogy azonban ez által az igénybe vett határőrök mezei és házi munkájoktól nagyon elvonattak, a gyár pedig ezeknek szolgálatát nagy mérvben igénybe vette: a terhelt községek, midőn egy osztr. főherczeg a határőrvidéket beutazta, hozzá azon kérelemmel fordultak, hogy e munkateher alól felszabadittassanak. Kitünvén ezenkivül a gyár egyik revisiójánál, hogy daczára az ingyenes, illetőleg olcsó munkának, a kincstárnak

az alibunári salétromgyártásból ugyszólván semmi haszna sincsen, a kincstár elhatározta a gyárt, szerződés mellett, magánvállalkozóknak bérbe adni és hogy előbb találjon bérlőt, az emlitett tőzegterületet, mint katonai hűbért, hozzá adni.

Legelébb kibérelte azt 1809-ben egy részvénytársulat, gr. Sándor Fülöp éle alatt, mely a salétromgyártást a Sombergi Rückert teljhatalmu igazgatósága alatt, $181^{2}/_{3}$-ig folytatta. Hogy e részvénytársulat magának kézi- és vontató erőt biztosithasson, vállalatának 3-ik évében (tehát 1812-ben) alapitotta azon telepitvényt, melyet elnöke, gr. Sándor tiszteletére, *Sándorf*-nak elnevezett s mely az emlitett tőzegterületen, mintegy 2 kilométernyi távolságban délnyugotra a Theresia csatornájától emelkedett fel.

Nem boldogulván azonban a salétromgyártással e részvénytársulat sem, összes részvényeit a gyár jogaival és kötelezettségeivel együtt, 1813-ban egy vállalkozó őrkamarásnak, bizonyos Gradl Ferencznek adta el. Minthogy azonban, amint Gradl a salétromgyártást folytatta, az uj telepitvény gyakrabban árvizek által rongáltatott, Gradl, hogy részint magának és sándorfi munkásainak mivelhető szántóföldeket szerezzen, részint a telepitvénynek magasabb fekvést biztositson, a kincstárnál ujabb földeknek átengedését szorgalmazta. E kérelemnek hely adatván, Gradl és a kincstár között 1819-ben uj szerződés köttetett, melynek értelmében az alibunári salétromgyárhoz, az emlitett 700 holdon kivül, ujabb 900 hold adatott s Gradl rovására, jelentéktelen adó alá vettetett. Gradl a nyert területből, a sándorfi telepitvényeseknek 600 holdat adott haszonélvezetbe s a községet elébbi mély fekvésétől északkeletre egy közel eső magaslaton 1820–1824. közt ujból felépitette. Ez a jelenlegi Sándorf, vagy magyarul *Sándor-*

falva, mely a legujabb lejtméretek szerint, az adriai tenger szine felett 76·6 méternyi magosságban fekszik s a legutóbbi népszámlálás szerint, mintegy 700 lakost számlál.

* * *

A község eredeti lakosai r. kath. magyarok valának. Evangelikus tót hivek itten az átköltözködés alkalmával kezdtek feltünedezni, kik ekkor a lajosfalvi anyagyülekezethez tartoztak. Legalább a lajosfalvi anyakönyvek szerint, sándorfalvi evangelikusok legelső nyomaira 1823-dik évvel akadunk s azok az 1826-iki dekanalis jelentés szerint, ekkor már 229 lélekből állottak. Származtak leginkább Nyitra megyéből, gyarapultak lajosfalvi, hajdusiczai, sőt sziléziai bevándorlottakkal és 1829—1841-ig a hajdusiczai anyaegyházhoz tartoztak. Eleinte egy magán házban gyülekeztek isteni tiszteletre. Tanitóul birták előbb bizonyos *Gyurgala György* nevü földmivest, utóbb bizonyos *Paulovic János* nevü csizmadiát.

Azonban már 1837. hivott meg a gyülekezet *Kvankay Mihály* személyében egy rendes levitát, kinek számára a községtől nyert egy ½ háztelken, saját erejéből, iskolát épitett egy tanteremmel és egy konyhából és egy szobából álló tanitói lakkal. Mire 1839-ben a gyülekezet Hajdusiczáról bevándorolt 22 családdal gyarapodott.

Kvankay 1840-ben, botrányos élete miatt, főesperesileg el lett távolitva. A megerősbödött gyülekezet most lelkésztanitót óhajtott s ilyet 1841. jun. 24-én *Szalmovszky János*, brestyei lelkész személyében választott is. Ennek idejében kibővittetett az iskolai épület egy másik szobával, kamarával és istállóval; és Verseczen szereztetett egy ½ mázsás harang.

Szalmovszky 1846. nov. 9-én elhalálozott. A megejtett lelkészválasztásig, bizonyos *Halabrin János* nevü földmives gondozta az iskolát. Az uj lelkész, *Biszterszky János*, liptó-sz.-miklósi káplán személyében, 1847. jun. 25-én választatott meg s 1847. jul. 11-én iktattatott be hivatalába. Az uj lelkész, ki a szerbbánáti őrezred parancsnokságának közbenjárása folytán, a kincstári contrahenstől dotatiókép 16 holdnyi szántóföldet nyert haszonélvezetbe, az iskolát is ellátni tartozott.

De maga mellett, külön szerződés mellett, tanitósegédül és éneklészül, ki egyuttal harangozó is volt, 1848 óta, bizonyos *Szeberinyi Pál* nevü közembert birt.

A gyülekezet külső fejlődésére bénitólag hatottak az 1848—49-iki események, melyek alatt több izben a községből menekülni kényszerült. Csak 1850-ben jutott az egyház ismét némi erőhöz, minek folytán még ugyanazon évben, egy második, $1^1/_2$ mázsát nyomó harangot szerzett. A következő évről szól az egyház hivatalos pecsétje.

Az iskolás gyermekek szaporodtával, rendes tanitó meghivására lett szükség. Ilyet hivott meg a gyülekezet legelőször *Matulay János*, lajosfalvi segédtanitó személyében, ki a gyülekezetbe 1853. május havában érkezett, eleintén bérelt házban lakott és fizetésének emelése tekintetéből, a lelkész által haszonélvezett 16 holdból, kettőt nyert.

Igy a gyülekezetnek már nemcsak rendes lelkésze, hanem rendes tanitója is volt. Azonban csak egy egyházi épülete. Azért az 500 lélekre emelkedett egyház 1856. és 1857-ben, a katonai parancsnokság felügyelete mellett, uj, solid iskolát épitett, a község által kiutalványozott üres házhelyen. Ezen uj épitmény azonban, mely a természetben nyujtott téglán és napszámos munkán kivül, 2375 frt

46 krba került p. p., egyelőre nem iskolának, de paplaknak lett felhasználva, a tanitó a régi iskolában helyeztetvén el.

A gyülekezet ezen épitkezés által teljesen kiköltekezett. Azért templom és paplak épitésére egyelőre gondolni sem lehetett, annál kevésbé, mert sem a kincstártól, sem a contrahenstől segélyt remélni nem lehetett.

Matulay János, tanitó e közben, 1861-ik év folytán, egészségi szempontból, hivataláról lemondott. Helyébe *Liptay Ede*, theési levita lett megválasztva; kit azonban, miután ellene az 1862-iki kánoni látogatás alkalmával sulyos vádak merültek fel, 1863-ban, ujból *Matulay János* váltott fel.

Egy évvel előbb a község az őrkötelékbe vétetett fel. Ez által nemcsak a községi tagok jutottak örökös szántóföldekhez, hanem a papi föld is 34 holdra lett kiegészitve. Könnyitve levén ekként ugy az egyháztagokon, mint a lelkészen, a gyülekezet rendesebb harangok megszerzését vette czélba. E végből eladta régi két harangját és gyüjtést eszközölvén, mintegy 600 frtot halmozott össze, mely összegen Rajna poroszországi Bochum városából két aczél harangot szerzett, s azokat 1867-iki husvét napján használatba vette. A nagyobbik 280¾, a kisebbik pedig 211¾ kilo sulyu. A gyülekezet még tovább ment: 1868- és 1870-ben templomépitési alapot kezdett gyüjteni saját körében s ez az utóbbi évig 1147 frt 40 krt eredményezett.

Ez volt az egyház anyagi állapota, midőn az 1871. apr. 30-án elhunyt Biszterszky János, lelkész helyébe ugyanazon évi máj. 29-én *Kernuch Adolf*, szarvasi káplán választatott meg uj lelkészül, ki e hivatalába szept. 17-én lett beiktatva.

Miután ugyanazon év végével, a bánáti határőrvidék polgárositva lett s ezáltal az ev. egyház autonomiájához

jutott a volt határőrvidéken: azért az uj lelkész legelső gondjai közé tartozott, az egyháznak autonom alapokon való szervezése; és miután Matulay János tanitó hivataláról lemondott, a tanitói állomás betöltése.

Uj tanitóul 1871. szept. 24-én *Szklenka Dániel* lett ideiglenesen s 1872. jan. 21-én véglegesen megválasztva. De ez már 1873. febr. 2-án lemondott hivataláról. Utóda az 1873. márcz. 23-án megejtett választás folytán *Járosi Pál*, b.-csabai segédtanitó lett.

Erre a lelkész és a gyülekezet a templomtőke gyarapitását tüzte ki czélul. Miután azonban a község igen gyakran árvizek által károsittatott, egyelőre nagyobb kivetésekre gondolni nem lehetett, hanem apróbb beruházással kellett megkezdeni az egyházépitési nagy munkát. Igy 1871—72-ben 60 frt 33 krnyi önkéntes adományokból szereztetett egy aranyozott kehely ostyatálczával és szelenczével; 1872-ben ajándékul kieszközöltetett a budapesti ev. nőegylettől két alpacca oltári gyertyatartó és egy borkanna; és 187⁴/₅-ben a hiveknek 169 frtnyi önkéntes adományaiból egy kellemes hangu fisharmonium.

Jobb évek beálltával a templomtőke gyarapitásán fáradozott az egyház. E végből folyamodványok intéztettek minden évben a honi gyámintézetekhez és a G. A. egylethez, mi a templomtőke javára 1884-ik év zártáig 1552 frt 30 krt eredményezett.

Kivetések öt izben eszközöltettek. Igy 1874-ben, mely alkalommal az alap 228 frt 89 krral gyarapodott; 1875-ben, mi 81 frt 75 krt eredményezett; 1877-ben, miből 772 frt jött be; 1882-ben, mi 1040 frt 75 krt és 1883-ban, mi 3089 frtot — összesen: 6359 frt 79 krt eredményezett.

Egyes jótevők adományaiból, melyek közt kiemelendő ő Felsége 200 frtnyi, b. Scudier Antal tábornok 700 frtnyi

a lajosfalvi egyház 109 frt 20 krnyi, a temesvári egyház 25 frtnyi, az antalfalvi egyház 70 frtnyi, a n.-becskereki egyház 18 frtnyi, Kernúch Adolf 100 frtnyi, Urban Mihály 100 frtnyi, Urban Pál 50 frtnyi, Mercsjak Pál 50 frtnyi, Melich Mihály 50 frtnyi, Kolár Mihály 20 frtnyi és Viener Emil 20 frtnyi ajándéka, összesen 1851 frt 19 kr. folyt be.

Továbbá 4 izben égetett az egyház téglát, u. m. 1873., 1875., 1878. és 1883-ban, összesen 432,700 darabot.

Templomhelyet a község, mely már 1876-ban is $^3/_4$ holdnyi uj temetőt adományozott az egyháznak, hasitott ki 1880-ban a közlegelőből. Ezen 1200 □°-nyi templomhelyet az egyház utóbb becserélte, 300 forint felülfizetés mellett bizonyos Mosznák nevü család községi 31-ik sz. alatti 800 □°-nyi házhelyével, mely a község egyik legszebb pontján fekszik.

Elő levén ekként készitve ugy a templomtőke, mint a templomhely, az egyház 1883-ban Barnert Károly, temesvári épitész terve és kivitele szerint, az uj templom épitéséhez látott: 1883. aug. 23—25-én kiásattak az alapok, aug. 26-án nagy ünnepélyesség mellett letétetett az alapkő és 1884. szept. 12-én teljesen befejeztetett a diszes épitmény, mely a téglán és fuvarozáson kivül, a homokot és homokhordást sem számitva ide, az épitészszel történt végszámadás szerint 11.817 frt 16 krba került, ide nem számitva némely ajándék-felszerelést. S ez a következő: keresztelő medencze szereztetett önkéntes adományokból befolyt 41 frt 21 kron; oltár előtti vánkosok, melyek 18 frtba kerültek, Horniak János biró által ajándékoztattak; 45 frt 41 krba került bársony oltárteritőt Kernúch sz. Koren Julia és egy 10 forintos adventi oltárteritőt Járosi Julia ajándékoztak; 40 forint 98 krba került oltárkép Kernúch Zoltán, Aranka és Emilnek, — az oltár előtti

sorompó pedig, mely 45 forintba került, Csjépa András, egyháztag ajándoka.

Az uj templom 1884. oct. 12-ikén lett nagy ünnepélylyel felszentelve.

Sándorfalván lelkészkedtek:

1. *Szalmovszky János*, * 1841. szept. 1.—1846. nov. 9. Született 1786. jan. 1-jén Benedekfalván, Liptó megyében, Szalmovszky János és Detrich Susanna szüléktől. Tanult Korinban, Eperjesen, Rosnyón és Pozsonyban. Felszenteltetvén Pozsonyban, 1811. jan. 2-án, Krudy Dániel által, előbb Trencsinben segédlelkész, utóbb Szobotyistyén cooperator lett. Ez utóbbi helyét, botrányos élete miatt, elhagyni kényszerülvén, 1812. vége felé Csehországba, Humpoleczre ment, honnét 1814-ben Kruczemburgba ment. Miután itt is letétetett, hazájába visszament s 1818. oct. 7-én a teszéri egyháznak tolta fel magát lelkészül, honnét csak nagy nehezen volt eltávolitható. Erre 1821—1822-ig Sexty oldala mellett Tót-Komlóson, mint másodpap müködött, 1822—1832-ig Apatelken lelkészkedett, 1832—1838. decz. 4-ig Vukován találjuk, honnét 1839-ben a kikindai egyháznak szerette volna magát lelkészül feltolni. De megbukván, 1839. máj. 19.—1841. szept. 1-ig a brestyei egyház lelkészségét fogadta el. Innét végre, a brestyei egyház kérelmére, a sándorfalvi egyházba, mint administrator, lett áthelyezve. Itten 1841. szept. 1.—1846. nov. 9-ig, mely utóbbi napon meghalt, mint lelkésztanitó müködött.

2. *Biszterszky János*, 1847. jun. 25. — 1871. apr. 30. Született N.-Biszterecczen, Árva megyében, 1814. jun. 24-én. Tanult szülőhelyén, Késmárkon, Gömörben és ismét Kés-

* Lásd: Hornyánszky „Beiträge“ 260. lap.
Schmidt „Historia“ 253. lap.
„Evanjelicky cirkevnik“ 1872-iki évfolyom, 10. sz.

márkon. A theologiát Pozsonyban végezvén, Árvában 3 évig tanitóskodott, arra 2 évet a hallei egyetemen töltött. Sz.-Miklósi $1^1/_2$ évi káplánkodása után, 1847. jun. 25-ikén Sándorfalván lett rendes lelkészül megválasztva s hivatalába julius 11-én beiktatva. Meghalt Sándorfalván 1871. apr. 30.

3. *Kernúch Adolf,* 1871. máj. 29-ike óta. Született Vukován, Temes megyében, 1845. jan. 18-án, Kernúch Dániel lelkész, és Ambrózy Eszter szüléktől. A gymnasiumot Szarvason, a theologiát pedig Pozsonyban végezte. Erre a jénai egyetemet látogatta meg. Visszatérvén, 1868. junius 3-ikán antalfalvi segédlelkésznek lett felszentelve; mire 1870. márcz. havában szarvasi káplánná és 1871. máj. 29-én sándorfalvi lelkészszé lett megválasztva.

Tanitók valának:

1. *Gyurgala György,*
2. *Paulovicz János,* } 1837-ig.
3. *Kvankay Mihály,* mint levita, 1837. máj. 7. — 1840.
4. *Szalmovszky János,* lelkész, 1841. szept. 1. — 1846. nov. 9.
5. *Biszterszky János,* lelkész, 1847. jun. 25. — 1853. máj.

Ezen időben altanitók valának: Halabrin János 1846-tól 1847. és Szeberinyi Pál 1848—1849.

6. *Matulay János,* 1853. május 27. — 1861. Született Szeniczen, Nyitra megyében, 1832. oct. 17-én, Matulay Márton és Hlaváts Judit szüléktől. Mint lajosfalvi segédtanitó hivatott meg sándorfalvi első, rendes tanitóul. Hivataláról egészségi szempontból lemondott.

7. *Liptay Ede,* 1861—1863. Született Uj-Vidéken, 1826. jul. 20-án. Tanitóskodott: Feketehegyen, Kikindán, Kiszáczon, Ebendorfon, Teésen és végre Sándorfalván, honnét eltávolittatván, Romániába ment.

8. *Matulay János*, ujból 1863—1871. szept. haváig. Lemondván, 1872. máj. 7-én meghalt.

9. *Szlenka Dániel*, 1871. szept. 24.—1873. febr. 2-ig. Született Szarvason 1851. jan. 3-án Szklenka Dániel és Szamecz Anna, iparos szüléktől. Hivataláról önként lemondván, Uj-Szt.-Iványra jegyzőnek távozott.

10. *Járosi Pál*, 1873. márcz. 23-ika óta. Született T.-Aradáczon, 1853. febr. 11-én, Járosi Pál és Orsovszky Julianna szüléktől. A gymnasiumot Szarvason és N.-Rőczén végezte, mely utóbbi helyen a tanitóképző látogatója is volt. B.-Csabán segédtanitó volt. Onnét meghivta őt a sándorfalvi egyház. Az ő hivataloskodása óta a sándorfalvi iskola községi jellegü.

* * *

26. §.

Kis-Semlak.

Keletkezett 1805-ben. Eleinte nagy változásoknak volt kitéve, mennyiben amugy is kevés számu tagjai majd az egyik, majd a másik egyházba széledtek. Ezen egyház egész 1834-ig, mint leánygyülekezet, majd T.-Buttyinhoz, majd Lieblinghez tartozott, nevezetesen pedig 1805—1818-ig Lieblinghez és 1818—1834-ig T.-Buttyinhoz, melytől különválván, 1834-ben maga is anyaegyházzá lett.

A gyülekezet eleinte az iskola épületében tartá isteni tiszteletét, melyet azonban 1859 óta a régi iskola helyén épült 12^0 hosszu és 4^0 $4'$ széles, csinos templomban folytat, melynek 14^0 magas és czinkkel fedett tornyában három harang van. Ezen harangok legnagyobbika 3 mázsát és

38 fontot, középsője 2 mázsát és legkisebbike $1^1/_2$ mázsát nyom. Orgonáját az egyház a G. A. egylet segélyével szerezte. A templom felépitése után, annak tőszomszédságában, 1860-ban iskolát és tanitói lakot épitett a gyülekezet. Régi paplaka most van ujitás alatt.

Kis-Semlakon annak anyásitása óta, következő lelkészek működtek:

1. *Vodár József,* 1834—1866. február 5-ig, midőn ugyanitt meghalt.

2. *Miavecz László,* 1866. jul. 22-ikétől — 1871-ig.

3. *Gretzmacher Frigyes Jakab,* 1872—1883. Született 1840-ben Bélán, Szepes megyében. Gymnasialis tanulmányait részint Késmárkon, részint pedig Sopronban végezé, a theologiát pedig Eperjesen és Bécsben hallgatta. Eleinte mint ideiglenes tanitó és segédlelkész Gráczban működött, erre két éven át Triesztben, Bécsben és Tolna megyében nevelősködött; 1868-ban a felső-ausztriai kerületben superintendensi segédlelkész lett, mely minőségben $2^1/_3$ évig működvén, a pesti német egyház segédlelkészeül hivatott meg, $1^1/_2$ év után pedig Kis-Semlakon rendes lelkészül választatott meg. Innen 1883-ik év végén Uj-Szandeczre, Galicziába távozott.

4. *Nyácsik András,* 1884 óta. Született Szarvason 1846. máj. 25-ikén, Nyácsik András és Konyecsny Susanna, kézmives szüléktől. Elemi iskoláit és a gymnasiumot Szarvason végezvén, 1865-ben a theologiába Pozsonyba ment, 1868-ban pedig Halléba és Jénába ellátogatott. Innen visszatérvén és felszenteltetvén, 1870-ben Apostagra, 1872-ben Semlakra és 1874-ben Pancsovára hivatott meg segédlelkésznek, 1876. decz. 23-ikán pedig T.-Buttyinban alkalmaztatott mint administrator. Innen meghiván őt 1884. január végén a k.-semlaki egyház bi-

zalma, ennek kebelébe mint rendes lelkész febr. 20-ikán átment s apr. 20-án ünnepélyesen beiktatva lett.

Tanitók voltak:

1. Vodár József, lelkész, 1834—1840.
2. Vodár András, 1840—1842.
3. Predmerszky Károly, 1842—1846. nov.
4. Vagner János, 1846—1851.
5. Greisiger Nándor, 1851—1868.
6. Macher András, 1869-ben.
7. Rőh Mihály, 1869—1871.
8. Adriányi Árpád, 1872—1873.
9. Karner Mátyás, 1874—.

* * *

27. §.

Steierdorf-Anina.

A község eredete Mária Theresia uralkodásának idejébe esik. Az oraviczabányai m. k. bányahivatal ugyanis favágókat és szénégetőket hivott meg Steier herczegségből, erminők 1773. jun. 24-én, e meghivás folytán meg is érkeztek s az oraviczai erdőségek keleti irányában letelepedtek. Ezen, mintegy 34 családot képező első telepesek, mint favágók és szénégetők eleintén csak kunyhókban laktak, számuk szaporodtával azonban rendes házakat épitvén, községet alapitottak, melyet a lakosság eredete szerint Steirerdorf-nak, később pedig Steierdorfnak neveztek el.

E bevándorlottak között több protestans család is volt, melyek azonban diasporalis helyzetüknél fogva idővel mind r. katholikusokká lettek.

E közben az 1790-ben egy favágó által talált kőszéndarab alapját vetette meg a község későbbi nagyságának, mert e kőszéndarab utmutatóul szolgált azon kincsekhez, melyeket e hegyek és völgyek magokban rejtenek. — A kőszéntelep ezen esetleges felfedezése folytán a kincstár számos bányászt hivott meg, kik ez őserdőségek között a kőszénbányászat mivelését megkezdték.

A prot. felekezetüek feltünése és egyházközséggé való alakitása csak későbbi időknek lett fenntartva s következménye volt azon változásnak, miszerint az itteni kőszénbányák 1855-ben urat cseréltek. — Ez évben vette meg u. i. az osztr. államvasuttársulat a kincstártól a bánáti bányauradalmakat, melyekbe ezen gazdag társulat nemcsak a bányászat nagyobbmérvü mivelési czéljából számos bányászt, de az 1856—1858-ban létesitett aninai vasgyárak részére iparosokat, többnyire kovácsokat, lakatosokat, öntőket, asztalosokat, ácsokat és kőmiveseket is rendelt a birodalom minden részéből, kiknek számára a község északi részén több száz házat épittetett lakásul. — Az igy keletkezett község azután Steierdorf-Anina nevet nyert.

E bevándorlottak, nevezetesen a bányászok között evangelikusok voltak a szászok és szepességiek; az iparosok közül pedig a gömöriek és bukovinaiak.

A munkások között azok, kik Temes, Torontál és Csongrád megyékből származtak ide, helvét hitvallásuak, a hivatalnokok között pedig szintén többen protestánsok valának. Ugy, hogy már az akkori időben Steierdorf-Aninán a protestánsok száma 300—350 lélekre rugott.

A vagyonosabb és buzgóbb prot. hivatalnokok nem akarván gyermekeiket a r. k. lelkész által kereszteltetni, a kis-semlaki lelkész, Vodár Józsefhez fordultak, kérve őt, látogatná meg őket gyakrabban. Vodár József engedve e kérelemnek, a steierdorf-aninai evangelikusoknak 1865-ig lelki gondozója volt.

A távolról gondozott e gyülekezetnek lelki ápolása tekintetében azonban 1865-ben örvendetes fordulat állott be az által, hogy dr. Székács József, superintendens a bánáti diaspora részére utazó-lelkészi állomást szervezett, melynek körébe a steierdorf-aninai gyülekezet is belevonatott.

Az első utazó lelkész, kinek állandó lakhelye Versecz városa vala, 1865. jul. 15-től kezdve Bodiczky Kálmán volt, kit azonban csakhamar, és pedig 1865. nov. 11-én Bujkovszky Gusztáv váltott fel. Ez utóbbinak látogatását a steierdorf-aninai hivek nagy örömmel fogadván, kérék őt, hogy állandó lakását Steierdorfra helyezze át, ki e kérelemnek, miután számára szabadlakás biztosittatott, helyt is adott és azon évi decz. 30-ikán ide tettleg át is költözködött.

S e körülmény a steierdorfi egyház fejlődésére nézve döntő befolyással volt.

Bujkovszky ugyanis Steierdorfon sem ingó, sem ingatlan egyházi vagyont nem talált s az isteni tiszteletet is Roha tiszttartó szivességéből, 1871 végéig az erdészi hivatal egyik termében tartotta, mely terem iskolahelyiségül is szolgált. Azonban csakhamar lépéseket tett, hogy a gyülekezet imaházat, iskolát és paplakot épitsen. A hiveknek e czélból tett adakozása ugyan kevés volt s a buzgó és evangyélmi szellemü Heinbach Gusztáv Adolf, főmérnök s egyházi felügyelő támogatása mellett tett azon

első kisérlet, illetőleg az 1866-ban az osztr. államvasuti társaság igazgatóságához felterjesztett azon kérelem, hogy ez az imaház, iskola és paplak épitéséhez segédkezet nyujtson s a lelkész fizetéséhez 800, a tanitóéhoz pedig 200 frttal járulni kegyeskedjék évenként, szintén nem lett az óhajtott sikerrel koronázva. Mert az igazgatóság csak 200 forintnyi fizetést és 8 öl tüzifát utalványozott Bujkovszkynak.

De, miután a templom, iskola és paplak számára hely és épitő anyag is igérve volt, az utazó lelkész a kegyes adakozók, gyámintézetek és a G. A. egylet támogatásával odáig fejlesztette a dolgot, hogy a gyülekezet az igért helyet ajándékul csakugyan megkapta s Kopp Emil, központi vaspálya-igazgató közbenjárása mellett, ki az épitési költségekhez maga is 200 frttal járult, a megigért épitési anyag helyett, a társulattól 2000 frtot nyert, a templom alapkövét 1871. jun. 6-án letehette; ugyanazon év nov. havában, Bibel János, oraviczai épitész terve és kivitele szerint, a templom, iskola és paplakot teljesen elkészithette és nov. 19-én a templomot felszentelhette.

A steierdorfi protestansok tehát czéljukat érték, de még nem egészen. A templom készen állott ugyan, de az egyházat adósság terhelte. Bujkovszky ez okból az 1871-ben Stettinben tartott G. A. egylet gyülésére utazott s előadván ott a steierdorfi egyház helyzetét, segélyt kért. A segély jött is ugyan, de nem annyi, hogy abból az épitési költségek fedeztethettek volna. Ezért az egyház kénytelen volt 2000 frtnyi kölcsönhöz folyamodni, melynek törlesztésével csak 1878-ban lett készen.

1871-ben a társulat a lelkész fizetését 600 frtra emelte s 12 öl tűzifát biztositott számára, azon föltétel alatt, miszerint a gyermekeket is tanitani köteles.

Bujkovszky, ki oly fáradhatlanul működött a steierdorfi egyház megalapitásán, az uj paplakban ki sem pihent, mert lajosfalvi lelkésznek választatván meg, 1872. márcz. havában Steierdorfnak bucsut mondott.

Utóda *Kohut Mihály* lett, ki azonban már 1874-ben Pólába távozott. Helyébe *Bothár Ede*, beszterczebányai tanár hivatott meg lelkészül, aki, miután az 1874-iki Temesvárott tartott esp. közgyülés a steierdorfi egyház anyásitását kimondotta, ennek rendes lelkészévé lőn s mint ilyen 1875. apr. 18-án hivatalába iktattatott.

Az egyháztagok száma 300—400 lélek közt váltakozik s az ottani vasipar virágzásától függ.

Steierdorfon lelkészkedtek:

a) azon idő alatt, mig Steierdorf a diasporához tartozott:

1. *Bodiczky Kálmán*, 1865. jul. 15. — 1865. nov.
2. *Bujkovszky Gusztáv*, 1865. nov. — 11. — 1872. márcz.
3. *Kohut Mihály*, 1872—1874. Lásd »bánáti missió«-nál.

b) Steierdorf anyásitása után:

1. *Bothár Ede*, 1874 óta. Született Beszterczebányán, 1846. oct. 28-án. Az elemi és a gymnasialis öt osztályt szülőheyén végezte, Selmeczen befejezte a gymnasiumot s a theologiát Pozsonyban hallgatta. Erre a tübingai és berlini egyetemeket látogatván meg, 1870. szept. havában beszterczebányai tanárnak választatott.

Innen 1874 elején bánáti utazó lelkésznek hivatván meg, márcz. 17-én felszenteltetett, Steierdorf anyásitása után pedig, 1875. apr. 18-án steierdorfi rendes lelkészül beiktattatott.

* * *

28. §.

Szőlős, máskép Nákófalva.

Ezen egyház, melynek tagjai orosházi eredetü magyarok valának, Nákó Kristóf meghivására s a Helytartótanácsnak 1784. decz. 20-án 28.653. sz. alatt kelt engedélye folytán keletkezett. Elébb, vagyis 1784-ben 70, másfél évvel később pedig 50 család érkezett, *Antal János*, lelkész, azelőtt orosházi rector élén, ki az egyház anyakönyveit 1785. május 23-án kezdé vezetni. Ezen anyakönyvekben, melyek jelenleg Fazekas-Varsándon vannak, az egyház fennállásának első két évében Nákófalvának, azután pedig Szőlősnek neveztetik.

Ezen egyházat Szimonidesz János, orosházi lelkész és alesperes 1788-ban azzal kecsegteté, hogy az ez évi esp. gyülés, a főesperes és főfelügyelő határozott kivánságára, Szőlősön lesz megtartandó. De ebből mi sem lett, mert a hivek az egész évet táborban töltötték, mely okból az igéret a következő évben sem volt beváltható, jóllehet azt maga Szinovicz Mihály, superintendens is sürgeté. E helyett azonban, 1791-ben mely idő tájt, mint szőlősi iskolatanitó *Barács János* emlittetik, a szőlősi egyházat azon kitüntetés érte, hogy derék lelkésze, Antal János, bánáti dékánná lett kinevezve, mely tisztséget ő azonban előrehaladt kora miatt, el nem fogadta.

Fájdalom, hogy ezen életképes, 776 lelket számláló egyház, egyrészt terméketlenség miatt, másrészt a törökök által háboritva, végül az uradalom által, illetékhátralékai miatt, házaitól és barmaitól megfosztva, csakhamar más lakhelyet keresni kényszerült, melyet 1792-ben gr. Fekete János meghivása folytán, Fazekas-Varsándon, hova lel-

készestől átköltözött, végre feltalált. Megjegyzendő, hogy a szőlősi egyház egy része, vagyis 65 lélekből álló 18 család már előbb Écskára költözött volt.

* * *

29. §.

Tót-Sztámora.

A tót-sztámorai egyház 1789-ben keletkezett a feloszlott uj-komlósi egyház hiveiből, kik Uj-Komlósról 1788 közepén Kis-Gájon, a következő évben pedig Sztámorán telepedtek le. Az 520 lélekből álló tótnyelvü egyháznak legelső lelkésze *Vágner Imre* volt, ki Uj-Komlósról hiveivel együtt jött ide át. Mint sztámorai lelkész az 1791. nov. 3-án Tót-Komlóson tartott esp. gyülésen bánáti dékánná lett megválasztva és 1792-iki apr. havában lelkésznek Uj-Fazekas-Varsándra ment át, hol 1800. jul. 2-án, 36 éves és 4 hónapos korában, lázban meghalt. Vele egyidejüleg Sztámorán tanitó volt: *Greskovicz Sámuel.*

Vágnernek távoztával, 1792. apr. 18-án, sztámorai lelkészül, *Jeszenszky Ferencz,* eddigi écskai lelkész lett megválasztva, ki Vágnernek egyuttal dékáni utóda is lett. Azonban e kitünő képzettségü jeles férfiut a sztámorai egyház nem sok ideig vallhatta lelkipásztorának. Jeszenszky F. ugyanis egy izben, éjjelnek idején, egy oláh rabló által megtámadtatván, s a védekezésben jobbik szemét vesztvén, magát az 1793. apr. 9-én Szarvason tartott esp. gyülésen, csendesebb egyházba kérte áthelyeztetni, mely kiván-

sága 1794-ben Kiszácsra való megválasztatása folytán teljesülésbe is ment. Vele egyidejüleg Sztámorán *Jeszenszky Pál* tanitóskodott, ki a lelkésznek távoztával, egy ideig itt csak egyedül működött.

Ugy látszik, hogy 1794 után Sztámora Écskához volt affiliálva. Ez onnét következtethető, mert 1794—1797-ig a sztámorai esketéseket Basilidesz János, écskai lelkész végezé. Habár Sztámorára 1796-ban Liszi István, apatelki pap volt lelkésznek ajánlva, mindazáltal a sztámorai lelkészi állomás, ismeretlen okokból, csak 1797-ben lett ismét betöltve és pedig *Gálovics Pál* személye által, ki ezen egyháznak eleinte administratora, ugyanazon évben még rendes lelkésze s egyuttal iskolatanitója is lett és Sztámorán 1803-ig, midőn bajsai lelkészszé lett, működött.

Az ő lelkészkedésének ideje alatt és pedig 1798. szept. 16-án lett a sztámorai egyház Hamaliar Márton, superintendens által kánonszerüleg meglátogatva, mely alkalommal sztámorai tanitóul meghivott *Combszky János* még jelen nem volt és aztán elfoglalta-e ezen állomást? ki nem derithető. Az azonban ismét bizonyos, hogy Gálovics lelkész távoztával, 1803-tól fogva ujra csupán tanitója volt Sztámorának és *Porubszky István* volt ezen tanitó. Lelkésze többé nem volt, minélfogva a sztámorai egyház esketési anyakönyve is az 1803-ik évvel megszakad.

A sztámorai egyház még Galovics Pál idejében hintette el feloszlásának magvait azáltal, hogy a földes ur hivatalnokaival szemben durván és engedetlenül viselte magát. Minélfogva a földes ur hajlandó lett a sztámorai tótokat földjeiktől megfosztani s azokat inkább jövevény németeknek adni át. Klaniczay János, békés-bánáti főfelügyelő hasztalanul látogatta meg az egyházat és óva óvta a következményektől 1802-ben. A földes ur ennek folytán

végrehajtván akaratát, Sztámorát 1805- és 1806-ik években r. kath. német községgé változtatta át.

A sztámorai á. h. ev. egyház e szerint, 16 évi fennállása után megszünt létezni, tagjai leginkább Nagylakra távoztak s ide anyakönyveiket is magukkal elvivék.

Nagylakra jövén, 1806. jan. havában elhatározták, hogy Sztámorán fennmaradt községi és egyházi tárgyaikat eladják s a nyerendő összeget a nagylaki egyháznak adják. Mentek tehát Ocskai Márton és Juhász Mihály, nagylaki tagok kiséretében Sztámorára s ott eladták a sztámorai paplakot 150 frtért, a harangot 70 frtért, a községházát 130 frtért és két bikát 130 frtért, összesen 480 frtért az ott letelepült r. k. németeknek. Hogy hova lett ez összeg, nem tudni. Annyi azonban bizonyos, hogy a nagylaki egyház az 1808. jun. 9-én Szarvason tartott esp. gyülésen arról panaszkodik, hogy a sztámorai hivek az igért 580 frtnyi összeget még át nem szolgáltatták. Lehet, hogy később átadták.

* * *

30. §.

T e é s.

A teési evang. német egyház, *Nagy József* lelkészszel, már 1800-ban létezett, s hihetőleg az azon időtájban feloszlott bánáti gyülekezetek hiveiből alakult. Bohn János földesur, ki maga is evang. volt, paplak és imaház építéséhez 2 hold földet adományozott s az egyházat tehet-

sége szerint egyebekben is segitette, ugy, hogy a kis gyülekezet két szobát lelkészlakul és iskolául, egyet pedig imaházul csakhamar felépitett, 1804-ben pedig a még most is meglevő harangot szerezte meg. Úgyde Nagy József lelkész 1818-ban Buttyinba, eddigi leányegyházába ment át rendes lelkészül, mire a hivek is valahova elszéledtek.

Úgyde 1820-ban tót lakosok telepedtek Teésre, kik Bohn János engedelmével és pártfogásából az egyház volt vagyonát birtokukba vették. Azonban a nagy halandóság folytán, csakhamar nagyon megfogytak, ugy, hogy 1824-ben Teésen 189, Lukina, leánygyülekezetben 170, Lukareczen pedig csak 114 lélek volt. Minek következtében a földes ur 1836-ban Gömör megyéből származott lakosokkal 35 házhelyet, Pozsonyból származottakkal pedig 10-et volt kénytelen betelepittetni. Mégis, miután Bohn János halála után, a gyülekezet elveszté pártfogó gondozóját, ezen egyház enyészetnek indult, ugy, hogy jelenleg már 100 lelket sem számlál, melyeket 1835-ig a temesvári, 1860-ig a vukovai, 1862-ig a lugosi s végre ismét a vukovai lelkész gondozott a lelkiekben.

Teési lelkészek a következők voltak:

1. 1800 —1818. Nagy József.
2. 1821—1829. Jesztrebinyi István.
3. 1829—1830. Hraskóczy György.

Tanitói hivatalt pedig ezek viseltek:

1. 1821— Kordik Ádám.
2. 1836—1847. Korponay kántor Ádám.
3. 1847—1852. Imrich Jakab.
4. 1852—1855. Korponay Ádám.
5. 1855—1856. Kovács Pál, levita.
6. 1856 —1859. Korponay Ádám.

7. 1859—1861. Liptay Ede.

8. 1861—1863. Szilágyi János.

9. 1863 óta Korponay Ádám, ki 1884-ben nyugdijaztatott.

Ez utóbbi esperesileg, keresztelni és az anyakönyveket is vezetni fel volt hatalmazva azon okból, mert a g. n. e. lelkész rég időtől fogva el szokta volt keresztelni az evang. gyermekeket is.

* * *

31. §.

Temesvár.

A temesvári »egyesült« egyház megalakult 1824. nov. 28-ikán, a mikor annak első lelkésze, Simon Sámuel, volt fazekas-varsándi lelkész, hivatalába beiktattatott. Ezen időig Temesvár, mint leányegyház Lieblinghez tartozott és megalakulásakor 240 lelket számlált. Anyásittatván, több szórványos gyülekezetnek ápolója lett. Nevezetesen hozzá tartoztak, mint leánygyülekezetek: 1824—1829-ig Vukova, 1839—1845-ig Ebendorf és 1840—1853-ig Ferdinandsberg.

Sok küzdelem után nagy lendületet nyert a temesvári egyház Reviczky János nagyszerü adománya folytán. Vagyonának $^{7}/_{12}$-ed részét, azaz 18 ezer váltó forintot az egyháznak hagyományozta. Sokat tettek az egyházért a b. Ambrózy család, a mely a templom és paplak épitése alkalmával igen sok épület-anyaggal járult a közszük-

séghez. Buzgón támogatták még az egyházat a Meskó (ujabb időben 4000 frttal), a Jeszenszky, Feldinger és más családok.

Az egyház lelkésze eleinte bérelt házban lakott, melyben az isteni tisztelet is tartatott. A rendes paplak 1832. nov. 4-én lett befejezve, a templom pedig 1839. október 27-én szenteltetett fel.

Az 1848-ik évben sokat szenvedett az egyház és fejlődése s virágzásában megakasztatott azáltal, hogy a várostrom alkalmával egyik két emeletes háza annyira meg lett rongálva, hogy azt el kellett adni. Ezen épületben volt az esp. algymnásium is, mely ép ezért és ezen időben szünt meg.

Temesvárott lelkészkedtek:

1. *Simon Sámuel,* volt fazekas-varsándi lelkész, 1824. nov. 28. — 1830. jul. 10-ig, midőn szarvasi lelkészszé lett.

2. *Karner Vilmos,* 1830. sept. 25. — 1860. febr. 2-ig. Született 1804-ben Sopronban. Tanult 1813—1825. szülőhelyén, a theologiát és technikát Bécsben hallgatta, honnét $2^1/_2$ év után nevelőnek hivatott a bánságba a Malenicz családhoz. Itt érte őt harmadfél év után, 1830-ban a temesvári egyház meghivása. Karner 1835—1836-ig felső köri és 1836—1847-ig temes-krassói dékán. 1840—1847. a temesköri szórvány gondozója, 1847—1860-ig bánáti főesperes és 1836—1847-ig esperességi pénztáros volt. Meghalt Temesvárott 1860. febr. 2-án.

3. *Dömötör Károly* (h. h.) 1860—1868-ig.

4. *Kramár Béla,* 1868 óta. Született 1837-ben Lajosfalván, Kramár Péter, lelkész és Major Theresia szüléktől. Az elemi és a középtanoda első két osztályát atyja felügyelete alatt szülőhelyén, a többi osztályt Szarvason és Pozsonyban végezte, mely utóbbi helyen a theologiát

is hallgatván, 1859-ben letette a candidaticumi vizsgát, mire 1860. nov. 13-án Dr. Székács József, superintendens által felszenteltetett. Segédlelkész lett Temesvárott, aztán rendes lelkész Lugoson 1864—1868-ig, azóta pedig Temesvárott. Lelkészkedésének ideje alatt, 1869—1873-ig esp. főjegyző volt, 1868 óta temes-krassói dékán és 1873 óta bánáti főesperes.

Tanitók valának Temesvárott a következők: Hollósi Mihály 1825—1827., Neiter Henrik 1827—1830., Benedek József 1831—1834., Lukl (később Nádor néven) Károly 1834—1839., Samarjai Mihály 1835., Schenkenberger Ferencz 1839—1841., Kohlenberger Ádám 1841—1846., Szilágyi József 1846—1848., Pap Gábor 1848-ban, Schwartz Róbert 1848-ban, Horváth Dániel 1849—1853., Nechuta József 1854—1857-ig, Fitos Pál, segédlelkész 1857—1859., Nagy Lajos 1857—1861., Kramár Béla segédlelkész 1860—1864, Króh Manó 1861—1869-ig.

Az 1869-ik évben, miután a város megvonta a felekezetektől a subventiót s városi iskolákat állitott, a felekezeti iskolák megszüntek. Kántortanitók voltak ezentul: Króh Manó, Hetzel Sámuel, Kunst János és Krämer Frigyes.

A temesvári egyesült egyház jelenleg mintegy 1700 lelket számlál. Kebelében gyakran tartatnak esp. gyülések.

Az egyház 1885-ben lelkészének, Kramár Bélának, 25 éves lelkészi jubileuma alkalmából, ennek fizetését évi 200 frttal javitotta; és Klein Jakab, gondnok áldozatkészségéből egy csillárt vett.

* * *

32. §.

Versecz.

Verseczen szórványosan már 1848. előtt is találtattak evang. lakosok, kik 1818-ig a franzfeldi lelkész által gondoztattak. Ezek azonban csak az 1848-iki vallásügyi törvényhozás után adtak magukról észrevehetőbb életjelt. Számuk tetemesen emelkedett 1849-ben több menekülő szepesi német családnak Verseczen való letelepedése által, kik ide vallásos szellemet hoztak magukkal s már külsőleg is együvé tartozókul tekinték magukat; de jóllehet 1854-ig a buttyini anyaegyházhoz tartoztak, egyházi cselekmények tekintetében, hol a r. k., hol pedig a g. n. e. egyházhoz folyamodtak leggyakrabban.

E körülmények folytán, kivált Klevetay Lajos, kiérdemült városi tanácsos kezdeményezésére, 1854-ben rendes leánygyülekezetté alakultak és a birdai anyaegyházhoz csatlakoztak. Horváth Dániel, birdai lelkész Verseczen a szerb egyház által készségesen rendelkezésre bocsátott egy iskola-teremben, koronként isteni tiszteletet tartott és az uj gyülekezetet egy tanitó meghivására ösztönözte. A gyülekezetnek 1857. jan. 25-én e részben hozott határozata azonban egyelőre eredménytelen maradt.

A szerb-bánáti helytartótanács által is elismert verseczi ev. gyülekezet nagyobb emelkedést mutatott 1859-ben, midőn a várostól imaház számára két házhelyet és temetőül a közlegelőből $^3/_4$ holdnyi területet szerzett ajándékba, mely utóbbi már 1860. máj. 13-án, Horváth Dániel lelkész által ünnepélyesen felszenteltetett.

Az imaház épitéséhez azonban a 160 lélekből álló gyenge gyülekezet még nem láthatott, annyival kevésbé,

mert a tagok legnagyobb része napszámosból állott. Azért a cultusministerium engedélye mellett az osztrák és magyarhoni evangelikusok között, az imaház és iskolaépitési alapja javára mindenek előtt gyüjtést eszközölt. S miután egy gőzmalom és kovácsműhely tőszomszédságában levő imaházhelye sem találtatott alkalmasnak arra, hogy azon imaház épittessék, 1867-ben a városi tanácshoz annak engedélye iránt folyamodott, hogy az érintett házhely eladathassék és az eladási áron alkalmasabb helyiség vétethessék.

Az anyagi bajok enyhitéséhez jelentékenyen hozzájárult dr. Székács József, superintendens, ki az 1862-ben megejtett kánonszerü látogatás alkalmával a gyülekezet életképességéről személyesen meggyőződvén, azt a G. A. egylet és a honi gyámintézetek pártfogásába hathatósan ajánlotta és Verseczet az 1864-ben szervezett utazó lelkészi állomás székhelyévé tette, mint olyat, mely ez idő szerint a szórványos gyülekezetek közt legnagyobb volt.

Ezen előnye, melyben az első utazó lelkész, *Bodiczky Kálmán* alatt, 1864—1865. nov. haváig teljes mértékben részesült, 1865. decz. 30-án az által szünt meg, hogy a második utazó lelkész, *Bujkovszky Gusztáv*, a steierdorfi egyház által szabadlakással kináltatván meg, ez utóbbiba tette át állandó lakását.

A városi tanácshoz 1867-ben beterjesztett kérvénynek hely adatván, a gyülekezet imaházhelyét 1868-ban bizonyos Seibert Antalnak 3050 frtért eladta és bizonyos Tokin Prókától 6500 frtért jelenlegi imaházát és paplakát vette meg. Miután azonban a gyülekezet az eladási áron kivül csak 950 frttal rendelkezett, Tokinnak 2500 frttal adósa maradt, illetőleg ennek városi adósságát magára vállalta. Ezen adósságot a város a gyülekezet kérelmére,

1881. márcz. 15-én hozott képviseleti határozat értelmében teljesen elengedte.

A gyülekezet hozzájutván ekként tulajdon imaházhoz és paplakhoz lelkésztanitót iparkodott immár meghivni, kinek fizetéséhez a város is igérkezett évi 200 forinttal hozzájárulni. És első lelkésztanitóját 1869. márcz. 14-én, *Pántyik János*, mramoráki segédlelkész személyében csakugyan meg is választotta, mi által önálló gyülezetté, és miután az 1869. jun. 17-én N.-Becskereken tartott esp. gyülés a verseczi egyházat anyásitotta, anyaegyházzá vált.

Erre a gyülekezet az imaház és paplak helyreállitásához látott, mit lehetővé tett a verseczi egyház irányában nyilvánuló általános részvét, a gyülekezet kebelében alakult nőegyletnek 1876-ig terjedő 500 frtnyi segélyadománya, az ország más nőegyleteinek hozzájárulása és főkép a G. A. egylet 1332 frt 24 krnyi szeretetadománya.

Az egyház teljesen szervezte magát. Felügyelőül Klevetay Lajos, alfelügyelőül Tausz Henrik lett; gondnok és a presbyterium megválasztatott.

Mégis már kezdetben nem maradtak el a bajok. A város ugyanis azon megokolással, hogy a gyülekezet a tankötelés gyermekeknek a törvény által követelt számával nem rendelkezik, 1870. oct. 10-én az igért subventiót beszüntette. Az egyház e szorult helyzet közepette, orvoslás végett, a vallás- és közoktatási miniszteriumhoz fordult. S miután bebizonyitotta, hogy 39 tankötelés gyermekkel bir, a törvényhatóság a miniszterium által oda lett utasitva, hogy valameddig csak a város bármely más felekezetet támogat, addig, a törvény értelmében, az evang. egyházat is subventióban részesiteni köteles. A városi képviselet közgyülése e rendeletet 1872. augusztus 31-én tudomásul vette.

E közben Pántyik János a resiczai egyház meghivását fogadta el. Helyébe 1871. decz. 17-én, *Grátz Mór*, budai káplán választatott meg lelkésztanitóul. Vele mintegy egyidejüleg Tausz Henrik lett felügyelőül és pénztárosul megválasztva s a presbyterium megujitva. A megujitott előljáróságnak, Tausz Henrik, felügyelő kezdeményezésére, legelső gondja volt, hogy, miután eddig az imaház iskolául is szolgált, a paplak hátsó részét iskolahelyiségül berendezze. E terv keresztül is vitetett. Nem igy Tausznak azon inditványa, hogy az udvarba szolgáló bemenet is az imaházhoz csatoltassék, mi Tausznak lemondásával s Sziosztrzonek Henriknek felügyelőul való megválasztásával végződött. Valamivel előbb a gondnoki és pénztárnoki állást is ujabbak töltötték be.

1873. jun. havában, Grátz Mór a gölniczbányai meghivást fogadta el. Helyébe *Unger Nándor*, cservenkai, káplán választatott meg lelkésztanitóul, ki 1874. máj. 10-én lett hivatalába beiktatva. Itteni hivataloskodásának rövid ideje alatt, a fehértemplomi evangelikusok leánygyülezetté alakultak és Verseczhez csatlakoztak; az imaház és paplak ujból kifestetett, a szerzett harmoniumhoz, egy orgonista fogadtatott. Nemkülönben a lelkésztanitó fizetése 800 frtra lett felemelve, mert a város, a paritás elvénél fogva, 650 frtnyi subventiót igért.

Végre a lelkésztanitó kérelmére, a faszinből irodahelyiség lett berendezve. Unger 1876. oct. havában a pancsovai meghivást fogadta el.

Helyébe, 1876. nov. 5-én *Abaffy Miklós*, utazó lelkész lett megválasztva lelkésztanitóul, ki hivatalát decz. 20-án foglalá el. Az egyházban e közben kitört egyenetlenségek miatt, az összes intézők hivatalaikról leköszöntek. Uj felügyelőül Tausz Henrik lett, ki azonban csakhamar vissza-

lépett. Hasonlót tettek a gondnok, pénztáros és nehány presbyter. Igy uj választás következett, melynél Klevetay Lajos lett a felügyelő. Abaffy az egyházban találtató vadházasságokat igyekezett kiirtani, de eredménytelenül. Más irányban azonban nagyobb siker koronázta törekvéseit. Igy, tapasztalván azt, hogy az ev. egyházba áttérők, ezt leginkább önző érdekből teszik, minden egyes áttérőre 20—40 frtnyi dijt szabatott; a hasznavehetlenné lett temetőkaput megujittatta és habár egy izben eredménytelenül folyamodott is a városhoz, hogy ez az egyház 2500 frtnyi függő adósságát kamatostul elengedje, ugy e kérelemnek ismételt beterjesztése által kieszközölte, hogy a város 1881. márcz. 15-én hozott határozata értelmében, ezen, mintegy 4000 frtnyi adósságát csakugyan elengedni kegyeskedett.

Felügyelő 1883 óta Guiszt Mihály. Az iskolát 1884-ben átvette a város, de a 650 frtnyi subventiót továbbra is meghagyta az egyháznak.

Verseczen lelkésztanitók valának:

1. *Pántyik János*, 1869. márcz. 14. — 1871. nov. 12.
2. *Grátz Mór*, 1871. decz. 17. — 1873. jun. haváig.
3. *Unger Nándor*, 1874. máj. 10. — 1876. oct. haváig
4. *Abaffy Miklós*, 1876. nov. 5-ike óta. Ez utóbbi született Nyitrán, 1853. jul. 25-én, Abaffy Lipót, járásbirósági titkár és Kolényi Anna szüléktől. Elemi tanulmányait T.-Aradáczon végezte, németül N.-Becskereken és magyarul T.-Becsén tanult. A gymnasiumi tanfolyamot 1864-től 8 éven át, N.-Rőczén végezte, 1872-ben Bécsbe és $1^1/_2$ év után, Rostock-ba ment theologusnak, hol szintén $1^1/_2$ évet töltvén, 1875. decz. 15-én t.-aradáczi káplánná lett felszentelve, 1876. máj. 1-jén bánáti utazó-lelkészszé kinevezve és 1876. nov. 5-én verseczi rendes lelkésztanitóvá megválasztva

* * *

A mintegy 300 lelket számláló verseczi anyaegyházhoz, a fehértemplomi leánygyülekezet is tartozik.

Fehértemplomban, hol a töröktől való visszafoglalás után, a netaláni evangelikusok a r. k. egyházba áttérni kényszerittettek, hol 1782-ben még csak 4, s 1875-ben 65 lélek volt, jelenleg már mintegy 200 evangelikus találtatik. Ezek bizonyos Hart nevü egyháztag inditványára, 1873-ban szervezkedtek leánygyülekezetté és a verseczi anyaegyházzal szabályozott viszonyba léptek. Ugyanazon évi aug. 10-én szenteltetett fel ideiglenes imaházuk (Schillergasse, Nr. 1142), Kramár Béla, főesperes által. Állandó imaház számára a várostól nyertek ajándékba egy alkalmas helyet, melyen tulajdon imaházukat berendezék s 1878. oct. 10-én ünnepélyesen felszentelteték.*

Első felügyelője e leánygyülekezetnek Conrád János volt.

Conrád Vilmos felügyelő elhalálozásával, 1885-ben felügyelőnek Kurz Frigyes lett megválasztva.

* * *

33. §.

Vukova.

B. Ambrózy Lajos, Gyürky, sógorától a bánátban több helyütt földeket örökölvén, lehozatta Nógrád megyéből nagykürtösi volt jobbágyainak egy részét Gyarmatára s azokat az u. n. lukinyi pusztán, hol azok szántás és szőlőmivelés

* L. Böhm Lénárd: „Weisskirchen in seiner Vergangenheit und Gegenwart“ 68., 199., 232., 333. és 236-ik lapon.

alá egy kevés földet kaptak, 1811-ben letelepitette. Miután azonban e telepesek az érintett földeket csak ideiglenesen birták és a tiszttartóság által egyik helyről a másikra lettek áthelyezgetve, állandóbb lakás után áhitozván, 1825. mart. havában Vukován telepedtek le, hol egy évvel előbb a nagy-köveresi vallásalapitványi uradalomtól, parlagon hevert 17 telek földet nyertek és két utczában rögtönzött 25 kunyhóban lakni kezdettek. Ennek hallatára nemcsak nógrádmegyei rokonaik, de más megyékből is többen hozzájuk csatlakoztak. Habár ez uj gyülekezet Vukován a román lakosság gyülöletének és zaklatásainak volt kitéve és 1831. apr. 19-éig, mint leányegyház a távoli Hajdusiczához tartozott: ugy mégis a gyakorta ev. felekezethez tartozó tiszttartók kedvezése mellett, oda fejlődött, hogy 1832-ik évben anyaegyházzá válhatott.

Iskolaépületét, melynek egyik terme tanitói lakul, másika pedig tantermül és imaházul szolgált, 1828—1829-ben emelte fel, 1863-ban átidomitotta tanitói lakul és 1875-ben uj iskolai teremmel és presbyterialis szobával bővitette ki.

Három szobából és egy kamrából álló paplakát, melyhez épületfát a nagy-köveresi uradalom adott, az egyház 1839- és 1840-ben épitette és 1858-ban egy lelkészi irodával is látta el.

Templomát, melyhez épitési tőkét a maroknyi, de hitbuzgó gyülekezet 1847-ben gyüjteni kezdett, a nyujtott szolgálmányokon kivül, 2600 frtnyi költséggel, 1858-ban emelte és ugyanazon év reformatio ünnepén szenteltette fel, abba egy 500 frtos orgonát is állitván. A templomnak nem lévén tornya, az egyház két harangja a templom előtti téren álló haranglábra helyeztetett el. A nagyobbik, mely 294 fontot nyom, 1830-ban Temesvárott, a kisebbik pedig, mely 35 fontos, Beszterczebányán szereztetett.

A gyülekezetnek uradalmi földből egy tagban kihasitott egyházi földje, mely a gyülekezetnek netaláni megszüntével az uradalomnak visszaadandó, 36 holdból áll, melyből 1847-ben a lelkész számára 12, és a tanitó számára 12 hold lett kihasitva és 1867-ben a lelkész 12 holdja 24-re emelve.

Vukován lelkészek valának:

1. *Szalmovszky János,* 1832—1838-ig. Életrajzi adatait lásd Sándorfalvánál.

2. *Kernúch Dániel,* 1838. decz. 4.—1849. mart. 19-ig. Innen Buttyinba távozott. Életrajzi adatait lásd ott.

3. *Ambrózy Ede,* 1849—1862-ig. Született Bajsán, Bács megyében 1824. jan. 30-án, Ambrózy Mátyás lelkész és Rakovitz Eszter szüléktől. Elemi iskoláit N.-Becskereken, a gymnasiumot Szarvason és a theologiát Pozsonyban végezvén, egy évig Buttyinban volt segédlelkész Jesztrebinyi oldala mellett, aztán pedig 1849-től 1862. aug. 7-ig Vukován rendes lelkész. Meghalt Vukován az utóbb emlitett napon.

4. *Matheidesz Károly,* 1863 óta. Született 1831. jan. 28-án Tarnón, Turócz megyében. A gymnasiumot T.-Sz.-Mártonban, Osgyánban, Modorban és Selmeczen végzé, a theologiát pedig Pozsonyban és Bécsben. Segédlelkészkedett 1859—1861-ig T.-Komlóson és 1862-ben B.-Csabán, honnét őt 1863-ban a vukovai egyház hivta meg.

Tanitók pedig ezek valának Vukován:

1. Darula Pál, ki a hivekkel Lukinyból jött ide és 1835-ben Buttyinba távozott.

2. Imrich Jakab, 1835—1846.

3. Hegedüs Károly, 1846—1851-ig, midőn T.-Komlósra távozott tanitónak.

4. Vodár András, 1851—1855.

5. Kovács Pál, 1855—1859.
6. Braxatorisz János, 1859—1861.
7. Némann Lajos, 1861—1863.
8. Belohorszky Lajos, 1863—1870.
9. Bernáth Gusztáv, 1870—1871.
10. Tomasovszky György, 1871—1874.
11. Záhon Lajos, 1874—1878-ig, midőn itt meghalt.
12. Kutny András 1881 óta.

RADA
GYŰJTEMÉNY
KOMÁROM

Sajtóhibák.

166. l. 28. §. helyett olv. 29. §.

260. l. után 161. oldalszám hibásan áll 261 helyett.

TARTALOM.

I. Általános rész.

I. Időszak.

A bánáti protestantismus, képviselve csupán egyes kitünőségek és az ezek támasztotta netaláni mozgalmak által, egyházmegyei illetőség nélkül, 1526—1782.

Elöszó . . . . . 9. lap.

1. §. A XVI-ik századbeli reformátió terjedésének első nyomai az u. n. bánságban, 1526—1538-ig . . . . . 15. „

2. §. A bánsági reformátiónak haladása a török uralom bekövetkeztéig, 1538—1552 . . . . . 18. „

3. §. A bánsági protestántismus sorsa a török uralom alatt, 1552—1716 . . . . . 23. „

4. §. A bánság protestántismusának feléledését gátló körülmények III. Károly és M. Theresia alatt, 1716—1780-ig . . . . 29. „

II. Időszak.

A bánáti á. h. ev. egyház, képviselve egyes, ujonnan keletkezett anyaegyházközségek által, idegen egyházmegyei főhatóság alatt, 1782—1835.

a) *Az ujonnan keletkezett bánáti á. h. ev. egyházközségek a pest-békési esperesség alatt, 1782—1791.*

5. §. Telepedések . . . . . 35. „

6. §. Az első, bánáti egyházközségek közélete . . . . . 38. „

7. §. A békés-bánáti egyházak különválása a pesti esperességtől . 53. „

b) *A bánáti á. h. ev. egyházak a békés-bánáti esperesség alatt, 1791—1835.*

1. *A bánáti egyházkör, mint dekanátus, 1791—1812.*

8. §. Némely egyházközségek megszünése és ujabbak keletkezése . 56. lap.
9. §. A bánáti, dekanátusi egyházközségek külső és belső állapota . 61. „
10. §. A bánáti dekanátus viszonya az esperességhez . . . . . 63. „

2. *A bánáti egyházkör, mint alesperesség, 1813—1835.*

11. §. Ujabb egyházközségek keletkezése ezen 22 évi időközben . . 70. „
12. §. A bánáti alesperesség közigazgatási viszonyai . . . . . 72. „
13. §. A határőrvidéki egyházközségek korlátolt helyzete . . . . 76. „
14. §. Különválási törekvések . . . . . 80. „
15. §. A bánáti á. h. ev. egyházközségek különválása a békési esperességtől, 1836-ban . . . . . 89. „

c) *A békés-bánáti á. h. ev. esperességnek főesperesei, és világi főfelügyelői azon idő alatt, mig a bánáti egyházak is hozzája tartoztak* . . . . . 93. „

III. Időszak.

A bánáti á. h. ev. egyház, képviselve önálló esperesség által, saját egyházmegyei hatósági körrel, 1836.—1886.

a) *A bánáti á. h. ev. esperesség, mint testület.*

1. *A kezdet évei, 1836—1849.*

16. §. A bánáti á. h. ev. esperesség megalakulása 1836-ban . . . 95. „
17. §. Az uj esperesség népmozgalmi gyarapodása 1836—1849 . . 97. „
18. §. Belintézkedések, 1836—1849 . . . . . 99. „
19. §. A határőrvidéki egyházak korlátolt helyzete miatt folytatott küzdelmek . . . . . 103. „
20. §. A Temesvárott megnyitott esp. reálgymnásium . . . . . 105. „

2. *Folytatólagos események, 1850—1886.*

21. §. A kivételes állapot alatti események, 1850—1860 . . . . 110. lap.
22. §. A határőrvidéki egyházak autonom jogaiért vivott küzdelmek, 1860—1872 . . . . . 117. „
23. §. Administrativ rendezkedés évei, 1873—1885 . . . . . 127. „
24. §. A bánáti á. h. ev. esperességi anyaegyházak körének legujabb kikerekitése . . . . . 131. „
25. §. A bánáti á. h. ev. esperesség tisztviselőinek, gyüléseinek, lélekszámának és törvényszékének időszaki, átnézeti táblája . . 134. „

b) *A bánáti á. h. ev. esperesség intézetei.*

26. §. A bánáti missió . . . . . 134. „
27. §. A nyugdijintézet . . . . . 150. „
28. §. A gyámintézet . . . . . 158. „
29. §. c) *A bánáti á. h. ev. esperesség hivatalos pecsétjei* . 166. „

II. Különös rész.

Az egyes egyházközségek külön története, alphabetikus sorrendben.

1. §. Antalfalva . . . . . 169. „
2. §. T.-Aradácz . . . . . 177. „
3. §. T.-Becse . . . . . 180. „
4. §. N.-Becskerek . . . . . 184. „
5. §. Birda . . . . . 193. „
6. §. Brestye . . . . . 196. „
7. §. T.-Buttyin . . . . . 197. „
8. §. Ebendorf . . . . . 202. „
9. §. Écska . . . . . 204. „
10. §. Ferdinandsberg . . . . . 206. „
11. §. Franzfeld . . . . . 211. „
12. §. Hajdusicza . . . . . 216. „
13. §. N.-Kikinda . . . . . 225. „
14. §. Komlós . . . . . 227. „
15. §. Lajosfalva . . . . . 228. „

16. §. Liebling . . . . . 237. lap.
17. §. Lugos . . . . . 243. „
18. §. Márienfeld, utóbb: Hertelendyfalva . . . . . 248. „
19. §. Mramorák . . . . . 248. „
20. §. Orsova . . . . . 251. „
21. §. Pancsova . . . . . 253. „
22. §. Párdány . . . . . 259. „
23. §. Resicza . . . . . 261. „
24. §. Rittberg . . . . . 266. „
25. §. Sándorfalva . . . . . 267. „
26. §. K.-Semlak . . . . . 276. „
27. §. Steierdorf-Anina . . . . . 278. „
28. §. Szőlős, máskép: Nákófalva . . . . . 283. „
29. §. T.-Sztámora . . . . . 284. „
30. §. Theés . . . . . 286. „
31. §. Temesvár . . . . . 288. „
32. §. Versecz . . . . . 291. „
33. §. Vukova . . . . . 296. „

RADAY GYŰJTEMÉNY BUDAPEST

a) Az esperesség tisztviselőinek, gyüléseinek és lélekszámának átnézti táblája.

ben	Az esperesség tisztviselői									Tiszt-ujitás	Esperességi gyülések	Kipuhatolt lélekszám
	felügyelő	főesperes	alesperes	temes-kras. körlelkész	torontáli körlelkész	határvidéki körlelkész	pénztáros	főjegyző	jegyzőhelyettes			
836	Id. B. Ambrózy Lajos	Ambrózy Máty.	Bányász Sám.	Karner Vilmos	Kramár Péter	Kramár Péter	Karner Vilmos	Abaffy Dániel	—	T. U.	Liebling márcz. 9. Liebling ápr. 27. Temesvár nov. 16.	
837	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Temesvár jun. 14. 15.	
838	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Temesvár máj. 17. Temesvár jun. 15.	15.239
839	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		T.-Aradácz máj. 1. N.-Becskerek okt. 1.	
840	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Mramorák máj. 21.	
841	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		K.-Semlak máj. 12.	
842	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Remete máj. 26.	
843	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Remete jun. 21.	
844	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—	T. U.	Temesvár jul. 3.	16.832
845	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Küttel Károly		Antalfalva máj. 14. 15.	17.649
846	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Jeszenszky F.		Remete jun. 3.	
847	,,	Karner Vilmos	Kramár Péter	Kernúch Dániel	Benkó György	Benkó György	Galgon Jakab	,,	—	T. U.	N.-Becskerek máj. 27.	
848	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Remete jun. 15.	
849	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Liebling sept. 20.	
850	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		—	
851	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Jeszenszky F. h.	,,	—		Temesvár jun. 10. 11. N.-Becskerek oct. 9.	
852	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Temesvár oct. 13.	19.755
853	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		—	18.597
854	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Küttel Kár. h.	,,	Kernúch Dániel		Temesvár jun. 14.	
855	,,	,,	,,	Baris Sándor	,,	Kramár Péter	,,	Kernúch Dániel	—		Temesvár ápr. 25.	
856	,,	,,	,,	Ambrózy Ede	,,	,,	,,	,,	—		N.-Becskerek aug. 28. Liebling nov. 14.	
857	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Rutkay Sámuel		Birda sept. 30.	
858	,,	,,	,,	Baris Sándor	Abaffy Lipót	,,	Horváth Dániel	,,	—	T. U.	Temesvár máj. 27. Pancsova aug. 26.	
859	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Liebling máj. 25.	
860	,,	Ambrózy Máty.	Baris Sándor	,,	,,	,,	Schneeberger J.	,,	—	T. U.	N.-Becskerek ápr. 12. Temesvár jul. 4.	
861	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Remete máj. 14.	25.197
862	Ifj. B. Ambrózy Lajos	Baris Sándor	Frint János	Kernúch Dániel	,,	Frint János	,,	,,	—	T. U.	N.-Kikinda ápr. 30. máj. 1. N.-Becskerek aug. 20.	
863	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Temesvár jun. 16. 17.	
864	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Moczkovcsák K.		T.-Buttyin jun. 16. 17. T.-Becse sept. 28. 29.	
865	,,	Frint János	Kernúch Dániel	,,	,,	,,	Ambrózy Gyula	Moczkovcsák K.	—	T. U.	Temesvár máj. 17. N.-Becskerek jun. 14. Hajdusicza oct. 26.	
866	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Miavecz László		Temesvár máj. 30.	
867	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		N.-Becskerek jun. 19.	
868	,,	,,	,,	Kramár Béla	Ambrózy Gyula	,,	,,	,,	Kramár Béla	T. U.	Temesvár jun. 30. jul. 1.	27.680
869	,,	,,	,,	,,	Moczkovcsák K.	,,	,,	Kramár Béla	—		N.-Becskerek jun. 17.	26.981
870	B. Ambrózy Béla	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Temesvár jun. 15. 16.	26.227
871	,,	,,	,,	,,	Abaffy Lipót	,,	,,	,,	—		T.-Aradácz jun. 21. N.-Becskerek jun. 22. Versecz sept. 26.	27.794
872	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Versecz jun. 11. 12.	26.918
873	,,	Kramár Béla	Bujkovszky G.	,,	,,	Bujkovszky G.	,,	Skultéty Sándor	—	T. U.	Temesvár jun. 18. 19.	26.043
874	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Temesvár aug. 25. 26.	27.176
875	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		N.-Becskerek sept. 15. 16.	28.078
876	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—	T. U.	Temesvár febr. 15. Temesvár sept. 13. 14.	28.554
877	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Temesvár sept. 19. 20.	27.919
878	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Temesvár sept. 17. 18.	27.637
879	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Bujkovszky S.	Schreiner Lőr.	—	T. U.	Temesvár jul. 24. 25.	27.553
880	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Gretzmacher F.	,,	—		Temesvár sept. 29. 30.	28.132
881	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Kernúch Adolf		Pancsova jul. 28. Versecz oct. 4. 5.	28.558
882	,,	,,	,,	,,	Kolényi Emil	,,	Matheidesz K.	Kernúch Adolf	Paulinyi Sám.	T. U.	Temesvár márcz. 22. Temesvár sept. 20. 21.	28.963
883	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		Temesvár sept. 26. 27.	28.965
884	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—		N.-Becskerek aug. 13. 14.	29.000
885	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	—	T. U.	Temesvár sept. 16. 17.	29.644
886												

és

fő

baf

RADAY
GYŰJTEMÉNY
BUDAPEST

b) Az esperesség consistoriumának átnézeti táblája.

Évben	Elnök	Törvényszéki ülnökök								Esp. ügyészek	
		világi tagok				egyházi tagok			tanitói tag	az esp. felső részében	az esp. alsó részében
1871	Bielek Vil.	Kovách Á.	Mázor János	Ormay K.	Jarmaczky S.	Ambrózy Gy.	Kramár Béla	Schreiner L.	Belicska Pál	Keyser Lajos	Jarmaczky S.
1872	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Nechuta Józs.	,,	,,
1873	,,	,,	Keyser Lajos	,,	,,	,,	Gretzmacher F.	,,	,,	Küttel Kár.	Kehler Elek
1874	,,	,,	,,	,,	Balázs Frigy.	,,	,,	,,	,,	,,	Jarmaczky S.
1875	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	Jeszenszky B.	,,
1876	Kovách Á.	Strasser A.	,,	Linder Ede	Nagy Fer.	Abaffy Lipót	,,	Skultéty S.	,,	,,	,,
1877	,,	—	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
1878	,,	—	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
1879	,,	—	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
1880	,,	—	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
1881	,,	—	,,	,,	Belicska Béni	Kolényi Emil	,,	,,	,,	,,	,,
1882	,,	—	,,	,,	,,	Fuchs And.	,,	,,	,,	,,	,,
1883	,,	—	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
1884	,,	—	,,	,,	,,	,,	Zvarinyi Emil	,,	,,	,,	,,
1885	,,	—	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
1886											